

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

74027

İMAM NESÂİ VE CERH-TA'DÎL METODU

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Mustafa Dönmez

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Salih Karacabey

Bursa 1998

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM NESÂÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

I- HAYATI.....	13
A-Nesebi.....	13
B-Doğumu ve yeri.....	15
II- ŞAHSİYETİ.....	16
AŞemâili.....	16
B-İlmî Yönü.....	16
1-Öğrenim Hayatı.....	16
a) Hadis Öğrenimi için Seyahatleri.....	16
b) Süriye Seyahati ve Ölümü.....	17
b) Hafızası.....	18
c) Hocaları.....	19
2-Öğretim Hayatı.....	21
3-Öğrencileri.....	22
a) Nesâî'nin <i>es-Sünenü'l-Kübrâ</i> 'sını rivâyet eden öğrenciler:.....	22
b) <i>es-Sünenü's-Suğrâ</i> 'yı rivâyet eden öğrenciler:.....	23
c) Diğerleri.....	23
C-Ahlâkî Yönü.....	24
1- Cesaret ve Fedakârlığı.....	24
2- İbadet ve Yaşantısı.....	24
D-Siyasî Yönü.....	25
1- Kadılık görevi.....	25
2- Şîlik İthamı.....	25

III- GÖRÜŞLERİ	30
A-İtikadî Görüşleri.....	30
1- İman	31
a) Amel-İman Münasebeti	31
b) İmanın artması	31
2- Halku'l-Kur'an Meselesi.....	32
B- Hadisle İlgili Görüşleri.....	32
C- Fikhî Görüşleri ve Mezhebi.....	33
IV- ESERLERİ.....	36
A- Tefsir	36
B- Hadis.....	37
1- Rivâyetle İlgili Olanlar.....	37
a) Basılmış Olanlar.....	37
b) Basılmamış Olanlar	42
2- Dirayetle İlgili Olanlar	44
a) Basılmış Olanlar.....	44
b) Basılmamış Olanlar	46
C- Fıkıh	48
1- Basılmış Olanlar.....	48
2- Basılmamış Olanlar.....	49
D- Siyer	50
E - Tıb	50

İKİNCİ BÖLÜM

NESÂİ'NİN CERH-TA'DİLDEKİ METODU

I- CERH VE TA'DİL KAVRAMI	52
A- Cerhin Lügat ve Istılah Anlamı	52
B- Ta'dilin Lügat ve Istılah Anlamı.....	53
C- Cerh-Ta'dil İlmi	54
D- Cerh-Ta'dil'in Doğuşu ve Gelişmesi	54
II- NESÂİ'NİN CERH VE TA'DİL İLMİNDEKİ YERİ.....	67
A- Ehliyeti	67
B- Tabakası.....	68
C- Tenkitteki Teşeddüdü.....	69
D- Cerh ve Ta'dilde Kullandığı Kaynaklar.....	71
1) Kendisinden Önceki Âlimlerden Aldığı Bilgiler.....	71
2) Kendi Tespit ve Değerlendirmeleri.....	76
III- NESÂİ'NİN CERH VE TA'DİL ŞARTLARI.....	77
A-Cerh ve Ta'dil şartları	77
1- Müşterek Şartlar.....	77
2- Kendi Şartları.....	79
a) Teşeddüt Şartı İddiası	79
b) Terkinde İttifak Edilmeyen Râvinin Hadisini Tahric Etmesi Şartı81	
c) Meçhûlu'l-hâl ve Meçhûlu'l-Ayn Durumunda Olan Râvilerin	
Hadislerini Tahric Etmesi	83
B- Teşeddüdüne Örnekler	86
C- Tesâhülüne Örnekler	88
D- Değerlendirme	89

IV- NESÂÎ'NİN CERH VE TA'DÎLDE KULLANDIĞI LAFIZLAR.....	90
A- Cerh Lafızları.....	90
B- Ta'dîl Lafızları.....	92
C- Şartlı (Nisbî) Tabirler.....	94
D- Garîb Lafızlar.....	96
E- İhtilaflı Lafızlar.....	97
V- NESÂÎ'NİN CERH VE TA'DÎL UYGULAMALARI.....	100
A- Râvi Tenkîdi.....	100
1- Adâlet.....	100
a) Yalancılık.....	100
b) Bid'at.....	101
c) Kibir.....	102
2- Zabt.....	103
a) Hafıza Bozukluğu.....	103
b) Kesratu'l-Ğalat.....	104
c) Telkîn.....	105
B- İsnad Tenkîdi.....	106
1- İnkî tâ.....	106
2- İrsâl.....	107
3- Tedlîs.....	108
4- Vicâde.....	109
5- Esahhu'l-Esânîd.....	111
C- Metin Tenkîdi.....	111
VI- CERH VE TA'DÎL AÇISINDAN SÜNEN-İ NESÂÎ'NİN DEĞERİ.....	114
A- Nesâî'nin Cerh ve Ta'dîl Görüşleriyle Sünen'indeki Uygulamasının Uyumluluğu.....	114
B- Sünen-i Nesâî'nin Diğer Sünenler Arasındaki Yeri.....	115
C- Sünen'inde Takip Ettiği Tahriç Metodu.....	117
SONUÇ.....	120
KAYNAKLAR.....	122

ÖNSÖZ

Sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra İslam dininin ikinci önemli kaynağıdır. Onun belgeleri olan hadislerin doğru bir şekilde günümüze kadar ulaşmasını, birinci derecede, hadis ilminin bir dalı olan “cerh ve ta'dîl” ilmi sağlamıştır. Hadis râvilerinin tenkîdi yapılarak güvenilirli yalancıdan, sağlamını zayıfından ayırma amelyesi bu ilim sayesinde olmuştur. Böylelikle İslama sokulmak istenen yabancı fikir ve unsurlar, büyük ölçüde engellenmiştir.

Nesâî, cerh ve ta'dîl ilminde otorite kabul edilen hadis imamlarından biridir. Onun öğrencilerinin, günümüze kadar, bize ulaştırdığı eserler, rical tenkîdi hususunda çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Dolayısıyla bu sahada kendisinden sonra yazılan eserlerin hangisine göz atarsak atalım, mutlaka ondan alıntılar yapıldığını görürüz. Nesâî'nin Kütüb-i Sitte müelliflerinden olması, onun cerh ve ta'dîl konusundaki görüşlerinin değerini bir kat daha artırmaktadır.

H. III. asırda yaşamış ve eserleri günümüze kadar ulaşmış hadis tenkîdçilerinin, cerh ve ta'dîl metodu üzerine yaptıkları çalışmalar Türkiye'de yeni başlamış fakat istenilen düzeye henüz ulaşmış değildir. Son yıllarda Arap dünyasında, buna benzer çalışmaların yapıldığını görmekteyiz.

İşte bu değerlendirmeler ışığında, böyle bir çalışma yapmaya karar verilmiştir.

Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşur.

Giriş bölümünde, H. III. asır, siyasî, ictimai ve iktisadî açıdan incelenmiş ve o asırda gelişen hadis ilmi anlatılmıştır. Buna ek olarak, Nesâî üzerine yapılmış eski ve yeni çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Nesâî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri, ilmî, ahkâkî, ve siyasî şahsiyeti, itikâd, fıkıh ve hadisle ilgili görüşlerine yer verilmiş, eserleri de mümkün olduğu kadar geniş bir şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, Nesâî'nin cerh ve ta'dîl'deki metodu ele alınmıştır. Bu bölümde konuya giriş sadedinde, cerh ve ta'dîl kavramı ile cerh ve ta'dîl ilminin

doğuşu ve gelişmesine temas edilmiştir. Ondan sonra Nesâî'nin cerh ve ta'dîl ilmindeki yeri, metodu, kullandığı cerh-ta'dîl lafızları ve bu sahadaki uygulamaları, *Sünen*, *Duafâ* ve basılı risaleleri esas alınarak incelemeğe çalışılmıştır. Bölümün sonunda Nesâî'nin Sünen'i cerh ve ta'dîl açısından değerlendirilmiştir.

Tezin dipnotlarında, müellifin meşhur adı, Türkçe referanslarda ise soyadına göre düzenlenmiştir. Verilen eserler birden fazla zikredilmişse o eser için bir kısaltma kullanılmış ve bu, kaynaklar bölümünde her kaynağın tanıtımından sonra köşeli parantez içinde italik olarak verilmiştir. Hadis kaynaklarından sonra gelen rakamlar, Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmîzî, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserleri için “ bab”, Müslim ve Mâlik'in eserleri için “ hadis” numarasıdır. Diğerleri cilt ve sayfa numarasını ifade eder.

Kolaylık sağlaması açısından, ana metinde yer alan şahıs, yer ve kaynak isimleri, sıfat tamamlaması gibi bir zarûret ya da şahısların isminin tamamının yazılmadığı yerlerde ve özellikle Nesâî' adı harfi tarif kullanılmamıştır. Nesâî'nin iki Sünen'i arasında karışıklığa sebep olacak yerlerde *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Büyük Sünen'i) için parantez içinde *Kübrâ*, diğeri için *Müctebâ* adı verilmiştir. Metin içinde geçen şahısların ölüm tarihleri hem hicrî ve hem de mîlâdî olarak belirtilmiştir. Yalnız örnek olarak zikredilen rivayetlerin senedinde adı geçen râviler ile ölüm tarihi önem arzetmeyenlerinki verilmemiştir. Bunu gibi metinde yer alan şahıslardan sadece gerekli görülenlerin, biyografî kaynaklarındaki yerlerine işaret edilmiştir.

Tezin gerek tekniği ve gerekse muhtevası bakımından hedefine ulaşması için gereken gayret gösterildi. Buna rağmen bir takım eksikliklerin ve kusurların bulunması beşer tabiatının icabıdır. Konuyla ilgilenenlerin yapacakları değerli tespit ve uyarılar her zaman müsamaha ile karşılanacaktır.

Buna benzer çalışmaların daha da yaygınlaşması en büyük arzumuzdur.

Mustafa Dönmez

Şubat - 1998

Bursa

KISALTMALAR

A.Ü.İ.İ.F.D. : Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

b. : İbn

bkz. : bakınız

çev. : çeviren

H. : Hicrî

Hz. : Hazret

İ.A.D. : İslamî Araştırmalar Dergisi

no:. : numara

ö. : ölüm

rh. : radiyallâhu anhu

s. : sayfa

S.A.V. : sallahu aleyhi ve sellem

sy. : sayı

thk. : tahkîk

thr. : tahrîç

ts. : tarihsiz

tsh. : tashîh

vb. : ve benzeri

ypk. : yaprak

GİRİŞ

HİCRÎ III. ASIRDA SİYASÎ, İCTİMAÎ VE İKTİSADÎ DURUM

H. III. asırda Abbâsî Hilâfedinin, siyasî birliği tamamen bozulmuştu. Devletin iç işlerinde devam eden kargaşa, bu durumun hangi boyutlara vardığını göstermekteydi. Bu yüzden III. asırda devletten bağımsız müstakil emirlikler ortaya çıkmıştır¹. Zaten Abbâsî Halifesinin idarî yetkisi de kalmamıştı. Bu sebeble H.334-447 yılları arasında, Irak, Fâris, Hemedân ve İsbahân'da Büveyhliler sahneye çıkmış, Abbâsî halifelerinden yetkiyi koparma ve devlet idaresinde söz sahibi olma konumuna gelmişlerdir. Nitekim bu dönem, Abbâsî tarihinde Büveyhlilerin hâkim olduğu dönem diye bilinir.² Hilâfetin sınırları içerisinde, kısmen veya tamamen yetki sahibi olmuş başka birçok mahalli devlet ve emirlikler de vardır. Bunların en önemlileri şunlardır:

Şam'da İhşîdîler (323-358/934-968); Musul ve Halep'te Hamdânîler (313-389/925-1001)³; İran'da Saffârîler (254-296/868-98); Buhâra'da Samânîler (261-389/874-999); Mısır'da Tulûnîler (254-292/868-904); Afrika'da Fâtımîler (297-567/909-1171); Tunus'ta Ağlebîler (184-296/800-909); Fas'ta İdrisîler:172-375/788-985); Endülüs'te Emevîler (138-422/756-1031); Azerbeycan'da Sâcîler (226-318/879-930); Horasân'da Tahirîler (209-259/821-873)⁴.

¹ Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Târihi*, (çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş) , III, 64.

² Bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 212; Hasan İbrahim, *Târih*, III, 388

³ Bkz. Hasan İbrahim, *Târih*, III, 432; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 211.

⁴ Bkz. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, s. 24, 41, 43, 78, 80, 170, 172, 174, 176.

Bu asırda, Abbasîlerin varolan kuvvet unsurları azalmış ve Türklerin yönetimi kontrol altına almalarıyla Bağdat merkezi bile siyasî otoritesini kaybetmişti.⁵

Bu nedenle tarihçiler bu döneme Türklerin nüfuz çağı adını verirler.⁶ Siyasî ve idarî boşluğun bir neticesi olarak henüz meydana gelen bu devletler arasında da çekişmeler sürmekte ve iç isyanlar birbirini kovalamakta idi⁷. Dışa yönelik münasebetlerinin kötü olması sebebiyle de, devlet özellikle Rumların saldırılarına maruz kalıyordu.⁸

Devletin, içinde bulunduğu siyasî kargaşa nedeniyle idarecilerin, halkın sorunlarıyla ilgilenemediklerinden dolayı ictimai durumu da olumsuz yönden etkilemişti. Farklı etnik topluluklar bir yandan Arap toplumunun yaşayışını etkilerken diğer yandan da insanlar arasında dinî anlayış farklılığına dayanan gruplaşmalar sebebiyle huzursuzluk meydana gelmişti.

Ümmetin malî serveti bazı idareciler ve etrafındakilerin elinde oyuncak haline gelmiş, saraylardaki israf, taşkınlık, süs düşkünlüğü ve lüks yaşantı haddini aşmıştı. Buna karşılık halk, fakirlik ve sefalet içerisinde yüzüyordu. Neticede bu durumu, deprem, kuraklık, açlık, ya da bulaşıcı hastalıklar gibi bir çok ilahî ceza ve tabii âfetler takip etti.⁹ Özellikle de açlık sorunu, gasp, hırsızlık, isyan ve cinâyet gibi olayları beraberinde getirmiştir. Hatta halktan ve ilim ehlinde bazıları yoksulluk yüzünden Bağdat'tan başka yerlere göçetmişlerdir. Bazıları da birkaç dirheme sahip olup ailesini geçindirmek için en değerli kitaplarını satmışlardır.¹⁰

Ne yazık ki, devletin iktisadî durumu da belirtilen sebeplerden dolayı, günden güne kötüye gitmekte idi. Malî imkanlar, zenginlerle fakir tabakası arasında dengesiz bir şekilde dağıtılmıştı. Her nedense Devlet, bu dengesizliği önlemek için gerekeni yapmamış, halkın hukukunu korumak üzere beytu'l-mal üzerindeki yetkisini kullanmamıştır. Öte yandan devletin gelir kaynaklarının azalması nedeniyle mali

⁵ Bkz. Hasan İbrahim, *Târih*, III, 333.

⁶ Bkz. Hasan İbrahim, *Târih*, III, 333.

⁷ Bkz. İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzuddin Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 561, 613; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 160, 189, 202, 213.

⁸ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, VIII, 233, 560; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 260, 271, 232-233.

⁹ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, VIII, 377, 465; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 228-229.

¹⁰ Bkz. Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, I, 116-120.

denge bozulmuş,¹¹ neticede isyan hareketleri çoğalmıştır. İktisadî krizi fırsat bilen İsmailiye cereyanı, halkı kendisine çekerek Fatimîlerin çıkışına zemin hazırlamağa koyulmuştur.¹² Bunca siyasî problem ve içtimaî sıkıntıya rağmen, İslâm âlemi bu dönemde Emevîler döneminden çok güçlüydü. Ayrıca kültür ve medeniyet açısından diğer komşu milletleri büyük ölçüde etkilemişti. Bu da müslümanların sahip oldukları ilmî birikimle mümkün olmuştur.

Müslümanların doğu ve batıya seyahat etmeleri, âlimlerin de gittikleri yerlerde ilim ve kültür alışverişinde bulunmaları, İslâm düşüncesinin ufku genişletmiştir.

Bunun yanında, halîfe, sultan ve emirlerin, âlim ve edip kimseleri teşvik etmeleri, bu asırda ilim ve kültürünün imrenilecek derecede yayılmasını sağlamıştır.¹³ Tabiatıyla, Abbasî Hilâfetinden bağımsız kalma sonucu, mahalli devletlerde fikir ve düşünce hareketi canlanmış, saraylar âlim, şâir ve ediplerle süslenmiştir. Bu gelişmenin sonuçları, söz konusu devletlerin hepsinin saraylarında görülmektedir. Mesela, Buhâra'da bulunan Samânî sarayı şöyle nitelendirilmektedir: "Samânî devleti, zamanın efradını toplayan, ediplerin, yıldızların ve üstün kişilerin parlak dönemiydi."¹⁴ Samânî hükümdarı Nuh b. Nasr'ın kütüphanesi hakkında ise şöyle denilmektedir: "Benzeri olmayan bir kütüphane idi. İnsanların kullandıkları her ilim dalına ait meşhur kitaplar, bulunamayan eserler ve adı bile duyulmamış te'lifler mevcuttu."¹⁵

Hamdâni devletine gelince, ziyaretçilerin uğrağı, ediplerin parlak dönemi ve şâirlerin barınağı idi. Aynı şekilde Mısır'daki Tulûni, İhşidî ve Fatimîler, düşünce ve kültürde geri kalmış değillerdi. Amr b. el-As, İbn Tulûn ve Ezher camiileri bu dönemlerde en önemli kültür ve ilim merkezlerinden biriydi. O dönemde müslümanlar, dinî ve naklî ilimlerden kıraat, tefsîr, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv ve edebiyat, aklî ilimlerden de felsefe, hendese, astronomi, müzik, tıp, kimya,

¹¹ Bkz. Hasan İbrahim, *Târih*, III, 126.

¹² Bkz. Hasan İbrahim, *ed-Devletü'l-Fâtumiyye*, s. 34-36.

¹³ Bkz. Hasan İbrahim, *Târih*, III, 334.

¹⁴ es-Se'alibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr*, IV, 95.

¹⁵ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed, *Veseyâtu'l-A'yân ve Enbâ'i Ebnâ'i'z-Zamân*, I, 152.

matematik, tarih ve coğrafya gibi ilimlerin öğretiminde hayli mesafe almışlardır¹⁶. Her ilim dalında büyük insanlar yetişmiş, zamanın otoritesi olmuşlardır. H. III. asırda gelişen hadis ilmine baktığımızda bunun örneklerini görmek mümkündür.

HİCRÎ II. ASIRDA HADİS İLMİ

H. II asırda ortaya çıkan Mu'tezile cereyanı, peşinden Kelâm ilminin doğuşu, hadisçilerle kelamcılar arasında başlayan amansız mücadele ve daha önce başlamış olan hadis uydurma hareketi, H. III. asırda tasnife hız veren başlıca amillerdendir. Nitekim önceden telif edilen, *siyer*, *megâzi*, *sünen*, *câmi*, *musannef* ve belirli konulara tahsis edilen eserleri meydana getirme faaliyeti, bu dönemde yoğunlaşmıştır. Hadis ilminin çeşitli konularında bilhassa usûl ile ilgili kitaplar telif edilmeğe başlanmıştır. Ayrıca, hadisçiler çeşitli tasnif metodları geliştirmişlerdir. Bu metotlara göre telif edilen eserleri üç guruba ayırmak mümkündür.

Bunların birincisi, reddiye türündeki eserlerdir:

Hadis âlimleri tarafından, kelâmcıların kendilerine ve hadise yönelttikleri itham ve şüpheleri toplayıp onları iptal sadedinde yazılan reddiyelerdir. İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis* adlı eseri buna örnek teşkil eder.

İkincisi ise, Müsned tertibine göre telif edilen eserlerdir:

Müsned, her Sahâbi'nin rivâyet ettiği hadisleri, konu farklılığına bakmadan ve sahîh olsun olmasın bir araya getirmektir. Sahabîler tertip edilirken çeşitli sınıflandırmalar kullanılmıştır. Kimi kabilelere göre bir tertib öngörmüş; kimi ise İslâm'da öncelik esasına göre, kimi de bunları nazarı itibara almamıştır. İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in Müsned'i bu guruba örnektir.

Üçüncüsü de, fıkıh bablarına göre tasnif edilen eserlerdir:

Bu metodun sahipleri sadece sahîh hadisleri dikkate almışlardır. Buharî (ö. 256/869) ve Müslim (ö. 261/874)'in Câmi'ileri böyledir. Kimisi sahîh olmayan hadisleri de tahrir etmiştir. Nesâî (ö. 303/915), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Tirmizî (ö. 279/ 892) gibi müelliflerin Sünenlerinde bunları görmek mümkündür.¹⁷

¹⁶ Bkz. Hasan İbrahim, *Târih*, III, 149.

¹⁷ Bkz. Ebû Zehv Muhammed b. Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, s. 364-366 (özetlenerek alıntı yapılmıştır).

H. III. asırda, sahih hadisleri zayıfından ayıklama metodunu ilk sistemleştiren İmam Buharî ile tasnif metodu doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemin hadis alimleri, ayrıca râvilerin değerlendirilmesine yönelik cerh ve ta'dîl kâidelerini de geliştirmişlerdir. Kezâ birbirine müteâriz rivâyetleri cem ve tercîh usûllerini ortaya koymuşlardır. Bir yandan hadislerdeki garîb lafızların şerhine önem verirken, diğer yandan da Hz. Peygamber (S.A.V.)'in ferdî ve ictimâî olaylardaki tasarruflarıyla ilgili hükümlerini araştırmaya yönelmişlerdir. Dolayısıyla hadis tarihinde hadis edebiyatı içinde, metod yönünden en dakîk olan eserler Kütüb-i Sitte'dir. Nitekim bu eserler Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâmî'n en önemli kaynakları sayılmıştır.

Dönemim hadis âlimlerine ait gayretlerden birisi de, önceki dönemlere nisbetle hadis seyahatlerinin canlılık kazanmasıdır. Muhaddisler, Allah Rasûlü'nün hadislerini toplamak ve tedvin etmek maksadıyla, sadece Allah'ın rızasını kazanmak uğruna ailelerini, sevdiklerini ve vatanlarını geride bırakarak seyahate çıkmışlardır. Çünkü Hz. Peygamber (S.A.V.)'in ashabı fetihler sebebiyle çeşitli ülkelere dağılmış, bir kısmının işitmediği hadisi diğer bir kısmı işitmişti. İşte bütün bunları bir araya getirmek, Hz. Peygamber'in söz, fiil, takrîr, şemâilini, kısacası, bütün yönlerini derleme hırısından dolayı her türlü zorluk ve meşakkate katlanarak çok uzun mesafeler katetmişlerdir.

Dolayısıyla hadis talebi için yapılan seyahatler öyle bir ehemmiyet kazanmıştır ki, seyahate çıkmayan muhaddisler ayıplanmıştır. Hatta Yahya b. Maîn (ö. 233/847) daha da ileri giderek, “beldesindeki hadisleri yazıpda hadis talebi için seyahate çıkmayan kimse ile arkadaşlık edilmeyeceğini”¹⁸ öne sürmüştür. İbrahim b. Edhem (ö. 162/778) de “Allah Tealâ hadisçilerin seyahatları yüzünden bu ümmetten belâyı kaldırır”¹⁹ demiştir.

Bilinmelidir ki, muhaddislerin seyahat maksadı sadece hadis şeyhleriyle karşılaşp onların hadislerini almak değildir. Aksine, bu seyahatlerin en önemli hedeflerinden biri de, cerh ve ta'dîl yönünden şehir veya köylerdeki râvilerin hallerini öğrenmek, hadislerin en âlî senedlerine sahip olmak, hadis hâfızlarıyla karşılaşmak ve böylece tasnif işine eğilmek idi. Bu çerçevede el-Hatîbu'l-Bağdâdî

¹⁸ el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs* s. 47; es-Schâvî, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, II, 314.

¹⁹ el-Hatîb, *Rihle*, s. 47; es-Schâvî, *Muğîs*, II, 315.

(ö.463/1070) şöyle der: “Hadis seyahatinin iki maksadı vardır: Biri âlî isnada ve işitme mertebesine sahip olmak, diğeri de hadis hâfızlarıyla karşılaşmak ve onlarla müzâkerede bulunup istifade etmektir. Hadis öğrencisinin bulunduğu beldede bu iki maksat var olup başka yerde bunlar yoksa seyahatin bir faydası olmaz. Bu durumda, hadis öğrencisinin kendi beldesiyle yetinmesi daha uygun olur.”²⁰

er-Râmeihürmüzî (ö.360/970), seyahat eden hadisçileri de beş tabakaya ayırmıştır.²¹ Bunların hadis toplamak için seyahat ettikleri ilim merkezlerini zikredecek olursak, Yemen Irak, Rey, Cezîre, Şâm, Hicâz, Mısır, Yemâme Horasân gibi merkezler gelmektedir.²²

En büyük hadis hâfızı ve imamları H. III. asırda yetişmiştir. Bunu takip eden devirlerde bazı müstakil hadis eserlerinin telif edildiği görülse bile, asıl telif faaliyeti bu asırda ortaya konulmuş, eserlerdeki hadislerin bir kitab içinde cem’i veya isnadların hazfedilmesi suretiyle ihtisarına, ya da müstedrek ve müstahreclerin yapılmasına hasredilmiştir. Yine, sonraki devirlerde telif edilen ricâl ve târih kitaplarının bilgi kaynağı aynı asrın müellifleri olduğu gibi, cerh ve ta’dîl hakkındaki temel görüşlerin asıl sahipleri de onlardır. Bütün bu bilgiler hadis ilmine sarfedilen mesainin bu dönemde ne derece yoğunlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla, H. III. asra hadis ilminin altın çağı demek mümkündür.²³ Burada çeşitli şekillerde tasnif edilmiş hadis çalışmalarının her türünü, müelliflerin vefat tarihlerine göre sıralayacağız:

Siyer ve Megâzîler

İbn Ömer el-Vâkidî (ö.207/822),

Kitabu's-Sîre

İbn Ömer el-Vâkidî

Kitabu'l-Megâzî

²⁰ el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Câmi'u li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*, II, 223.

²¹ Bkz. er-Râmeihürmüzî, *Muhaddis*, s. 229- 231.

²² Daha geniş bilgi için bkz. er-Râmeihürmüzî, Hasan b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, s. 229-233. (Eserin mezkûr yerlerinde her muhaddisin seyahat ettiği beldeleri zikretmiştir).

²³ Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi*, s. 231.

Abdûlmelik b. Hişâm (ö.218/833),

Sîretu'n-Nebeviyye

Müsnedler

Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlîsî (ö.204/819),

Müsned et-Tayâlîsî

Muhammed b. Yûsuf el-Firyabî (ö.212/827),

Müsned el-Firyabî

Abdullah b. Zubeyr el-Humeydî (ö.219/834),

Müsned el-Humeydî

İshâk b. Râhûye el-Mervezî (ö.238/852),

Müsned İshâk b.Râhûye

Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/855),

Müsned Ahmed b.Hanbel

Bakiy b. Mahled el-Kurtubî (ö.276/889),

Müsned Bakiy b.Mahled

Sünenler

Abdullah b. Abdîrrahman ed-Dârimî (ö.255/868),

Sünenü 'd-Dârimî

Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî (ö.273/886),

Sünenü İbn Mâce

Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî (ö.275/888),

Sünenü Ebî Dâvûd

Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî (ö.279/892),

Sünenü 't-Tirmizî

Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî (ö.303/915),

Sünenü 'n-Nesâî

Musannaflar

Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'ânî (ö.211/826),

el-Musannaf

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe el- Kûfî (ö.235/849),

el-Musannaf

Câmi'ler

Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö.256/869),

el-Câmi 'u's-Sahîh

Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261/874),

el-Câmi 'u's-Sahîh

Cüz'ler

İbn Ebî Âsım b. Mahled eş-Şeybânî (ö.212/827),

İbn Ebî Hayseme Züheyr b. Harb el-Bağdâdî (ö.279/904),

Belirli komulara tahsis edilmiş eserler

Abdurrazzak b. Hemmâm es-San'ânî (ö.211/826),

Kitabu's-Salât

Nu'aym b. Hammâd el-Huzâ'î (ö.228/842),	<i>Kitabu'l'Fiten</i>
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö.235/849),	<i>Kitabu'l'İman</i>
Ahmed b. Hanbel (ö.241/855),	<i>Kitabu'z-Zühd</i>
Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö.256/869),	<i>Edebü'l'Müfred</i>
Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (ö.279/892),	<i>Kitabu's-Şemâ'il</i>

Müstahreçler

Muhammed b. Muhammed el-İsferâinî (ö.286/899),	<i>el-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim</i>
Ahmed b. Seleme en-Nîsâbûrî (ö.286/899),	<i>el-Müstahrec alâ Sahîhi Müslim</i>

Hadis ilminin çeşitli komularına tahsis edilmiş eserler

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö.204/819),	<i>Kitabu İhtilâfi'l-Hadis</i>
Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö.224/838),	<i>Garîbu'l-Hadis ve'l-Âsâr</i>
Ali b. el-Medinî (ö.234/848),	<i>Kitabu'l-İlel</i>
Ahmed b. Hanbel (ö.241/855),	<i>Kitabu'l-İlel</i>
Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö.256/869),	<i>Târîhu'l-Kebîr</i>
Muhammed b. Sa'd (ö.230/844),	<i>Kitabu't-Tabakât</i> ²⁴

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, *Hadis*, s. 232-268.

NESÂ'Î İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

İmam Nesâî'nin sahip olduğu ilmî üstünlük ve şöhretine rağmen ne kendisi ne de hadis edebiyatında önemli bir yer işgal eden ve Kütüb-i Sitte'de yerini alan Sünen'i lâıyk olduğu ilgiyi yeterince görmemiş ve üzerinde yapılan çalışmalar diğer sünenlerin yanında çok sönük kalmıştır. Nesâî'den altı asır sonra yaşayan es-Suyûtî, bu eksikliği farketmiş ve ister istemez bundan yakınmıştır.²⁵ Ancak günümüzde bu gediğin kapanması için yeni çalışmalar ortaya çıkmağa başlamıştır. Nesâî denilince, akla Süneni de geldiğinden, onun hakkında yapılan çalışmalarda bu iki yöne ağırlık verildiği görülmektedir. Dolayısıyla vereceğimiz kitap listesi her ikisini de konu etmektedir. Sünen'le ilgili çalışmalar, kısmen konumuzun dışında kaldığı için onlar zikredilmeyecektir. Tanıtacağımız çalışmalar eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrılabilir:

A- Eski Çalışmalar

Tanıtacağımız bu ilk iki çalışma basılmış eserlerdir:

1- *Zikru kavmin ma ahraca lehum 'u'l-Buhârî ve Muslimun fi sahîhayhima ve da'afehuma'n-Nesâî fi kitabi'd-Du'afâ*:²⁶

Müellifi Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (ö.385/995)'dir. Eserinde, Nesâî'nin Sahîhayn'daki bazı râvileri zayıf saymasına itiraz etmiş ve haklarında daha insafı bir değerlendirme yapmıştır. Bu cüz halindeki eser bize Hâfız Ebû Bekr el-Berkânî yoluyla gelmiştir.²⁷

2- *Buğyetu'r-Râgib el-Mütemenni fi Hitmin-Nesâî*:²⁸

Müellifi Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (ö.902/1500)'dir. Eser İmam Nesâî'nin Sünen'indeki tasnif metodunu ve râvilerini konu etmiş sonra müellifin

²⁵ Bkz. es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Zehru'r-Rubâ ale'l-Müctebâ*, I, 3.

²⁶ Sezgin, Fuât, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, (çev. Mahmud Fehmî Hicâzî – Fehmî Ebû'l-Fadl), I, 423.

²⁷ Eserin basıldığını öğrendik ama bütün gayretimize rağmen bu baskıya ulaşamadık, ancak el yazmasının fotokopisi elimizde mevcuttur.

²⁸ es-Sehâvî, *Buğyetu'r-Râgib el-Mütemenni fi Hitmin-Nesâî*, (Thk. Abdülazîz b. el-Abdüllatîf), Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyad 1993.

terceme-i halini, hoca ve öğrencilerini belirtmiş, daha sonra görüşlerini, cerh-ta'dîl şartlarını, eserlerini, Sünen ve kendisi hakkında söylenenleri zikretmiştir. Kıymetli bir eserdir.

Bundan sonraki çalışmalar el yazma ve baskıları bulunmuyan eserlerdir:

3- *Tesmiyetü Şüyûhi Ebî Abdîrrahman en-Nesâî*.²⁹

Müellifi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Esed el-Cühenî el-Endelüsî (395/1004)'dir. Eserin adından anlaşıldığı üzere Nesâî'nin hocalarını zikretmektedir.

4- *Şüyûhu 'n-Nesâî*.³⁰

Müellifi Endelüslü hafız Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed el-Ciyânî (ö. 498/1107)'dir. Eserinde, bir önceki gibi Nesâî'nin hocalarını kaydetmektedir.

5- *Ricâlu 'n-Nesâî*.³¹

Müellifi Ebû Muhammed ed-Devrakî (ö.383/993)'dir. Eser, Nesâî'nin Sünen'indeki râvileri zikretmektedir.

6- *Şüyûhu 'n-Nesâî*.³²

Müellifi Ebû Bekr Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Halfûn el-Ezdî (ö.636/1238) olup, ricâl konusunda hâfızdır. Eserinde Nesâî'nin şeyhlerini bir araya getirmiştir.

B- Yeni Çalışmalar

Bu çalışmalar, genelde İmam-ı Nesâî'nin herhangi bir kitabını tahkik edenlerin giriş bölümünde Nesâî hakkında yapmış oldukları incelemelerden ibarettir.

1- *ed-Du'afâ vel'Mechûlûn vel'Metrûkûn fi Mücteba'n-Nesâî*:

Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs tarafından 1976-77 yılında Mekke'nin Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde hazırlanmış yüksek lisans tezidir. Nesâî'nin Süneni'ndeki râviler üzerine ağırlıklı bir çalışmadır. Müellif ve *Sünen*'i hakkında

²⁹ Bkz. el-İşbîlî, Muhammed b. Hayr b. Ömer b. Halîfe, *Fehrese ma Ravâhu an Şuyûhihi*, s. 221.

³⁰ Bkz. Nesâî, *Amelu 'l-Yevmi ve 'l-Leyle*, (thk. Farûk Hammâde, *Mukaddime*, s. 89).

³¹ Bkz. el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü 'l-Müstatrafe li Beyâni Meşhûri Kütübis-Sünneti 'l-Müşerreffe*, s. 216.

³² Bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s. 89).

sadece yirmi bir sayfalık bilgi takdim edilmiştir. Eser 550 sayfadır. Bu çalışma basılmamıştır.

2- *Amelu 'l-Yevmi ve 'l-Leyle'*:

Muhakkiki Fârûk Hammade'dir. Nesâîye ait olan bu eserin tahkîki 1979 yılında Rabat'ta yapılmıştır. Giriş bölümünde sadece Nesâî üzerine kırk dokuz sayfalık bir çalışma takdim edilmiştir. Buna yakın hacimde de her iki *Sünen*'i hakkında bilgi verilmiştir. Mukaddimesi değerli bir çalışma olup, eserle birlikte bir cilt halinde 1985 yılında ikinci baskısı Müessesetü'r-Risâle tarafından Beyrut'ta yapılmıştır.

3- *et-Ta'likâtu's-Selefiyye ala Süneni'n-Nesâî* :

Müellifi Muhammed Atâullah el-Fucânî'dir. Baskı tarihi bilinmemekle beraber Pakistan'da yapılmış bir çalışmadır. Bir cilt halinde olan bu eser, *el-Müctebâ* üzerine bir ta'lik ve dört haşiye ihtiva etmektedir. Giriş bölümünde Nesâî hakkında beş sayfalık değerli bilgiler yer almaktadır. el-Mektebetü's-Selefiyye tarafından Lahor'da basılmıştır.

4- *el-İm'ân Mukaddimetu Bezli 'l-İhsân*:

Müellifi Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî'dir. Bu mukaddime üç cüz halindedir. Birinci cüz Nesâî ve el-Müctebâ üzerinedir. 1990 yılında Mektebetü't-Terbiyetü'l-İslâmiyye tarafından Mısır'da basılmıştır.

5- *Tefsîru'n-Nesâî*:

Muhakkiki Sabri b. Abdulhâlık eş-Şâfî ve Seyyid b. Abbâs el-Celîmî'dir. Kitabın girişinde müellif üzerine 62 sayfalık bir çalışma yapılmıştır. 1990 yılında Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye tarafından iki cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır.

6- *an-Nasâî ve Tafsîr al-Kur'ân al-Azîm* 'i:

Mustafa Meral Çörtü tarafından 1990 yılında Marmara üniversitesi İlâhiyat fakültesinde hazırlanmış bir doktora tezidir. Çalışmanın birinci bölümünde Nesâî'nin hayatı ve eserleri üzerine otuz beş sayfalık bilgi verilmiştir.

7- *el-Müstahrac min Musannefâti'n-Nesâî fi 'l-Cerh ve 't-Ta'dîl*:

Ebû Muhammed Fâlih eş-Şiblî'dir. Nesâî'nin *ed-Duafâu ve 'l-Metrûkûn* kitabında olmayıp diğer eserleri ve cerh-ta'dîl kitaplarında bulunan râviler hakkında

Nesâî'nin cerh ve ta'dîl sözlerini çıkarıp toplamıştır. Cerh ve ta'dîl metoduna hiç değinilmemiştir. Kahire'de İbn Teymiye Matbaası tarafından 1991'de basılmıştır.

8- *Menhecü'n-Nesâî fî'l-Cerhi ve 't-Ta'dîl ve Cem'i Akvâlihi fî'r-Ricâl* :

Kâsım 'Ali Sa'd tarafından 1991 yılında Riyad'ın Muhammed b. Suud İslam Üniversitesinde iki cild halinde hazırlanmış bir doktora tezidir. Giriş kısmının ikinci bölümünde Nesâî hakkında üç sayfalık bilgi verilmiştir. Araştırmacı, Nesâî'nin râviler hakkındaki değerlendirmelerini diğer hadis tenkitçilerin değerlendirmeleriyle mukayese yaparak Nesâî'nin metodunu belirlemeye çalışmıştır. Cerh ve ta'dîl açısından geniş bir çalışma olmakla beraber yorumdan fazla nakle ağırlık verilmiştir. Tez halen basılmamıştır.³³

Burada, Nesâî'nin gerek *ed-Duafâ ve'l-Metrûkûn*, gerekse *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında veya müstakil olarak tahkik edilen bazı eserlerinin giriş bölümlerinde, hakkında özet bilgi veren muhakkikleri belirtmedik. Şu ana kadar Nesâî ile ilgili yapılan yeni çalışmalardan tespit edilebilenler bunlardır.

³³ 10 Kasım 1997'de Muhammed b. Suud İslam Üniversitesini ziyaretimiz esnasında Usûlü'd-Din fakültesinden, bu tezin bazı önemli kısımlarını fotokopi çekme imkanına sahip olduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

NESÂÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

I- HAYATI

A-Nesebi

Müellifin adı Ahmed, künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Biyografyasını yazan ilk kaynaklar, müellifin şeceresindeki isimleri farklı şekillerde sıralamış, sonraki devirlerde de bu farklıklar devam edegelmiştir. Kimilerine göre, Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinân b. Bahr b. Dînar ³⁴ iken, kimileri de, babasıyla dedesinin isminde takdim ve tehirde bulunarak, Ahmed b. Ali b. Şuayb olarak zikretmişlerdir.³⁵ Bazıları da isim değişikliği yaparak, Ahmed b. Osman b. Şuayb olarak kaydederler.³⁶ Doğrusu ilk yazılan şeklidir³⁷. Tarihçiler onu *Nese*'ye nisbet etmişlerdir. Yâkut el-Hamevî (ö.626/1228) ve Zehebî (ö.748/1347) ³⁸gibi muhaddis ve tarihçilerin dediğine göre, *Nese* Horasan'da bir şehirdir. Bu beldeye nisbet edilince, *ya* nisbesiyle *Nesevî* denilir. Kıyas yoluyla *Nese*'daki elif vâv'a kalb olunur ki, Reşati'ye göre de bu bu böyledir.³⁹ Bazıları ise, bu belde ile ilgili doğru nisbetin *Nesâî* olduğunu söyler.⁴⁰ Muteahhirûn bu nisbeyi (*Nesâî*) *en-Nisa*

³⁴ Bkz. ez-Zehebî, Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II, 698; es-Sübkî, Tâcuddin 'Abdülvehhâb, *et-Tabakâtu's-Şafiyyetü'l-Kübra*, II, 84; Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabakatu'l-Huffâz*, s.303. Buna karşılık es-Sem'ânî, Ebu Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, I, 384; Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, V, 282, gibi bazı kaynaklarda Ahmed b. Şu'ayb b. 'Ali b. Bahr b. Sinân olarak gösterilmiştir. es-Suyûtî ise, *Hüsnü'l-Muhâdara*, I, 349'da, Nesâî'nin dedesi olan Sinân'ın babası *Bahr* yerine *Yahya* adını vermiştir.

³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 77; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 104; Sezgin F, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I, 167; Brockelmann Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I, 170

³⁶ Abdülkerim er-Rafî'i, *et-Tedvin fî Zikri Ehli'l-İlmi bi Kazvin*, II, 197. Bu değişiklik müstensihden değil, müellifin kendisinden kaynaklanmıştır. Çünkü söz konusu isme "İbn Osman" bölümünde yer vermiştir

³⁷ Bkz. Ebu Ca'fer et-Tahâvî, *Müşkilu'l-Âsâr*, II, 33; Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, I, 23; Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, *el-Kunâ ve'l-Esmâ*, I, 40, 48. Mezkur kaynak sahipleri böyle zikretmişlerdir. Nesâî'nin öğrencileri olmaları hasebiyle bu konuda onların görüşü nazarı itibare alınması gerekir.

³⁸ Bkz. Yâkût b. el-Hamevî, *Buldân*, V, 282; es-Sehâvî, *Muğîs*, III, 309; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II, 698; İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Lübâb fî Tehzibi'l-Ensâb*, III, 307.

³⁹ Bkz. es-Sehâvî, *Muğîs*, III, 309; Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, V, 282.

⁴⁰ Bkz. es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 384.

kelimesinden geldiğini öne sürerek böyle yazagelmişlerdir. Yakut el-Hamevî de bunlardan biridir. *Nesevî* şeklini zayıf saymıştır.⁴¹ Netice olarak diyebiliriz ki, *Nesa* kelimesi lafzen maksûrdur. *Nesâî* ise hem yazıldığında ve hem de vakfedildiğinde uzatmalıdır. İster *Nesevî*, ister *Nesâî* olsun her iki nisbe de doğru olmakla birlikte, ikincisi daha yaygındır.⁴²

Nesâ'nın bu isimle isimlendirilmesinin sebebini Sem'ânî (ö.562/1184) şöyle anlatır; “Müslümanlar orayı fethetmek isteyince, beldede bulunan erkekler kaçıp gitmişlerdi. Bunun üzerine kadınlar savaşçılarla savaşmaya kalkıştılar. Arap Müslümanlar bunu anlayınca savaşmaktan vazgeçtiler.” Bu köyü daha sonraya bıraktık’ anlamında ‘*وضعنا هذه القرية في النساء*’⁴³ dediler” Bundan, erkeklerin geri dönme vaktine kadar fetih işini tehir etmeyi kastedtiler. Diğer bir sebep de sadece kadınlar savaştığı için “kadınlar” anlamında *Nisâ* adını almıştır. Nitekim Yâkût el-Hamevî de buna benzer bir haber zikreder. *Nesâ* aynı zamanda İran, Kirmân ve Hemedan’da bulunan şehirlerin adıdır.⁴⁴ Nitekim Sehâvî (ö.902/1496), *Nesâî*'nin Fâris’de bulunan *Nesâ* şehrine nisbet edildiğini, fakat buraya nisbetinin zayıf bir görüş olduğunu belirtir.⁴⁵

Hâfız Ebû Hayseme Züheyr b. Şeddâd en-Nesâî’ (ö.234/849) de *Nesâ*’ya nisbet edilmiştir.

Nesâ, Hz Osman (ö.35/656)’ın hilâfeti döneminde H.32’de Basra valisi Abdullah b. ‘Amir b. Küreyz b. Rabia b. Habib (ö.56/679) tarafından sulh yoluyla ve Ebîverd şehriyle beraber fethedilmiştir.⁴⁶ Bu şehrin mevkii şöyle belirlenmektedir: *Nesâ*, Serahs arasında iki gün, Merv ile beş, Ebîverd ile bir, *Nîsâbûr*’la altı veya yedi günlük mesafe vardır.⁴⁷

⁴¹ Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, V, 282.

⁴² Bkz. *Nesâî*, *Kitabu't-Tahâra* (thk. Abdüssamed Şerefuddin, *Mukaddime*, s. 9).

⁴³ es-Sem'ânî, *Ensâb*, I, 384.

⁴⁴ Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, V, 282.

⁴⁵ Bkz. es-Sehâvî, *Muğis*, III, 309.

⁴⁶ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 62; el-Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Yakub b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldân*, s. 499-501.

⁴⁷ Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, V, 282.

B-Doğumu ve Yeri

Kaynaklar Nesâî'nin 215/829 senesinde doğduğu konusunda nerede ise ittifak etmişlerdir. Kendisine sorulduğunda, “215/829 yılına yakın” cevabını vermiştir.⁴⁸ Öğrencisi Ebû Saîd b. Yûnus (ö.347/958)'dan nakledildiğine göre, o “ben el yazmamdaki müsveddede doğumunun Nesâ'da 215/829. yılında olduğunu gördüm, 214/828. yılında doğduğu da söylenmiştir”⁴⁹ ifadesini kullanır. İbnü'l-Esîr (ö.606/1209) ve Suyûtî (ö.911/1505) doğum tarihini 225/839 olarak belirtmişlerse de,⁵⁰ bu muhtemelen bir yanlışlıktır. Çünkü bunun hiç bir dayanağı yoktur. Kaldı ki Nesâî, hadis talebine 230/844 senesinde başlamıştır. Onların ifadesine göre, hadis almak için Kuteybe b. Saîd (ö.240/855)'in yanına gitmek üzere yaptığı seyahat esnasında 5 yaşında olması gerekirdi ki, bu imkansızdır. Müellifimiz, nisbetinden de anlaşıldığına göre Nesâ doğumlu ve Horasân menşelidir. Hâfız Zehebî “el-Horasânî en-Nesâî” diyerek her iki nisbeti de zikretmiştir.⁵¹

II- ŞAHSİYETİ

A- Şemâilî

İmamı Nesâî nûrânî yüzlü bir âlimdi. Kaynaklarda belirtilen bazı nitelikleri şöyle sıralanabilir: Yüz hatları güzel ve kanını yüzünde belli eden parlak bir simâya sahipti. Çehresinde sanki bir kandil vardı. Hatta yüzündeki parlaklıktan dolayı bazı öğrencileri; “Ebû Abdurrahman mutlaka nebîz içiyor” diyorlardı. İhtiyarlığında heybetli, cana yakın bir simaya sahip olmuş, sağlıklı ve beyaz sakallarıyla bakımlı bir zat idi.⁵²

“Çoğu zaman yeşil nöbet abasını giymeyi tercih ederek şöyle derdi: ‘Bu, gözleri kuvvetlendirmede yeşil bitkilere bakmanın yerini doldurur’”⁵³

⁴⁸ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 38; el-Kannucî, Ebu't-Tayyib Muhammed b. Sıddık Hasan Hân, *el-Hitta*, s. 137; es-Sehâvî, *Muğis*, III, 310.

⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 77.

⁵⁰ Bkz. İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saadat el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî, *Câmi'ul-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, I, 195; es-Suyûtî, *Hüsni'l-Muhâdara*, I, 349.

⁵¹ ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 698, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIV, 125.

⁵² Bkz. ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 127, 128, *Târih*, IX, 171; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 104.

⁵³ el-Mizzî, *Kemâl*, I, 337.

B- İlmî Yönü

1- Öğrenim Hayatı

İmam Nesâî'nin ilmî hayatı, asrın en büyük hadis âlimlerinin yanında 15 yaşında iken başlamıştır. Tabiatıyla gerekli temel bilgileri aldıktan sonra, o yaşta Bağlân şehrine, Horasan'ın muhaddisi olan Kuteybe b. Saîd (ö.240/884)'e giderek ilk hadis seyahatini gerçekleştirmiştir.⁵⁴ Orada iki ay kalmış ve adı geçen zâttan çok sayıda rivâyette bulunmuş,⁵⁵ ayrıca bütün hayatı boyunca bunu bir şeref saymıştır. Sünen'inde (*Müctebâ*), Kuteybe b. Saîd'den gelen rivâyetlerin sayısı yaklaşık olarak 682'ye ulaşmaktadır.⁵⁶ Kuteybe b. Saîd (149-240/766-884) asrın en büyük hâfizlarından olması yanında, bir asra yakın uzun bir ömür sürmesi sebebiyle de rivâyet senedi âlî (yüksek) olan biriydi. Ayrıca üç tabakadan hadis rivâyet eden ve öğrencilerine karşı çok şefkatli olan bir kimseydi.⁵⁷ Dolayısıyla Nesâî onun yanına gitmekte gecikmedi. Nesâî'nin 245/859 yılına kadar, hadis alimlerinden yaptığı rivâyetler, kendi mıntıkasında bulunanlarla sınırlı değildir. Bilakis rivâyetleri, kendi beldesine dışardan gelenlerle, Kufe ve Basra gibi yakın olan şehirlerdeki alimleri de içermektedir. Diğer bölgelerde bulunan alimlerden de, bir kişiyi vasıta kılarak onlardan rivâyette bulunduğu görülmektedir. İmam Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Yahya b. Maîn (ö.233/847), Ali b. el-Medinî (ö.234/848), İbn Numeyr (ö.232/846) ve Basralı Şeybân b. Ferrûh el-Eylî (ö.236/850)'den yaptığı rivâyetler böyledir.⁵⁸

a) Hadis Öğrenimi için Seyahatleri

İmam Nesâî'nin yaşadığı asır, hadis talebi için seyahat (*er-Rihle fî Talebi'l-Hadis*) asrı idi. Dolayısıyla hadis öğrencilerinin gayreti bunun üzerinde yoğunlaşmıştı. Nesâî'de uzun seyahatleri olan öğrencilerden biriydi. Onun seyahatleri, Horasân bölgesindeki şehirlerden başlar, Kazvîn, İrâk, Hicâz, Arap yarımadası, Şâm ve Mısır'a kadar uzanır. Mısır'ın âlimi, hâfiz ve kadısı olan el-Hâris b. Miskîn (ö.250/ 864) ile arasında geçen meşhur kıssa, onun Mısır'a ilk gelişinin delili olmaktadır. Kıssaya göre Nesâî, el-Hâris b. Miskîn'in hoşuna

⁵⁴ Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, I, 468

⁵⁵ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 698; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 38

⁵⁶ Bkz. Nesâî, *Tefsir*, (Thk. Sabrî Abdülhâlık eş-Şâfî, Seyyid b. Abbâs el-Celîmî, *Mukaddime*, I, 31).

⁵⁷ Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, I, 468; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 360.

⁵⁸ Bkz. Nesâî, *Amel* (*Mukaddime*, s. 15).

gitmeyen bir kıyafetle onun yanına girmişti. Başında şapkaya benzer bir şey ve üzerinde kaftandan bir giysi vardı. Hâris b. Miskîn, devlet idaresi ilişkilerden sakınıyordu ve onun bir casus olmasından korktu. Dolayısıyla öğrencilerle beraber yanına girmesine izin vermedi. Nesâî’de ders zamanı gelir, kapısının arkasında oturup onu dinlerdi.⁵⁹

Nesâî’nin seyahatleri nerede ise İslâm âleminin her tarafını kapsamaktadır. Hadis aldığı bazı şeyhlerin isimlerine baktığımızda, hadis talebi yolunda ne kadar uzun mesafeler katettiğini görürüz. Râmeürmüzî, onu ülkeleri dolaşanlar tabakasında zikretmiştir.⁶⁰ Nitekim şeyhlerin sayısı bir hayli kabarıktır. Söylendiğine göre, şeyhlerine ait *mu’cem* telif eden ilk kişi odur.⁶¹ İlmini, küçüklüğünde başladığı bu hadis seyahatlerinde, o dönemin, *hıfz* ve *zabtına* güvenilir büyük hadis şeyhlerinden elde etmiştir. Kaldı ki o, seyahatlerinde sadece hadisleri toplamakla kalmamış, aynı zamanda ehlinden kıraat ilmi de almıştır.⁶² Gerçekten o, seyahatlerinden sonra büyük çapta ilmî malzeme elde etmiş, bu üstünlüğü sebebiyle parmakla gösterilen bir âlim seviyesine ulaşmıştır. Özellikle de hadis ilminin, ille ve ricâl dallarında otorite sahibi olmuş ve akranlarını geride bırakmıştır. Nesâî, bu ilmî birikiminden sonra Mısır’a yerleşmiş ve son yıllarına kadar *Zukâku’l-Kanâdil*⁶³ denilen yerde ikâmet etmiştir. Bu arada, kendisine büyük şöhet kazandıran *es-Sünenü’l-Kübrâ* adlı eseri ile diğer bazı eserlerini burada yazmıştır.⁶⁴

b) Süriye Seyahati ve Ölümü

İmam Nesâî ömrünün sonlarına doğru, 302/914 yılında hac maksadıyla Mısır’dan ayrılır. Dârekutnî’nin bu konudaki nakli şöyledir : ‘Hac yapmak üzere yola çıkmıştı, öğrencisi İbn Yûnus olayı şu şekilde anlatır: ‘Zilkâde ayında yolculuğa çıkarken Dimaşk’a uğradı, orada kendisine Muâviye b. Ebî Süfyân (ö.60/680)’ın faziletlerinden soruldu. O da cevabında, ‘eşit kalmasına razı olunmuyor da bir de üstünlüğü mü aranıyor? Muâviye hakkında neyi rivâyet edeyim ki, ‘Allahım! onun

⁵⁹ Bkz. İbnü’l-Esir, *Câmi*, I, 116; ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm* IX, 172; es-Sehâvî, *Mugîs*, II, 20-21.

⁶⁰ Bkz. er-Râmeürmüzî, *Muhaddis*, s. 231.

⁶¹ Nesâî’nin bu *Mu’cemi*, eserleri bölümünde tanıtılacaktır.

⁶² Bkz. el-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *Gâyetu’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, I, 61

⁶³ *Zukâku’l-Kanâdil*, Mısır’da kitabçıların bulunduğu meşhûr bir çarşının adıdır. Geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, II, 937; ez-Zehebî, *A’lâm*, XIV, 128.

⁶⁴ Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 78; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 39; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, IV, 16; es-Suyûtî, *Muhâdara*, I, 349.

karnını doyurma⁶⁵ hadisini mi nakledeyim?’ deyince mescitten çıkarıncaya kadar husyelerine vurdular. Bunun üzerine hastalandı ve ‘beni Mekke’ye götürün’ dedi. Orada vefat ederek Safâ ile Merve arasında bir yerde defnedildi. Bu olay 303/915 yılının Şabân ayında olmuştur⁶⁶. Ancak İbn Yûnus, onun Remle’ye götürülüp 303/915 yılı Safer ayında Filistîn’de vefa ettiğini söyler.⁶⁷

İbn Kesîr (ö.774/1372)’in şu ifadesi bu konuda nakledilenlerin en açık olanıdır: “Dârekutnî der ki: ‘Nesâî, zamanında Mısır’ın en fakîhi, rivâyetlerin sahihini, zayıfından ayıran birisiydi. Bu mertebeye ulaşınca ona hased ettiler. Remle’ye doğru yolculuğa çıktı. Kendisine Muâviye’nin faziletleri hakkında soru soruldu. Cevap vermeyince camide dövdüler. Akabinde; ‘beni Mekke’ye götürün’ dedi. Hasta haliyle onu götördüler’. Nesâî, Filistin’in bir şehir olan Remle’de, 303/915 yılında Safer ayının 17 pazartesi günü vefat ederek Beytü’l-Makdis’ta defnedildi⁶⁸”.

Burada görüldüğü gibi dövülmesi konusundaki ihtilaf yer hususundadır. Bazıları Remle’de bazıları ise Dimaşk’ta dövüldüğünü söylemişlerdir. Defni ile ilgili olarak da, Mekke ve Beytü’l-Makdis arasında ihtilaf edilmiştir. En kuvvetli ihtimal, Şam’a giderken Remle’de ölmüş, Mekke’ye getirildiğinde de oraya defnedilmiştir. Mezkûr tarihçilerin ittifakıyla 303/915 yılında vefat etmiştir.⁶⁹ Endülüsün muhaddisi ve tarihçisi olan Hâfız Ebu’l-Kâsım Halef b. Abdülmelik el-Beşkuvalî (ö.578/1182), Nesâî’nin biyografisiyle ilgili bir cüz telif etmiştir.⁷⁰

c) Hafızası

Nesâî güçlü bir hâfızaya sahipti. İlim ehlinde birçok kişi, onun terceme-i halini verirken bunu belirtmiştir. Onun bu meziyeti konusunda neredeyse ittifak edilmiştir. Hâfız Halîlî (ö.446/1054)’nin, Nesâî’nin hıfzı hakkındaki şu beyanı buna delildir: “Hıfz ve itkân sahibidir; Hadis hâfızları ondan razı olmuş, hıfzı ve itkanı

⁶⁵ Müslim, *Birr*, 164

⁶⁶ ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 703, *A’lâm*, XIV, 133; Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, V, 282.

⁶⁷ Bkz. ez-Zehebî, *A’lâm*, XIV, 133.

⁶⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 105; es-Subkî, *Tabakât*, II, 84; el-Esnevî, Cemâluddin Abdurrahman, *et-Tabakâtu’s-Sâfiyye*, II, 840.

⁶⁹ Bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s. 27).

⁷⁰ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, IV, 1340.

hususunda ittifak etmişlerdir.”⁷¹ Hâfız Mizzî (ö.742/1341) ise onu şöyle tanıtır: “Mutkin, hâfız ve seçkin biri imamdır”.⁷² Öğrencisi olan Hâfız Ebû Sa’id b. Yûnus (ö.347/958): “Hadiste İmam ve güvenilir bir hâfızdı ”⁷³ diyerek onu över.

İbn Kesîr (ö.774/1372) de onun hakkında : “Eserlerinde hıfz ve itkânını, sıdk ve imanını, ilim ve irfanını ispat etmiştir ”der.⁷⁴

Hâfız Zehebî (ö.748/1347) ise, terceme-i halini verirken ona övgü sadedinde sözüne şöyle başlar: “İmam, hâfız, güvenilir biri ve İslâm’ın şeyhi’dir ...”. H. III. asrın başında Nesâî’den daha hâfız olan bir kişi yoktu ”.⁷⁵

Hatta daha da ileri giderek, hıfzı bakımından onu İmam Müslim’den üstün görür. Bu konuda Hâfız Sübkî (ö.771/1369): “Hocamız Hâfız Zehebî’ye, ‘Sahîh sahibi Müslim b. el-Haccâc mı, yoksa Nesâî mi daha hâfız?’ diye sormuştum,’ Nesâî’, diye cevaplamıştı. Bunu, rahmetli babam Şeyhu’l-İmam’a naklettiğimde onu tasdik etmişti ”.⁷⁶

d) Hocaları

Nesâî’nin, ilim talebi için birçok beldeye seyahat ettiği daha önce zikredilmişti. Bu seyahatlerinde çok sayıda büyük muhaddisden rivâyette bulunduğu için hocaların sayısı da çok olmuştur. Bölge veya şehir dağılımına göre Nesâî’nin hocaları şöyle sıralanabilir:

Horasân’dan Kuteybe b. Saîd el-Bağlânî (ö.240/855)⁷⁷, Humeyd b. Mahled b. Zenceveyh, (ö.251/865)⁷⁸; *Basra’dan* Muhammed b. el-Musennâ (ö.215/830)⁷⁹; Muhammed b. Beşşâr (Bundâr) (ö.252/866)⁸⁰ ve Amr b. Fellâs (ö.249/864)⁸¹;

⁷¹ el-Halîlî, *İrşâd*, I, 436

⁷² el-Mizzî, Cemâleddin Ebu’l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, I, 329

⁷³ ez-Zehebî, *A’lâm*, XIV, 132, *Tezkira*, II, 701; İbn hacar, *Tehzîb* I, 39.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 104.

⁷⁵ ez-Zehebî, *A’lâm*, XIV, 127

⁷⁶ ez-Zehebî, *A’lâm*, XIV, 133; es-Sübkî, *et-Tabakât*, II, 83

⁷⁷ Bkz. el-Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XII, 470; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 359.

⁷⁸ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, VIII, 161; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 48.

⁷⁹ Bkz. er-Razî, Ebu Muhammed İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 305; el-Hatîb, *Bağdâd*, V, 412; ez-Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, III, 600; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 274.

⁸⁰ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, II, 201; ez-Zehebî, *Mîzân*, III, 490

⁸¹ Bkz. er-Râzî, *Cerh*, V, 249; el-Hatîb, *Bağdâd*, XII, 207.

Bağdât'tan Muhammed b. İsmail es-Sülemî (ö.280/893)⁸², Ahmed b. Menî' el-Esam (ö.244/859)⁸³ ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903)⁸⁴; *Kûfe'den* Hennâd b. Serî (ö.243/857)⁸⁵, Abdullah b. Saîd el-Eşecc (ö.257/871)⁸⁶ ve Osman b. Ebî Şeybe (ö.239/853)⁸⁷; *Musul'dan* Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî (ö.242/856)⁸⁸; *Mısır'dan* Leys b. Sa'd (ö.175/791)⁸⁹ ve Hâris b. Miskîn Ebû Amr el-Mısırî (ö.250/864)⁹⁰; *Cezîre'den* Hilâl b. el-'Alâ (ö.280/893)⁹¹; *Humus'tan* Amr b. Osman b. Saîd b. Kesîr el-Kureşî el-Humusî (ö.250/864)⁹², Hişâm b. Abdilmelik b. Abdilmelik el-Humusî (ö.251/865)⁹³; *Dimaşk'tan* Duheym Abdurrahman b. İbrahim (ö.245/859)⁹⁴, Hişâm b. Ammâr b. Nusayr ed- Dimaşkî (ö.245/859)⁹⁵, İbrahim b. Yakûb Cüzcanî (ö.259/873)⁹⁶; *Belh'ten* İbrahim b. Yûsuf el-Belhî (ö.239/853)⁹⁷ ve Muhammed b. Ebân el-Belhî (ö.244/858)⁹⁸; *Sicistân'dan* Ebû Dâvûd b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/889)⁹⁹; *Merv'den* Suveyd b. Nasr b. Suveyd Ebu'l-Fadl el-Mervezî (ö.240/854)¹⁰⁰ ve Ali b. Hucr b. İyâz es-Sa'di el-Mervezî (ö.244/858)¹⁰¹; *Nisâbûr'dan* Ahmed b. Yûsuf b. Hâlid Ebû'l- Hasan es-Sülemî (ö.264/878)¹⁰² ve İshâk b. İbrahim er-Râhûye (ö.238/852)¹⁰³.

⁸² Bkz. el-Esnevî, *Tabakât*, I, 308; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 62

⁸³ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, V, 165; İbnü'l-İmâd Ebu'l-Felâh Abdu'l-Hay el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, II, 105.

⁸⁴ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, IX, 375, 376; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 96-97.

⁸⁵ Bkz. er-Râzî, *Cerh*, VIII, 119,

⁸⁶ Bkz. er-Râzî, *Cerh*, IV, 73; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 236; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 137;

⁸⁷ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, XI, 287; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 151; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 92.

⁸⁸ Bkz. ez-Zehebî, *Mizân*, III, 596; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 256.

⁸⁹ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, XIII, 3; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 166; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 446; es-Suyutî, *Muhâdara*, I, 301.

⁹⁰ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 164; es-Suyutî, *Muhâdara*, I, 347.

⁹¹ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 612; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 83.

⁹² Bkz. er-Râzî, *Cerh*, V, 249; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 76.

⁹³ Bkz. er-Râzî, *Cerh*, VIII, 66; ez-Zehebî, *Mizân*, IV, 301; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 45.

⁹⁴ Bkz. er-Râzî, *Cerh*, IV, 211; el-Hatîb, *Bağdâd*, X, 265; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 131.

⁹⁵ ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 451; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 54.

⁹⁶ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 549; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 182; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 135.

⁹⁷ Bkz. er-Râzî, *Cerh*, II, 148; ez-Zehebî, *Mizân*, I, 76; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 184.

⁹⁸ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, II, 81; ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 499, *Mizân*, III, 454.

⁹⁹ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, IX, 56; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 55; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 170.

¹⁰⁰ er-Râzî, *Cerh*, III, 239; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 280.

¹⁰¹ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, II, 64; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 293.

¹⁰² ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 565; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 91.

¹⁰³ Bkz. el-Hatîb, *Bağdâd*, VI, 345; ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 434; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 216.

Nesâî'nin bundan başka hocaları da vardır.¹⁰⁴ Hâfız Zehebî, onun terceme-i halini verirken şeyhlerine ait listedeki şahıs sayısını yetmişe çıkartmıştır.¹⁰⁵ Nitekim o, Sünen (*Mücteba*)'de 334 şeyh, diğer eserlerinde ise, 114 değişik şeyhinden rivâyette bulunmuştur. Böylece *es-Sünenü'l-Kübrâ* ile *es-Sünenü'l-Müctebâ*'daki hocalarının sayısı takriben 450'ye ulaşmaktadır.¹⁰⁶ Rivâyette bulunduğu bir çok şeyhinde Buharî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'ye ortaklık etmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, İmam Nesâî, hocalarını konu eden *Esmâu's-Şuyûh* isimli bir mu'cem yazarak onların değerlendirmesini yapmıştır.¹⁰⁷ Ayrıca Ebû Bekr b. Muhammed Halfûn el-Ezdî (ö.639/1238)'nin de bu konuda bir tasnifinin bulunduğunu belirtmiştik.¹⁰⁸

2- Öğretim Hayatı

İmam Nesâî, hadisdeki isnadı âlî derecesine yükselmiş bir âlim olmasından dolayı bir çok hadis öğrencisi, çeşitli bölgelerden onu dinlemeye gelmişlerdir. Özellikle hayatının sonunda Mısır'a yerleştikten sonra, öğrencilerin yöneldiği tek hadis hocası o olmuştur. Bu nedenle İbn Adiy (ö.365/975) ve İbnu's-Sünnî (ö.364/974) gibi meşhûr âlimler bile kendisinden ilim almak için ona seyahat etmiştir.¹⁰⁹ Ölümünden sonra da hadisi rağbet görerek revaç bulmuş, hadis kaynakları onun tahriçleriyle dolmuştur. Hadis öğrencilerinin ona yönelmesinin başlıca sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Âlî isnada rağbet ve Nesâî'ye ait isnadların âlî olması. (Kendisi Kuteybe b. Saîd ve muasırlarından hadis almıştır ki, bu tabaka kırklı yıllarda vefat etmişlerdir) .

b) Hadislerin illetlerini iyi bilmesi ve bu konudaki basiret ve imamlığı.

c) Ricâl ilmindeki üstünlüğü.

d) Hadisdeki hıfzının çokluğu.

¹⁰⁴ Nesâî'nin hocaları için bkz. ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 125-127, *Tezkira*, II, 698; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 38; Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s. 17-18); Nesâî, *Tefsîr*, (*Mukaddime*, 36-37); Nesâî, *Kitabu'l-Cuma*, (thk., Ebû Hâcir Muhammed Saîd Zuğlûl, *Mukaddime*, s. 6-11).

¹⁰⁵ Bkz. ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 125.

¹⁰⁶ Bkz. Nesâî, *Tefsîr* (*Mukaddime*, 36-37).

¹⁰⁷ Bkz. İbn Hacer, *Tehzib*, I, 88, 89.

¹⁰⁸ Bkz. el-Vâdî Âşî, Şemsuddin Muhammed b. Câbir, *Bernâmec İbni Câbir el-Vâdî Âşî*, s. 55.

¹⁰⁹ Bkz. el-Halîlî, Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvînî, *el-İrşâd fî Marifeti Ulemâi'l-Hadîs*, I, 436. el-Hazrecî, Safiyyuddîn, *el-Hulâsâ fî Tezhibi't-Tehzib*, I, 17

e) H. III. yüzyılında onun tabakasına ulaşmış, başka hadis İmamın bulunmayışı.

f) Asrının en büyük fakih muhaddisi olması.

Mısır tarih yazarı Hâfız Ebû Saîd b. Yûnus (ö.347/958) şöyle der: “Eskiden Mısır’a geldi, orada hadis yazdı ve ondan hadis yazıldı. O, hadis İmamı, sika, sebt (güvenilir) bir hâfızdı”.¹¹⁰

İmam Nesâî çok öğrenci okutmuştur. Bunlar sayılamayacak derecededir. Dolayısıyla tüm öğrencilerini kaydetmemizin zorluğu nedeniyle bu araştırmamızda ulaşabildiklerimizi vermekle yetineceğiz.

3- Öğrencileri

Hâfız Mizzî (ö.742/ 1341), Nesâî’nin 57 öğrencisini zikretmiştir.¹¹¹ Bunlar, kimi *es-Sünenü’l-Kübrâ*’yı, kimi *es-Sünenü’s-Suğrâ*’yı ve kimi de diğer eserlerini kendisinden rivâyet eden râvilerdir.

Kazvîn’de kendisinden hadis nakledenlerin başında, Dûlâbî (ö.310/922) gelmektedir.¹¹²

a) Nesâî’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*sını rivâyet eden öğrenciler:

Tahâvî (ö.351/962)¹¹³, İbn Hıdır el-Asyûfî (ö.361/913)¹¹⁴, İbn Raşık el-Askerî (ö.370/980)¹¹⁵, Ahmed b. el-Mühendis (ö.385/995)¹¹⁶, Hamza b. Ali el-Kinânî (ö. 357/967)¹¹⁷, İbn Seyyâr el-Kurtubî (ö.358/968)¹¹⁸, İbnü’l-Ahmer el-Endelüsî (ö.358/968)¹¹⁹, İbn Hayyeveyh (ö.366/976)¹²⁰ ve Taberânî (ö.360/970)¹²¹’dir

¹¹⁰ ez-Zehebî, *A’lâm*, XIV, 132; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 39.

¹¹¹ Bkz. el-Mizzî, *Kemâl*, I, 329-333

¹¹² *Kitabu’l-Kunâ ve’l-Esmâ* eserinin çeşitli yerlerinde Nesâî’den rivâyette bulunmuştur. Örneğin; I, 40, 48, 50,

¹¹³ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 36.

¹¹⁴ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 36.

¹¹⁵ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 959; es-Suyûtî, *Muhâdara*, I, 164; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, I, 164.

¹¹⁶ Bkz. ez-Zehebî, *A’lâm*, XVI, 462.

¹¹⁷ Bkz. el-Mizzî, *Kemâl*, 330; ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 932; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, III, 23.

¹¹⁸ Bkz. ez-Zehebî, *A’lâm*, XV, 255, *Tezkira*, III, 844; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, II, 309.

¹¹⁹ *Sünen-i Nesâî*’yi Endülüs’e sokan ilk kimsedir. Bkz. ez-Zehebî, *A’lâm*, XVI, 68-69; İbnü’l-İmâd, *Şezerrât*, III, 27.

¹²⁰ Bkz. İbnü’l-Esîr, *Lübâb*, I, 407; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, III, 57; Sezgin, *Turâs* I, 199, 401.

¹²¹ Nesâî’den rivayeti için bkz. *Mu’cemu’s-Sagîr*, I, 23.

b) *es-Sünenü's-Suğrâ'yı rivâyet eden öğrenciler:*

İbnü's-Sünnî (ö.364/974)¹²² ve oğlu Abdu'l-Kerim (ö.344/955)¹²³.¹²⁴ dir

Her iki Süneni'de Nesâî'den nakleden, ona öğrencilik yapan ve bu eserleri kendisinden işiten râviler bunlardır. Ancak, bundan başka adını vermediğimiz râvilerde vardır. Fikir vermesi bakımından sadece bir kısmını zikretmeyi yeterli gördük.¹²⁴ İbn Hacer (ö.852/1448), bunların 10 tanesini zikretmiştir. Herhalde o, Sünen'in en meşhur olan râvilerini dikkate almıştır.¹²⁵

c) *Diğerleri*

Nesâî'den rivâyette bulunan diğer öğrencileri de şu şekilde sıralayabiliriz:

İbn Yûnus (ö.347/958)¹²⁶, Ebû Avâne (ö.316/928)¹²⁷, İbn Hibbân (ö. 354/964)¹²⁸, Ukaylî (ö.322/933)¹²⁹, Tahâvî (ö.321/932)¹³⁰, İbn Adiy (ö.365/975)¹³¹, İbnü'l-Haddâd (ö.344/955)¹³², İbnü'n-Nehhâs (ö.338/949)¹³³'da Nesâî'den rivâyette bulunmuştur¹³⁴

¹²² Nesâî'in Süneni'ni (*Müctebâ*) bize ulaştıran râvidir. Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 939; es-Sübkî, *Tabakât*, II, 96; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 47.

¹²³ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 37.

¹²⁴ Nesâî'nin râvileri hakkında geniş bilgi için bkz. Sabri b. Abdulhâlık eş-Şafîi ve Seyyid b. Abbâs el-Celîmî, (*Tefsîru'n-Nesâî*, Mukaddime, I, 43-51); es-Schâvî, *Buğyetu'r-Râgib el-Mütemennî fi Hitmin-Nesâî*, s. 133-138.

¹²⁵ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 36.

¹²⁶ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 898; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 233; es-Suyutî, *Muhâdara*, I, 164.

¹²⁷ Nesâî'den rivayeti için bkz. *Sahîhu Ebî 'Avâne*, II, 33.

¹²⁸ Bkz. ez-Zehebî, *Mizân*, III, 507; es-Sübkî, *Tabakât*, II, 141; İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 259; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, V, 113.

¹²⁹ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 833; II, 194; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 295; el-Kettânî, *Mustatrafe*, s. 144.

¹³⁰ Nesâî'den rivayeti için bkz. *Müşkilü'l-Âsâr*, II, 33.

¹³¹ Nesâî'den rivayeti için bkz. *el-Kâmil fi Duâfâi'r-Ricâl*, I, 18.

¹³² Bkz. el-Mizzî, *Kemâl*, I, 335; ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 127.

¹³³ Nesâî'nin râvi ve öğrencileri için bkz. el-Mizzî, *Kemâl*, I, 229- 333, *Tuhfetu'l-Eşraf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf*, no:1131, 2407, 2257, 5318; ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 127; es-Schmî, Hamza b. Yûsuf, *Târihu Cürçân*, s. 317, 444; Takiyu'l-Fâsî, Muhammed b. Ahmed el-Hasenî el-Mekkî, *el'ikdu's-Semin fi Târihi'l-Beledi'l-Emîn*, III, 43; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 36; es-Schâvî, *Buğye*, s. 133-138; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 71; İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 110-117.

¹³⁴ Bkz. İbnü'n-Nehhâs, *Meâni'-Kur'an*, 326, 340.

C-Ahlâkî Yönü

1- Cesaret ve Fedâkârlığı

Nesâî'nin açık sözlü, hassas ve mert oluşu, Dimaşk'taki olayda görüleceği gibi şehâdetine sebep olmuştur. Bu yüzden Hâkim en-Nisâbûrî: “Ebû Abdurrahman birçok fazileti (meziyeti) üzerinde toplamasının yanında, ömrünün sonunda da şehâdete nail oldu”¹³⁵ der.

“Mısır emiri ile fedâi olarak savaşa çıktığında, şehametine, (civanmertliğine) nebevî sünneti diriltmesine, fedakârlığıyla müslümanlara örnek oluşuna, beraber savaşa çıktığı sultanla oturmaktan kaçınmasına, yolculukta yiyecek ve içecekteki sadeliğine diyecek yoktu. Bu hâli, şehid oluncaya kadar devam etti”¹³⁶

Muhtemelen yukarıda nakledilen olay, Muktedirbillah zamanında, Mehdî, askerleriyle Afrika'dan döndüğünde meydana gelmiştir. Onları geriye çevirmiş ve Mısır'a girmelerine mani olmuştur.¹³⁷

2- İbadet ve Yaşantısı

Nesâî bir gün oruç tutar bir gün yerdî. Vücudunun dinçliğini korumak için horoz eti yer ve bunun üzerine de kuru üzüm şerbeti içerdi. Dört hanımla evliydi. Bunun yanında bir iki cariyesinin de olduğu nakledilir. Hür hanımlarına eşit davrandığı gibi onlara da öyle davranırdı.¹³⁸

Gece gündüz demeden ibadet ederdi. Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) şöyle der: “Hâfız Muhammed b. el-Muzafferî'den Mısır'daki şeyhlerin, Nesâî'nin öncülüğü ve imametini itiraf ettiklerini, ayrıca onun gece gündüz ibadete olan düşkünlüğünü ve hacca gitme adetini anlattıklarını işittim.”¹³⁹

¹³⁵ el-Hâkim Ebu Abdillâh en-Nisâbûrî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, s. 83

¹³⁶ el-Mizzî, *Kemâl*, I, 335; es-Sübkî, *Tabakât*, II, 84.

¹³⁷ Bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s. 23)

¹³⁸ Bkz. İbn Hallikan, *Vefeyât*, I, 78; ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 128, *Tezkira*, II, 699; es-Sübkî, *Tabakât*, II, 84; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 104.

¹³⁹ el-Mizzî, *Kemâl*, I, 335; es-Sübkî, *Tabakât*, II, 84.

D- Siyasî Yönü

1- Kadılık görevi

Bu görev için bir iki beldeye tayin edildiği anlaşılmaktadır. Humus kadısı olduğu rivâyet edilen Nesâî'nin Mısır kadılığı meşhûrdur. Ebû Avâne (ö.316/928), “bize Humus kadısı Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî tahdis etti”¹⁴⁰ deyip hadis nakletmektedir. Taberânî'ise, “bize Mısır kadısı Ebû Abdurrahman Nesâî haber verdi”¹⁴¹ diyerek aynı şeyi yapmaktadır. Buna istinaden Hâfız İbn Kesîr: “Humus şehrinde kadılığı üzerine almıştır. Bunu Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ından rivâyet eden seyhimiz Mizzî'dir. Ben de ondan işittim ”.¹⁴²

Öyle anlaşıyor ki, Nesâî bu görevini başarıyla yapmıştır. Zira, onun gibi şöhreti İslâm âlemini sarmış bir kimse kadılığı süresince en ufak bir sürçmede bulunmuş olsaydı herhalde gizli kalmaz, günümüze intikal ederdi.

2- Şiilik ithamı

İmam Nesâî bazı ilim adamlarınca Şiilikle itham edilmiştir. Nitekim şiîler onu kendi büyüklerinden ve âlimlerinden saymışlardır.¹⁴³ İbn Hallikân (ö.781/1379), onun Şiilik yaptığını belirtir.¹⁴⁴ İbn Kesîr de, “kısmen Şiiliğe meylettiği söylenmektedir”¹⁴⁵ der. İbn Tağriberdî (ö.874/1472) ise, “mu'tedil bir şiiliği vardı”¹⁴⁶ demektedir.

İbn Teymiye (ö.728/1328), onun bu yönünü şöyle açıklar: “Nesâî ve İbn Abdilber (ö.463/1070) gibi, bazı hadis âlimlerinin şiiliği Hz Ali (ö.40/661)'yi, Hz Ebû Bekir (ö.13/634) ve Hz Ömer (ö.23/643)'e tafdil edecek derecede değildir. Hadis ehli içinde bu takdimi yapan herhangi bir kimse bilinmemektedir”¹⁴⁷.

¹⁴⁰ ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 132.

¹⁴¹ Bkz. et-Taberânî, *Sagîr*, I, 23.

¹⁴² İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 104.

¹⁴³ Bkz. el-Huvansâri, el-Mirza Muhammed Bâkir el-Müsevî, *er-Ravdâtu'l'-Cinân fi ahvâli'l-Ulemâi ve's-Sâdât*, VI, s. 110.

¹⁴⁴ Bkz. İbn Hallikân *Vefeyât*, I, 77.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 104.

¹⁴⁶ İbn Tağriberdî, Yûsuf el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, III, 188.

¹⁴⁷ İbn Teymiye, *Minhâcu's-Sünne*, IV, 99. Buna benzer açıklamalar için bkz, İbn Hacer, *Tehzîb*, I, s. 94

Zehebî'nin değerlendirmesi de bu mahiyettir. Ona göre Nesâî'nin, "şîlik temâyülü vardı, Hz Ali'nin hasmı olan Hz Mu'âviye (ö.60/680) ve Amr b.el-Âs (ö.43/664) gibilerinden yüz çevirmişti".¹⁴⁸ Nesâî'nin etrafında böylesi şüphelerin uyanması ve bazı kimselerin onu böyle bir töhmet altında bırakıp, Şia'nın da onu kendilerinden saymalarının altında yatan asıl sebep, onun Hz Ali'nin hususiyetleri ile ilgili bir kitap yazması ve Şamlılarla olan tartışması idi.

Bu konudaki nakilleri gözden geçirelim: İbn Hinzâbe (ö.391/1000) olayı şöyle anlatır: "Nesâî'nin, *el-Hasâis* adlı kitabını yazıp ilk iki halifenin (Ebû Bekir ve Ömer) faziletleriyle ilgili bir eser yazmayışını hoş karşılamayan bir topluluk duydum ve bunu kendisine söyledim. O da bana dedi ki: "Dimaşk şehrine girdim, birçok kimsenin Hz Ali (r.a)'dan yüz çevirdiğini gördüm, *el-Hasâis*'i yazarak bunun Allah'ın onlara hidâyet vermesine vesile olmasını diledim". (Arkadaşı şöyle devam eder:) "Sonra Sahâbenin faziletiyle ilgili kitabını insanlara okudu, ben de dinledim. O sırada kendisine: 'Muâviye'nin faziletine dair rivâyette bulunsaydın ?' denildi; Nesâî ise, "ben Muâviye hakkında neyi rivâyet edeyim ki?," Allahım onun karnını doyurma"¹⁴⁹ hadisini mi nakledeyim?" diye cevap verince, soruyu soran sustu".¹⁵⁰

Diğer bir rivâyete göre, Nesâî'ye, "Sahâbe'nin faziletiyle ilgili bir kitab yazmaz mısın?" şeklinde bir soru sorulmuş; o da bu cevabı vermiştir.¹⁵¹

İbn Mende ise, (ö.395/1004), şu nakilde bulunur: "Nesâî ömrünün sonunda (302/914), Mısır'dan Dimaşk'a gitti, orada ona Muâviye ve faziletleri ile ilgili rivâyetler soruldu: Nesâî, "eşit ve denk kalmasına razı olunmuyor da üstünlüğü mü aranıyor?"¹⁵² dedi.

Başka bir rivâyete göre: "Allahım, onun karnını doyurma."¹⁵³ hadisinden başka faziletine dair birşey bilmiyorum " deyince, halkın avam takımı onu şîlikle

¹⁴⁸ ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 133.

¹⁴⁹ Müslim, *Birr*, 164

¹⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 77.

¹⁵¹ ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 133; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 39.

¹⁵² İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 77; ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 132.

¹⁵³ Müslim, *Birr*, 164

itham edip dövdüler ve hayalarına vurarak camiden çıkarttılar¹⁵⁴. Ya da hayalarına vurup onu çiğnediler, sonra da Remle'ye taşındı ve orada öldü.¹⁵⁵

İbn Kesîr de olayı şöyle anlatır: “*el-Hasâis* adlı kitabını sadece Ali (r.a.) ve Ehli Beyt hakkında yazdı. Bunun sebebi, H.302 yılında Dimaşk’a geldiğinde, oranın ahalisinde Ali’ye karşı gördüğü nefret idi. Muâviye’den sordular, o da söyleyeceğini söyledi, bunun üzerine hayalarına vurdular ve öldü”¹⁵⁶

Kanaatimize göre, yukarıdaki nakiller çerçevesinde Nesâî hakkında ileri sürülen bu şiîlik meyli doğru değildir. Doğru olmadığının gerekçelerini açıklamaya çalışalım:

a) Zikredilen nakillerde İmam Nesâî’nin kendisi kitabını te’lif etme nedenini açıklamaktadır; Bu neden, uzun müddet Emevi saltanatı altında kalan Dimeşk halkında Nâsıbilik¹⁵⁷, yani Hz Ali (r.a) düşmanlığının meydana gelmesidir. Dolayısıyla, onların bu yanlış kanaatlerini düzeltmek maksadıyla Ali’nin hususiyet, menâkıb ve faziletlerini anlatan eserini yazarak onların hidâyetine vesile olmasını dilemiştir.

Nesâî’nin bu hareketi, ilim ehline yakışan bir tavidir. O, sadece görevini yaptı. Şâyet bu eseri yazmakla şiî olunsaydı, Hz Ali (r.a)’nin menakıbını konu alan veya kitabında kısmen ondan bahseden Ehl-i Sünnet âlimlerinin de şiî olmaları gerekirdi ki bunu kimse iddia edemez.

b) Kaldı ki Sahâbenin faziletiyle ilgili eser yazması, bu ithamı üzerinden kaldıracak derecede yeterli bir delildir. Eserin adı, *Menâkıbu Ashâbi Rasûlillah (S.A.V.) mine’l- Muhacirîn ve’l-Ensâr ve’n-Nisâ*. Tercümesi şöyledir: “Hz. Peygamberin arkadaşlarından olan, Ensâr, Muhâcir ve kadınların menâkıbı’dır”. Eserin başında, sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Osman (ö.35/655) ve Hz Ali’nin faziletini zikretmesinden, Ehl-i Sünnet’in hilâfet tertibindeki görüşüne muvafakat ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

¹⁵⁴ Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 77; ez-Zehebi, *A’lâm*, XIV, 132,

¹⁵⁵ Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 77; ez-Zehebi, *A’lâm*, XIV, 132; Abdülaziz. b. Şah Veliyullah ed-Dehlevî, *Bustânu’l-Muhaddîsin*, (çev. Ali Osman Koçkuzu), s. 201

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 105.

¹⁵⁷ Haricîlerden bir grup bu adla anılmıştır. Sistem olarak, Hz Ali (r. a) ’yi sevmeyenlere, şiî’liğe reaksiyon sadedinde beliren siyasî bölünmeye bu isim verilir. Bkz. Âsım Efendi, *Kâmûs* Tercümesi, I, 508

Hiç bir şîî, onun bu eserinden hoşnut olamaz. Çünkü onlar Hz Ali (r.a)’yi diğer üç halifeye takdim etmektedirler. Ayrıca İmam Nesâî Ali’yi Osman’a takdim eden ve bu açıdan kısmen şîilik görüşünde olan bazı muhaddislerden de değildir. Öyle olmuş olsaydı, adı geçen eserinde, Ehl-i Sünnet’in kabul ettiği hilâfet tertibini bozarak fazilette Hz Ali’yi Hz Osman’a takdim etmesi gerekirdi. O hiç şüphesiz bunu yapmaktan da çekinmezdi. Çünkü açık sözlülüğü ve mertliği bunu gerektirmektedir. Ayrıca Nesâî’nin, herhangi bir kaynak eserde de Hz. Ali’yi Osman’a takdim ettiği kendisinden nakledilmemiştir.

c) Nesâî hakkında görüş belirten âlimlerden İbn Kesîr, bu ithamı uzak sayarak ifadelerinde temrîz, meçhûllük ve cüz’iliği bildiren sigaları, (kîyle anhu, kâne yünsebu ileyhi şey’un) kullanmıştır. İbn Tağrıberdî ise, mu’tedîl, yani itikada zarar vermeyen bir şîilikten söz eder. Zehebî de “şîilik temayülü”nü dile getirmiştir.

Sözü edilen âlimlerin Nesâî hakkında ihtiyatlı ifadeler kullanmaları, onun şîiliğe meyli hususunda kesin kanaatlerinin olmadığı anlamını taşır. Onlar, genel olarak bu görüşlerini, Nesâî’nin *el-Hasâis* adlı kitabı ile Muâviye hakkındaki sözüne dayandırmaktadırlar..

el-Hasâis’i tahkik eden çağdaş hadis âlimlerinden Şeyh Ebû İshâk Hicazî b. Muhammed el-Huveynî, eserin girişinde ilmî bir üslupla Nesâî’ye atfedilen şîilik töhmetini reddederek şüphelere cevap vermiş ve bu konuya ışık tutmuştur. Faydalı olacağı düşüncesiyle Nesâî’yi savunma niteliğinde yaptığı bu kıymetli değerlendirmesini burada nakletmek yerinde olacaktır.

Yazar, sözüne şöyle başlar: “İlim ehlinde bir grup Nesâî’nin şîî olduğu iddiasında bulundular. Bana göre bu görüş doğru değildir; onları bu iddiaya sevk eden âmil, *el-Hasâis* kitabını yazması ve Dimaşklılarla olan münazarasıdır. Dolayısıyla, Nesâî’yi iki şüpheden dolayı şîilikle itham etmektedirler:

aa) Nesâî’nin Ebû Bekr, Ömer ve Osman’ın faziletleriyle ilgili bir eseri olmadığı halde, muhaliflerinin çok olduğu ve halkın çoğunluğunun da ona karşı ayaklanabileceği bir durumda Hz Ali (r.a)’nin faziletiyle ilgili bir eser yazmış olması.

bb) Hz Muâviye (r.a)’nin değerini düşürmesi

Birinci şüphenin cevabını Nesâî’nin kendisi vermiştir. Şam halkının Hz Ali (r.a) hakkındaki menfî tutumları üzerine, Allah onları hidâyete erdirir ümidiyle

hemen *el-Hasâis* adlı kitabını yazmaya koyuldu. Mesele Hz Ali (r.a)'nin Hz Muâviye (r.a)'ye tafdîli idi. İkinci şüphenin cevabı ise, düşünceye dayanan dakik bir cevaptır. Kanaatime göre Nesâî hiç bir şekilde Hz Muâviye (r.a)'yi değerinden düşürmek istememiştir"¹⁵⁸.

Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî (ö. 1386/1966)'nin, *et-Tenkîl* adlı kitabında belirttiğine göre, “ insanlar bazı faziletli kişilere karşı sevgide aşırı gittikleri zaman o kişiler hakkında değer düşürücü ifadeler kullanmak ilim ve fazilet ehlinin adetidir. Bu yolla, yüceltilen kişilerle ilgili gereksiz taklit ve aşırılıktan kaçınmaları hedef alınır”.¹⁵⁹

“ Dolayısıyla Nesâî'nin Hz Muaviye hakkındaki sözü bu türden bir sözdür. Daha doğrusu bu anlama alınması gerekir. Çünkü o, Hz Muâviye (r.a) sevgisiyle yanıp, Hz Ali'ye buğz eden bir topluluk görünce, Hz Muâviye'nin değerini biraz düşürmek istedi ki o sevgi ile yanıp tutuşan kişiler helâk olmasın!”¹⁶⁰ Yoksa kendisine Muâviye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: “İslâm, kapısı olan bir ev gibidir. İslâmın kapısı da Sahâbedir. Kapıyı çalanın maksadı nasıl eve girmekse, Sahabeye eziyet edenin maksadı da İslâm'a eziyet etmektir. Kim de Muâviye (r.a)'yi kötülerse, Sahâbeyi kötülemiş olur”¹⁶¹

“Hz Muâviye (r.a) hakkında Peygamber (S.A.V.)'in, 'Allah karnını doyurmasın!' sözü de ayıplayıcı sayılmaz. Hatta düşünen için fazilet olarak değerlendirilebilir.”¹⁶² Bunun delili, Müslim ve diğerlerinin rivâyet ettiği şu hadistir: “Peygamber (S.A.V.) Ümmü Süleym'e şöyle demiştir: 'Rabbim'e neyi şart koştüğumu bilir misin?' Dedim ki, 'Allah'ım, ben bir beşerim, hangi müslümana lânet okur veya kötü söz söylersem, bunu onun için bir keffaret ve ecir say’”¹⁶³

¹⁵⁸ Nesâî, *Hasâisu Ali b. Ebî Tâlib* (r. a.) , (Ebû İshâk el-Huveynî Hicâzî b. Muhammed, *Mukaddime*, s. 16).

¹⁵⁹ el-Muallimî, Abdurrahman b. Yahya el-Yemânî, *et-Tenkîl bima fî Te'nîbi 'l-Kevseri mine 'l-Ebâtîl*, I, 11-12.

¹⁶⁰ Nesâî, *Hasâisu Ali*, (*Mukaddime*, s. 11, 14).

¹⁶¹ es-Sehâvî, *Buğye*, s. 129'da Nesâî'den bu sözü senedle nakledip derki. “Ona şîl diyene, hâşa ve kellâ denilir.»

¹⁶² Nesâî, *Hasâisu Ali*, (*Mukaddime*, s. 18).

¹⁶³ Müslim, *Birr*, 164.

İmam Müslim ve diğer Selef imamları konuyu böyle anlamışlardır. Nitekim ez-Zehebî de aynı görüşü paylaşmakta ve “herhalde bu söz Muâviye (r.a) için bir fazilettir”¹⁶⁴ ifadesini kullanmaktadır.

İbn Asâkîr (ö.571/1175)’den rivâyet edildiğine göre o, Nesâî’nin Muâviye (r.a) hakkındaki sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir: “Bu kıssa, Nesâî’nin Muâviye hakkında kötü itikada sahip olduğunu göstermez. Yalnız onu anmaya yanaşmadığını gösterir.”¹⁶⁵

“Eklemek gerekir ki, İmam Nesâî, *Fadâilü’s-Sahâbe* adlı kitabını yazdığı zaman, fazilet açısından yaptığı sıralamada Hz Ali’yi dördüncü sıraya koymuştur. Onun bu tavrı, şîilik ithamını boşa çıkaran değerlendirmelere uygun düşmektedir. Ayrıca o, adı geçen eserinde Amr b. el-Âs’ın faziletine dair iki hadise de yer vermektedir.¹⁶⁶ Sonra, böyle bir iddia doğru olmuş olsaydı Sünen’inde (*Müctebâ*) kesinlikle Hz. Muâviye’nin rivâyetlerini tahrir etmemesi gerekirdi. Halbûki ondan bir hayli rivâyette bulunmuştur. Bunların sayısı dokuza çıkmaktadır. Hz.Muâviye’nin, Kütüb-i Sitte’deki rivâyetlerinin toplamı 30 tanedir.¹⁶⁷

III- GÖRÜŞLERİ

A-İtikadî Görüşleri

Nesâî’nin akîdesi veya itikadî görüşlerinin Ehli -Sünnet ve’l-Cemaatın itikadından farklı olması beklenemez. Genellikle hadisçiler, bu itikadın nakilcileri ve ilk temsilcileri olmaları¹⁶⁸ sebebiyle, hadis ehlinde olan İmam Nesâî de tabiatıyla bu itikadı benimsemiş ve savunmasını yapmıştır. Gerek kendisinden nakledilen görüşler ve gerekse geride bıraktığı eserler, onun sahip olduğu bu itikadı kolayca ortaya koymaktadır. Ayrıca öğrencileri, akranları ve çevresinde yaşayanların yaptıkları nakiller de bunu teyid etmektedir.

Şimdi belli başlıklar altında Nesâî’nin itikadî görüşlerini inceleyelim:

¹⁶⁴ ez-Zehebî, *A’lâm*, XIV, 130.

¹⁶⁵ el-Mizzî, *Kemâl*, I, 339.

¹⁶⁶ Bu iki hadis için bkz. Nesâî, *Fedâilü’s-Sahâbe*, (thk., Fârûk Hammâde), s. 174, 175.

¹⁶⁷ Bkz. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, *ed-Du’afâ ve’l-Mechulun ve’l-Metrukûn fî Muctebe’n-Nesâî*, s. 18

¹⁶⁸ Bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Ehlü’s-Sünne kavramı üzerine yeni bazı mülahazalar*, İ. A. D., sy. I, s. 79, *Ashabu’l-Hadisın akaid edebiyatı*, İ. A. D., sy. V, s. 80.

1) İman

a) Amel-İman Münasebeti

Sünen'in "İman ve Şi'arları" (Kitabu'l-İmân ve Şeâiruhu) bölümü incelendiğinde, Nesâî'nin iman konusunda Selef'in görüşüne sahip olduğu hemen fark edilecektir. Bunu bir iki örnekle görelim:

"İman'ın şu'beleri":

Ebû Hureyre (r.a)'den: Allah Rasûlü (S.A.V.), "hayâ (utanmak) imandan bir şu'bedir" buyurdu.¹⁶⁹

Nesâî'nin bu gibi hadisleri sözkonusu başlık altında vermesinin sebebi, amelin imandan bir cüz olduğunu ispatlamak içindir. Ancak, ameli imandan bir cüz sayan Selef ile aynı görüşü paylaşan Mu'tezile arasında çok önemli bir fark vardır. Selef, amelleri imanin kemali açısından şart sayarken, Mu'tezile, imanin sıhhati açısından şart olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁰

Netice itibarıyla, bir mümin Selef'e göre amelsizlik yüzünden fasık olma durumuna düşerken; Mu'tezile'ye göre, imanin zâil olması gerekçesiyle kâfir olma durumuna düşmektedir. Mürcie ise, imanı tasdikten ibaret sayarak amelin fonksiyonunu hiçe indirmiş; böylece Mutezile'nin karşıtı olmuştur. Bu iki aşırı ucun arasında yer alan Selef, amelsizlik sebebiyle kişinin imanını nefy ve ispat konusunda orta bir yol izlemiştir.

b) İmanın artması

İmanın artması konusunda zikrettiği bab başlığı, onun bu görüşte olduğunu göstermektedir.

"İmanın artması":

Ebû Saîdi'l-Hudrî (r.a.)'den: Allah Rasûlü (S.A.V.), "rüyamda insanlar bana arz olduğunda üzerlerindeki gömleklerin kimisinin göğsüne kadar indiğini, kimisinin daha kısa olduğunu gördüm. Bana Ömer b. el-Hattâb gösterildi, üzerindeki gömlek yerde sürükleniyordu" buyurdu:

¹⁶⁹ Nesâî, Sünen (Müctebâ), İmân, 16.

¹⁷⁰ Bkz. İbn Hacer, Fethu'l - Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I, 46.

“‘Ey Allah’ın Rasûlü (S.A.V.) bunu neye yordun?’ dedim. ‘Dine yordum’, buyurdu”¹⁷¹.

Nesâî bu hadisi kitabına almakla imanın artabileceği görüşünü vurgulamak istemiştir. Sonuç olarak Nesâî buna benzer hadislerle, Selef’in iman konusundaki görüşlerini aynen paylaşmış olmaktadır.

2- Halku’l-Kur’an Meselesi

Kur’ânın mahlûk olup olmama meselesi, Abbasîler döneminde, Mutezile hareketinin ortaya attığı en hassas konulardan biridir. Bu hareket Kur’ân’ın mahlûk olduğunu iddia ederken, Ehl-i Sünnet âlimleri ise onun, Allah kelâmı olduğunun savunmasını yapmışlardır. Konuyla ilgili zikredeceğimiz nakilde görüleceği gibi Nesâî, bu konuda da Ehl-i Sünnet’in görüşünde olduğunu vurgulamaktadır. Nesâî, bir arkadaşına, Muhammed b. A’yun’un şöyle dediğini nakleder: “Ben, Abdullah İbnü’l-Mübarek (ö.181/ 797)’e falan adam: “ Muhakkak ben Allah’ım benden başka ilâh yoktur, yalnız bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl ”¹⁷² sözü mahlûktur diyen kâfir olur, demektedir, diye sorduğumda, “evet, doğrudur” cevabını verir. Akabinde Nesâî şöyle der; “ben de bu görüşteyim ”¹⁷³

Nesâî’nin, bu tavrı, Allah’ın kelâm sıfatı konusunda, Abdullah b. el-Mübarek gibi Ehl-i Sünnet imamlarının görüşüne sahip çıktığını, gösterdiği gibi diğer ilahî sıfatlar konusunda da aynı yolu izlediği imajını verir .

B- Hadisle İlgili Görüşleri

Biz burada Nesâî’nin konuyla ilgili birkaç görüşünü çeşitli kaynaklardan tespit ederek zikretmekle yetineceğiz:

Nesâî’ye, hadis rivâyet ederken *lahn*¹⁷⁴ yapmanın cevâzı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:” Eğer Arapların kullandığı bir ifade şekli ise, Kureyş lehçesi olmasa bile onda bir değişme olmaz. Çünkü Allah Rasûlü (S.A.V.), halka, onların

¹⁷¹ Nesâî, Sünen (Müctebâ), İmân, 18.

¹⁷² Tâhâ, 20/14

¹⁷³ ez-Zehebî, Tezkira II, 7, A’lâm, XIV, 127.

¹⁷⁴ *Lahn*, i’rabta hata ederek konuşmaktır. Burada kastedilen; hadis rivayet ederken lafızlarının i’rabını belli etmeyecek şekilde okumaktır. Bkz. Uğur Muctebâ, *Ansiklopedik terimler sözlüğü*, s. 198

konuştıkları dille konuşuyordu. Fakat *lahn* Arap dilinde bulunmayan bir şeyse, Allah Rasûlü (S.A.V.) zaten lahn yapmaz”¹⁷⁵

İsnadın evvelinde genel olarak sadece *ahberenâ* demeyi uygun görürdü. Bu onun adeti olduğu söylenilmektedir.¹⁷⁶ Nadiren *haddesenâ* sigasını kullandığı da olurdu.¹⁷⁷

Nesâî’nin, ücretle hadis rivayet eden, hocası Yakûb b.İbrahim ed-Devrakî’nin hadislerini tahric etmesi,¹⁷⁸ bunu bir cerh sebebi saymadığını gösterdiği gibi buna cevâz verdiğini de ortaya koymaktadır.¹⁷⁹

C- Fikhî Görüşleri ve Mezhebi

Müteahhirûn âlimlerden bazı tabakât yazarları, Nesâî’yi Şâfiî fukahâsından saymışlardır.¹⁸⁰ Kanaatimize göre bu, isabetli bir görüş değildir. Çünkü mezheb taassubunun körüklendiği devirlerde genellikle târih yazarları, hadis ehlini, yaşadıkları bölgede hâkim olan fikhî mezhebe nisbet etmişlerdir.

Halbuki bu türlü bir tasnif gerçeği yansıtmamaktadır. Bu iddianın diğer bir sebebi de, İbnü’l-Esîr’in, “Nesâî, hac menâsikini konu alan kitabını (*Menâsiku’l-Hacc*), Şâfiî mezhebine göre yazmıştır”.¹⁸¹ şeklindeki sözüdür.

Buna göre, adı geçen tabakât yazarları ve diğerleri onu Şâfiî uleması arasında saymışlardır. Halbuki, yazdığı bu eser, onun İmam Şâfiî’yi taklid ettiğini göstermez. Kaldı ki, bu görüş doğru farz edilse bile, ancak onun, delillerden istidlâl usûlü ve icthaddaki metodunun Şâfiî’ninkine uygun olduğu söylenebilir. Nesâî, fikhî meselelerde genellikle hadis ehlinin yolunu takip etmiştir.¹⁸²

Hâkim en-Nisâbûrî (ö.405/1014)’ye, muhaddislerin mezhebi sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: “Buhârî ve Ebû Dâvûd fıkıhta imam olup müctehid idiler. Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme, Ebû Ya’la (ö.307/919) ve el-Bezzâr (ö.292/955) gibileri hadis ehlinin mezhebi üzerinde bulunuyorlardı. Müctehid

¹⁷⁵ Yâkût el-Hamevî, *Buldân*, VIII, 282; es-Sehâvî, *Buğye*, s. 122.

¹⁷⁶ Bkz. İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 117; Nesâî, *Tefsîr*, (*Mukaddime*, s. 62)

¹⁷⁷ Örneğin, Sünen (*Müctebâ*), *Tahâret*, 72, Sünen (*Kübrâ*), *Tefsîr*, 142.

¹⁷⁸ Bkz. Nesâî, *Kitabu’t-Tahâra*, 39.

¹⁷⁹ es-Sehâvî, *Buğye*, s. 89.

¹⁸⁰ Bkz. es-Sübkî, *Tabakât*, II, 83; el-Esnevî, *Tabakât*, II, 480.

¹⁸¹ İbnü’l-Esîr, *Câmi*, I, 115.

¹⁸² Bkz. el-Fucânî, Muhammed Ataulah, *et-Ta’likâtu’s-Selefiyye alâ Süneni’n-Nesâî*, s. 24.

âlimlerden muayyen birisini taklid etmezlerdi. Ancak kendileri de müctehid imamlar seviyesinde olmadıkları için Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye ve Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö.224/838) gibi fakîh hadis imamlarının görüşlerine meylediyorlardı. Iraklıların mezhebinden ziyade Hicâzlıların mezhebine daha yatkın idiler”¹⁸³.

Hâkim en-Nisâbü’rî’nin yukarıdaki görüşü, Nesâî’nin mutlak bir müctehid olmadığını gösteriyor. Halbuki yine o, Nesâî hakkında, “Ebû Abdurrahman’ın hadisin fikhına dair sözlerine gelince, pek çoktur. Onun Sünen’ini gözden geçiren kimse, sözlerinin güzelliğinden şaşkınlık içerisinde kalır”¹⁸⁴ demektedir.

Dârekutnî (ö.385/995) ise, Nesâî’yi fıkıhta yegâne otorite kabul ederek, “o, kendi zamanında Mısır’daki şeyhlerin en fakîhi idi”¹⁸⁵ der. el-Esnevî’ye göre, “o hadisle fikhı birleştiren birisidir”¹⁸⁶. İbnu’l-Cevzî de onun fakîh olduğunu söyler¹⁸⁷.

Şah Veliyullah ed-Dehlevî (ö.1176/1762) ise, onu fakîh muhaddislerden sayar ve hatta müctehid seviyesinde görür. Gerekçe olarak da, kadılık görevine ancak müctehid olanların getirilmesini gösterir.¹⁸⁸

Burada, Nesâî’nin önce Humus, sonra Mısır’da kadılık görevini üstlendiğini hatırlatmakta fayda vardır. Dolayısıyla, müteahirrûn âlimlerden es-Sehâvî, günümüz müelliflerinden Muhammed Atâullah el-Fucânî, Dr. Fârûk Hammâde, Şeyh Sabri b. Abdulhâlık ve Seyyid b. Abbâs el-Celimî onu müctehid kabul ederler.¹⁸⁹

Gerçekten de, Nesâî’nin bu sahadaki üstünlüğü Sünen’in bab başlıklarındaki fikhî incelik ve ayrıntılar da açıkça gözlenmektedir. Onun bu meziyeti, sünnet ve fikh üzerinde çalışan oryantalistlerin bile gözünden kaçmamıştır. Dolayısıyla, bunu dile getirmekten kendilerini alamamışlardır.¹⁹⁰

¹⁸³ el-Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Muhammed, *Tevcihu’n-Nazar İla Usûli’l-Eser*, s. 185

¹⁸⁴ el-Hâkim, *Marife*, s. 82

¹⁸⁵ el-Esnevî, *Tabakât*, II, 480

¹⁸⁶ el-Esnevî, *Tabakât*, II, 480; es-Sehâvî, *Buğye*, s. 126

¹⁸⁷ İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Târihi’l-Umemi vel’ Mulûk*, XIII, 156.

¹⁸⁸ Bkz. ed-Dehlevî, *Huccetullah*, I, 161.

¹⁸⁹ Bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s. 20), *Tefsîr* (*Mukaddime*, I, 89); es-Sehâvî, *Buğye*, s. 60; Muhammed Atâullah el-Fucânî, *Talikât*, s. 24.

¹⁹⁰ Bkz. Michel Guillaud, *Introduction au hadith*, s. 109.

Alman müsteşrik Brockelmann'ın bu konuda büyük ölçüde doğru olan bazı tesbitleri vardır. Ona göre, “ Nesâî, Sünen’inde, dinî hayatla ilgili bütün hadisleri tafsilâtlı ve alabildiğine geniş biçimde ele almıştır. Öyle ki, rükû ve secdelerde, onlar arasında okunan dua ve zikirlerin tamamını kaydeder. Aynı şekilde istiâzede okunan duaları içeren pek çok hadisi hayata aktarma, aksettirme sadedinde de muamelâtın her alanında pek çok nas ve uygulama şekillerini kaydetmiştir.”¹⁹¹ Buna göre Nesâî'nin *Sünen*'i, fıkıh açısından Buhârî'nin *Sahih*'ine benzemektedir.

Nesâî'nin fikhî görüşleri ve mezhebi başlığı altında yaptığımız bu girişin ardından, onun bazı fikhî görüşlerini örneklendirmek istiyoruz:

İmam Nesâî'ye nebîzin hükmü sorulduğunda, “nebîz haramdır” diye cevap vermiştir.

Her ne kadar Zehebî onun böyle bir görüşünü nakletse bile¹⁹², bu naklin sabit olması mümkün değildir. Çünkü Nesâî'nin bilakis, nebîz içtiğini daha önceki nakillerden görmüştük. Bu büyük imamın uyguladığı bir fiile, yine kendisinin haram dediğini iddia etmek, o imamı dininde itham etmek anlamına gelir. Sonra onun *Sünen* kitabını incelediğimizde, nebîz içmenin cevâzı konusunda bir çok rivayetler zikrettiğini görürüz.¹⁹³

Kadınlara tabii olmayan yoldan (arkadan) yaklaşmak konusunda sorulan bir soruya, “bu konuda hiç bir rivâyet sahih değildir ”. Aksine, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, İbn Abbâs'ın, şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Tarlana dilediğin şekilde yaklaş ” .

Bunu nakleden Zehebî¹⁹⁴, Nesâî'nin bu görüşünü doğru bulmamakta ve Hz. Peygamber (S.A.V.)'in böylesi bir ilişkiyi yasakladığına dair te'vili mümkün olmayan rivâyetlerin bulunduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in bu fiile kesin olarak haram hükmünü verdiğini ve bu konuda kendisinin de hacimli bir eser yazdığını belirtmektedir.

¹⁹¹ Brockelmann, *Târih 'ul Edebi' Arabî*, III, 196.

¹⁹² ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 699, *A'lâm*, XIV, 128.

¹⁹³ Bkz. Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Eşribe*, 15, 16, 17, 18, 19, 28, 39, 40, 41.

¹⁹⁴ ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 699, *A'lâm*, XIV, 128.

Hâfız Sehâvî (ö.902/1500) ise, Nesâî'den nakledilen bu görüşün sened açısından sahih olmadığını söyler ve nakledenlere karşı hayretini gizleyemez.¹⁹⁵ Zehebî Nesâî'yi tenkîd edeceğine, bu rivâyetin senedini incelemiş olsaydı daha isabetli bir iş yapmış olurdu. Bir de, konunun haramlığıyla ilgili olarak Sünen (*Kübrâ*)'ın *İşratu'n-Nisâ* bölümünde¹⁹⁶ onun zikrettiği rivâyetleri görmüş olsaydı, herhalde itiraz etmezdi.

V- ESERLERİ

Nesâî, telif çalışmaları ile İslâmî ilimlere önemli derecede katkısı olan bir bilgidir. Kendisinden bir çok kitap intikal etmiştir. Bunların en önemlisi Sünen'idir. Genel olarak eserleri, hadis ilimleri sahasında yoğunlaşmaktadır. İbnül-Esîr bu hususta, "onun hadis, ilel ve diğer konularda birçok eseri vardır"¹⁹⁷ demektedir.

Müellife nisbet edilen, matbû veya mahtut eserleri tesbit edip ilim dallarına göre düzenleyerek ele almak istiyoruz..

A- Tefsîr

1. *Tefsîru'n-Nesâî*¹⁹⁸:

Nesâî'nin bu eseri, aslında *es-Sünenü'l-Kübrâ* isimli kitabının bir bölümünü teşkil etmektedir.¹⁹⁹ Her ne kadar Zehebî, bunun öncekinden ayrı, tek ciltlik müstakil bir kitap olduğunu söylemiş²⁰⁰ ise de, bu doğru değildir. *Tefsîru'n-Nesâî* ünvanı ile onun bu eserini tahkik edenler,²⁰¹ araştırma neticesinde bunun Sünen'in içinden bir bölüm olduğu kanaatine varmışlardır.²⁰² Rivâyete dayanan bu tefsirde müellif, 105 sûrenin tefsiri için 735 rivâyet kullanmış ve her sûre için bab başlıkları tasnif etmiştir. Bu başlıkların sayısı 418'e ulaşmaktadır. Her sûre için esas aldığı rivâyetler, bab başlıklarına uygun görünmektedir.

¹⁹⁵ Bkz. es-Sehâvî, *Buğye*, s.118.

¹⁹⁶ Bu konudaki rivâyetler için bkz. Sünen (*Kübrâ*), *İşratü'n-Nisâ*, 24.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Câmi*, I, 115.

¹⁹⁸ El yazmaları için bkz. Brockelmann, *GAL*, S I, 270; Sezgin, *Turâs*, I, 331.

¹⁹⁹ Nesâî'nin *Tefsîrine* ait bölüm için bkz. *Sünen (Kübrâ)*, VI, 282 – 526.

²⁰⁰ Bkz. ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 133, *Târih*, IX, 173.

²⁰¹ Nesâî, *Tefsîru'n-Nesâî* (Thk. Sabrî b. Abdulhâlık eş-Şâfiî, Seyyid b. Abbâs el-Celîmî), Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiye, Beyrut 1410/1990.

²⁰² Bkz. Nesâî, *Tefsîr*, (*Mukaddime*, s. 96).

Tefsirinde konu bütünlüğü vardır. Çünkü âyetleri tefsir ederken, onlara taalluk eden merfû veya mevkûf rivâyetleri zikretmiştir. Tasnîf ve tertipteki güzelliği, nasları sahiplerine isnad etmesi, hadis sanatındaki dikkatliliği, metinlerdeki garîb kelimeleri şerhetmesi, nihayet rivâyetleri tenkîd etmesi, Nesâî'nin bu sahalardaki ilmî otoritesini ortaya koymakta ve kitabın değerini artırmaktadır.²⁰³ Bir çok müellif onun bu eserini kaydetmiştir.²⁰⁴

2. *Fedâilu 'l-Kur'ân*²⁰⁵

Müellif, Kur'ân-ı Kerîmle ilgili bilgileri ve sûrelerin faziletlerine dair hadisleri bab başlıkları altında serdetmiştir. Toplam olarak 63 bab ve 126 hadis ihtiva etmektedir. Metodu, *el-Kübrâ*'nınkinden farklı değildir. Nesâî, bu eseri önce müstakil olarak telif etmiş,²⁰⁶ daha sonra *el-Kübrâ*'ya ya kendisi ya da râviler tarafından ilâve edilmiştir.²⁰⁷ Ancak *el-Müctebâ*'da yer almamaktadır. Eserin Nesâî'ye ait olduğu belirtilmiştir.²⁰⁸ Sonradan, Fârûk Hammâde'nin tahkikiyle müstakil olarak basılmıştır.²⁰⁹

B- Hadis

1- Rivâyetle İlgili Olanlar

a) Basılmış Olanlar

aa) *es-Sünen (Müctebâ)*:²¹⁰

Nesâî'nin en meşhur eseridir. Ona ait olduğu kesindir. Kütüb-i Sitte'den birini teşkil etmektedir. Bu eseri, Remle emirinin isteği üzerine hadis edebiyatında tasnif edilmiş en büyük hadis mecmualarından biri olan *es-Sünenü 'l-Kübrâ*'sından, illetli rivâyetleri tecrit ederek telif ettiği söylenmektedir.²¹¹ Dolayısıyla, bazı

²⁰³ Bkz. Nesâî, *Tefsîr*, (Mukaddime, s. 97 – 98).

²⁰⁴ Bkz. ez-Zeylaî, Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf, *Nasbur-Râye fî Tahrici Ehâdisi 'l-Hidâye*, III, 383; ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bûrhan fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, II, 159, İbn Hacer, *Feth*, VI, 439; es-Suyûtî, *Muhâdara*, I, 197; el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 58.

²⁰⁵ El yazmaları için bkz. *Fedâilu 'l-Kur'ân*, (thk., Fârûk Hammâde, *Mukaddime*, s. 41).

²⁰⁶ Bkz. Nesâî, *Fedâil*, (Mukaddime, s. 25-26), *Amel*, (Mukaddime, s. 37).

²⁰⁷ *es-Sünenü 'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. V, 3 – 34.

²⁰⁸ Bkz. ez-Zerkeşî, *Burhân*, I, 432; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi 'l-Kur'ân*, II, 152

²⁰⁹ Nesâî, *Fedâilu 'l-Kur'ân*, (Thk. Fârûk Hammâde), Dâru's-Sekâfe, Fas 1980.

²¹⁰ El yazmaları için bkz. Brockelmann, *GAL*, I, 269 – 270; Sezgin, *Turâs*, I, 328.

²¹¹ Bkz. İbnü'l-Esir, *Câmi*, I, 116; es-Şehâvî, *Buğve*, s. 53; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Ravî şerhu Takribi'n-Nevevî*, I, 99, 105; el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 116-117.

muhaddisler onun *Sünen*'ini sahîh addetmişlerdir.²¹² Râvisi İbnü's-Sünnî (ö.364/974)'dir. Hatta bazı müellifler, *Sünen*'i onun ihtisar ettiğini zannetmişlerdir.²¹³ Eser; 51 kitap, 5314 hadis ihtiva etmektedir. Bunun bir çok baskıları mevcuttur. *Sünen* ve metodu hakkında daha fazla bilgi araştırmamızın ikinci bölümünde verilecektir.

Baskılarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) II c., Hindistan, 1281/1864..
- 2) I c., el-Matbau'l-Müctebâî, Delhî 1315/1897.
- 3) II c., Matbaatü'l-Meymeniyye, Kahire 1312/1900.
- 4) IVc., Matbaatü'l-Ezheriyye, Mısır ts. (es-Suyûtî ve es-Sindî'nin haşiyeleri ile birlikte).
- 5) IV c., el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Kahire, 1349/1932. (es-Suyûtî ve es-Sindî'nin haşiyeleri ile birlikte).
- 6) I c., Matbaatü's-Selefiyye, Lahor, 1376. (Bir talik ve dört haşiye ile birlikte)
- 7) IVc., Matbaatü Mustafa el-Bâb el-Halebî, Kahire 1383/1964. (es-Suyûtî ve es-Sindî'nin haşiyeleri ile birlikte).
- 8) IVc., Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut ts. (es-Suyûtî ve es-Sindî'nin haşiyeleri ile birlikte).
- 9) IVc., Dâru'l-Fikr, Beyrut ts. (es-Suyûtî ve es-Sindî'nin haşiyeleri ile birlikte).
- 10) Vc., Dâru'l-Marife, Beyrut 1412/1992. (es-Suyûtî ve es-Sindî'nin haşiyeleri ile birlikte, tahkîkli bab ve hadisler rakamlı birşekilde basılmıştır).
- 11) III c., Mektebü't-Terbiyeti'l-Arabî, Riyad 1409/1988. (Şeyh el-Elbânî'nin tahrîciyle birlikte)
- 12) II c., Mektebetü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, Kahire 1410/1990. (Ebû İshâk Hicazî b. Muhammed el-Huveynî'nin tahrîciyle birlikte)

²¹² Bunlar, Ebû Ali en-Nisâbüri (ö.349/960), İbnu's-Seken, (ö.353/963), İbn Adiy, (ö. 365/975), ed-Dârekutnî (ö.385/995), İbn Mende (ö.395/1005), el-Hatîbu'l-Bağdâdî (ö. 463/1070)'dir. (Bkz. İbn Hacer, en-Nüket alâ Kitabi İbni's-Salâh, I, 482) .

²¹³ Örneğin bkz. ez-Zehabî, A'lâm, XIV, 130.

bb) es-Sünenü'l-Kübrâ ²¹⁴

Bu hadis mecmuası müellifin en büyük eseridir. Hadis edebiyatında çok önemli bir yer işgal etmektedir. Buna rağmen, el yazma nüshaları çok geç ortaya çıkmıştır. Bundan tecrid ettiği *Sünen (Müctebâ)*'i Kütüb-i Sitte'den sayılması nedeniyle daha fazla meşhur olmuştur. Tasnif metodu yönünden *el-Kübrâ* ile bazı farklılıkları vardır. Ayrıca *el-Kübrâ*'nın hacmi çok daha fazla olup 82 kitaba bölünmüştür. *el-Müctebâ*'da olmayan 22 bölüm fazla olarak *el-Kübrâ*'da yer almaktadır. İhtiva ettiği hadislerin sayısı 11715'e ulaşmaktadır.

el-Kübrâ'nın en önemli râvileri, İbn Seyyâr (ö.327/938), Hamza el-Kinânî (ö.357/967), İbnü'l-Ahmer (ö.358/968) ve İbn Hayyevayh (ö.366/976)'dir.²¹⁵ Eserin dört el yazma nüshasına ve el-Mizzî'nin, *Tuhfetü'l-Eşrâf* adlı eserine dayanılarak fihristiyle beraber basılmıştır.²¹⁶

Fuat Sezgin, *Sünen* konusunda şu bilgileri vermektedir: “Sünen, ilk şekliyle, daha sonra müellifin çıkardığı bir hayli zayıf hadis içermekte idi. Sonraki devirlerde, âlimler onu, muteber hadis kitaplarından saymışlardır. *es-Sünenü'l-Kübrâ* veya *el-Müctebâ* ünvanıyla bize kadar ulaşan bu kitabın el yazmaları aslında aynı kitabı göstermektedir. Ancak, sadece müellifin ihtisar ettiği nüsha elimize ulaşmıştır. Kitabın ilk şekline gelince, elde olmadığı ortadadır.”²¹⁷

Sezgin'in bu sözlerinden, Nesâî'ye nisbet edilen *Sünen (Kübrâ)*'in müelliften sonraki devirlerde mevcut olmadığı, sadece onun muhtasarı olan *el-Müctebâ*'nın bilindiği anlaşılmaktadır. Fakat bu görüşün, kesinlikle doğru olmadığı ortadadır. Çünkü VIII. ve IX. yüzyıllarda hadisle meşgul olan birçok âlim, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'yı dinlemiş, okumuş, okutmuş ve üzerinde çalışma yapmıştır. Özellikle Hâfız Mizzî'nin çalışması önemlidir. Daha sonra İbn Hacer onun çalışmasını kullanmış ve

²¹⁴ el yazmaları hakkında 209. dipnota bkz.

²¹⁵ Bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bundârî ve Seyyid Kesravî Hasan, *Mukaddime*, s. 10,11).

²¹⁶ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Thk. Dr. Abdulgaffâr Süleyman el-Bundârî, Seyyid Kesravî Hasan), Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

²¹⁷ Sezgin. GAS, I, 167-168, *Turâs*, I, 328.

istifade etmiştir.²¹⁸ H. IX. asrın sonlarında bile *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın, hâfizların ellerinde dolaşır olması, bu eserin varlığını ispat bakımından yeterlidir.²¹⁹

cc) *Hasâisu Emîri'l-Mu'minin Ali b. Ebî Tâlib (r.a)* ²²⁰

Müellif, *Hasâisu Ali (r.a)* adlı kitabını müstakil olarak te'lif etmiştir. Daha sonra bu eser el-Kübrâ'ya ilâve edilmiştir.²²¹ Daha önce de belirtildiği gibi, bu kitabı yazması ve bunu takip eden olaylar onun şehid edilmesine sebep olmuştur. Eserinde, Hz. Ali'nin fazileti, menkıbe ve hususiyetiyle ilgili rivâyetleri bablar halinde toplamıştır.²²² Toplam olarak 63 bab ve 194 hadis mevcuttur. Bu eser, Nesâî'ye ait olduğu birçok müellif tarafından kaydedilmiş ve şöhet bulmuş bir eserdir.²²³ Aynı zamanda, H. 1303-1404 yıllarında, Delhî, Lahor, Kahire ve Beyrut gibi bir çok yerde basılmıştır.²²⁴ Ayrıca, Hintçe'ye de çevrilmiş; Ebu'l-Hasan Muhammed es-Seyalkûtî onu şerh etmiş ve 1892'de neşretmiştir. Öte yandan, Ebu'l-Kâsım er-Redavî el-Kummî de onu Farsça'ya tercüme etmiş ve bu tercüme 1892 yılında Lahorda basılmıştır.²²⁵ Eser tahkik edilerek müstakillen yayınlanmıştır.²²⁶

dd) *Fedâilu's-Sahâbe* ²²⁷

Her ne kadar bazı kaynaklar esere bu adı vermiş iseler de, el yazma nüshasında asıl ünvanı şu şekildedir: “*Menâkibu Ashabi Rasûlillahi (S.A.V.) mine'l-Muhacirîn ve'l-Ensâri ve'n-Nisâ*” ²²⁸. Nesâî, bu eserini *Hasâisu Ali (ra)* adlı kitabını

²¹⁸ Örneğin, İbn Hacer, *en-Nüketü'z-Zirâf ale'l-Etrâf*, (I, 4) adlı eserinde istidrak anlamına gelen K harfinden sonra zikrettiği hadislerin akabinde parantez içerisinde *el-Kübrâ* kaydını koyar.

²¹⁹ Bkz. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs, *ed-Duafâ ve'l'Mechulun ve'l'Metrûkân fî Müctebe'n-Nesâî*, s. 20 - 22.

²²⁰ Bu eserin el yazmaları için bkz. Sezgin, GAS, I, 168, *Turâs* I, 330; Nesâî, *Hasâis* (thk., Ahmed Mirin el-Belûşî, *Mukaddime*, s. 10- 13).

²²¹ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. V, 105-169.

²²² *ez-Zehabî A'lâm*, XIV, 133; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 38' de bu kitabı *es-Sünenü'l' Kübrâ*'dan saymıştır.

²²³ Bkz. *ez-Zehabî, A'lâm*, XIV, 133; *es-Suyûfî, Muhâdara*, I, 97; *el-İşbilî, Fehrese*, s. 209; *el-Bağdâdî, İsmail Paşa, Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, I, 56; *el-Kettânî, Muhammed b. Cafer, Mustatrafe*, s. 59.

²²⁴ Bkz. Nesâî, *Hasâis* (*Mukaddime*, s. 3)

²²⁵ Bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddimesi*, s. 36).

²²⁶ Nesâî, *Hasâis* (thk., Ahmed Mirin el-Belûşî), *Mektebetü'l-Muallâ*, Küveyt 1406/1986.

²²⁷ Eserin el yazması için bkz. Nesâî, *Sahâbe*, (*Mukaddimesi*, s. 41).

²²⁸ Bkz. Nesâî, *Sahâbe*, (*Mukaddimesi*, s. 46,48).

yazdıktan sonra kaleme almıştır.²²⁹ Eserde toplam 80 bab altında 284 rivâyet mevcuttur. Hz. Ebû Bekir'in faziletinden başlayarak, sırasıyla diğer halifelerin ve bunlardan sonra gelen sahabilerin faziletlerini zikretmiştir. Esmâ binti Ümeys ile kitabını sona erdirmiştir. Eser, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın bir bölümünü teşkil ettiğinden dolayı aynı metoda sahip olması tabîdir.²³⁰ Matbûdur.²³¹

ee) Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle ²³²

Müellifin bu eserinin, müstakil olarak mı yazıldığı, yoksa *es-Sünenü'l-Kübrâ*'dan bir bölüm mü olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu eseri tahkik eden Fârûk Hammade,²³³ bunun Nesâî tarafından, müstakil olarak yazıldığını, ama *el-Kübrâ*'nın râvilerinden İbnü'l-Ahmer ve İbnü's-Seyyâr tarafından *el-Kübrâ*'ya eklendiğini ifade etmekte,²³⁴ diğer râvilerin ise, bu kitabı müstakil olarak rivâyet ettiklerini belirtmektedir.²³⁵ Mevzu bütünlüğü ve tertibi itibarıyla diğer iki *Sünen*'den farklı bir yanı yoktur. Müellif, bu eseriyle Hz. Peygamber (S.A.V.)'den sahih bir isnadla rivâyet edilen tüm zikir ve duaları bir araya toplamayı amaçlamıştır. Dolayısıyla, eserine *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle* adını vermiştir. Metod bakımından yazarın engin bir kabiliyete ve keskin bir görüşe sahip olduğu, bab başlıklarından hemen anlaşılmaktadır. Yazar, kitabına sabah zikir konusuyla başlamış ve tevhîd kelimesinin sevabı konusuyla bitirmiştir. Bununla, herşeyin sonuna göre değerlendirileceğine işaret etmek istemiştir. Bu değerlendirme, gerçekten yerindedir.²³⁶ Birçok müellif bu eseri kaydetmiştir.²³⁷

²²⁹ İbn Hallikân *Vefeyât*, I, 77

²³⁰ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. V, 35-104.

²³¹ Nesâî, *Menâkibu Ashabi Rasûlillahi (S.A.V.) mine'l-Muhacirîn ve'l-Ensâri ve'n-Nisâ*, (Thk. Fârûk Hammâde), Dâru's-Sekâfe, Fas 1404/1984.

²³² El yazmaları için, bkz. Sezgin, GAS, I, 169, *Turâs*, I, 331.

²³³ Nesâî, *Ame lu'l Yevmi ve'l-Leyle*, (Thk. Fârûk Hammâde), Müessesetü'r-Risâle, 1406/1985.

²³⁴ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. VI, 3-281.

²³⁵ Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s. 90-91).

²³⁶ Bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s. 100-102).

²³⁷ Bkz. el-Münzirî, Zekiyyuddîn Ebu Muhammed Abdulazîm b. Abdilkaviyy et-Tergîb ve'terhîb, I, 37; Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref; *el-Ezkâr min Ehâdisi Seyyidi'l-Ebrâr*, s. 2; Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, II, 235.

ff) *el-İstiâze*²³⁸

Bu eser *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da *Kitâbu'l-İstiâze* adıyla bilinen bir bölümdür.²³⁹ Müellif bu eserde, toplam 67 bab ve 137 hadis içerisinde *istiâze*'yle ilgili konuları ele almıştır. *İstiâze*'nin şekli ve nelerden *istiâze* edileceği konusunda Hz. peygamberin hadislerinden bir çok örnekler getirmiştir. Eser tahkik edilerek müstakillen basılmıştır.²⁴⁰ 147 sayfadan ibarettir.

gg) *el-İlm*²⁴¹

Bu eser ise, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da *Kitabu'l-İlm* adıyla bilinen bir bölümdür.²⁴² Nesâî, toplamı 44 bab ve 77 hadis olan bu eserde, ilmin fazileti, ilim yolunda seyahat, ilmin hıfzedilmesi ve yazılması, ilmin tebliğ edilmesi, ilim ehline saygı gösterilmesi gibi konuları işlemiştir. 222 sayfadan ibaret olan bu eser, tahkik edilerek müstakillen yayınlanmıştır.²⁴³

b) *Basılmamış Olanlar*

Nesâî'nin, hadis rivâyeti ile ilgili daha başka eserleri de vardır. Henüz kayıp hükmünde veya el yazma nüshası halinde bulunduklarından dolayı burada sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

aa) *Müsnedü Ali b. Ebî Tâlib*.²⁴⁴

bb) *Müsnedü Hadîsi Şu'be ve Süfyani's-Sevrî*.

Bu esere *Kitabu'l-İğrâb*'da denilmiştir.²⁴⁵ El yazma nüshasından sadece 4. cüzü İspanya'daki Eskuryâl sarayının kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁴⁶

²³⁸ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın el yazmalarına bkz. Sezgin, GAS, I, 167, *Turâs*, I, 328.

²³⁹ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. IV, 437-468 .

²⁴⁰ Nesâî, *el-İstiâze*, (thr. Ukâşe Abdülmennân et-Tîbî), Mektebetü't-Turâsî'l-İslâmî, Kahire, 1413/1993.

²⁴¹ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın el yazmalarına bkz. Sezgin, GAS, I, 167, *Turâs*, I, 328.

²⁴² *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. III, 425-459 .

²⁴³ Nesâî, *el-İlm*, (thk. Fârûk Hammâde), el-Me'hadü'l-Âli li'l-Fikri'l-İslâmî, A.B.D. 1413/1993.

²⁴⁴ *ez-Zehebî, Alâm*, XIV, 139; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 6; el-Hazrecî, *Hulâsa*, I, 4. Eserin herhangi bir el yazması bilinmemektedir. Her nedense Zeylâî, bunu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'dan saymıştır. Bkz. *Nasbu'r-Râye*, III, 110.

²⁴⁵ Bkz. el-Bağdâdî, *Hedîyye*, I, 56; el-İşbilî, *Fehrese*, s. 146. Eseri, Saîd b. Cabir ve İbn Hayyeveyh rivâyet etmişlerdir.

²⁴⁶ Bkz. Nesâî, *Amel*, (Mukaddime, s. 33).

cc) *Müsnedü Hadîsi Mâlik b. Enes*.²⁴⁷

dd) *Müsnedü Hadîsi Şu'be b. el-Haccac b. el-Verdî*.²⁴⁸

ee) *Müsnedü Hadîsi Süfyân b. Saîd es-Sevrî*.²⁴⁹

ff) *Müsnedü Hadîsi 'z-Zühri bi- İlelihi ve 'l-Kelâmu aleyh*.²⁵⁰

gg) *Müsnedü Hadîsi Fudayl b. İyâd ve Dâvûd et-Tâi ve Mufaddal b. Muhelhil ed-Dabbî*.²⁵¹

Eser *Şüyûhu Fudayl b. İyâd* adıyla da bilinmektedir. Bunu, müelliften, Hamza b. Muhammed el-Kinânî ve Ebu'l-Hasan b. Hayyeveyh rivâyet etmişlerdir.²⁵²

hh) *Müsnedü Hadîsi Yahyâ b. Saîd el-Kattân*.²⁵³

ii) *Müsnedü Hadîsi İbn Cüreyc*.²⁵⁴

jj) *Müsnedü Mansûr İbn Zâzân el-Vâsıtî*.²⁵⁵

kk) *Müntekâ Müsnedi Ebî Ya 'kûb İshâk b. İbrahim el-Mencenîkî*.²⁵⁶

ll) *Cüz 'ün min Hadîsi 'n-Nebî (S.A.V.)*.²⁵⁷

mm) *İmla 'âtü 'l-Hadîsiye*.²⁵⁸

²⁴⁷ Bkz. es-Suyûtî, *Muhâdara*, I, 349; el-Bağdâdî, *Hediyye* I, 56; el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 145. Eseri, Hamza b. Muhammed el Kinânî, el-Hasan b. Reşîk ve el-Hasan b. Hıdır el-Asyûtî rivâyet etmişlerdir. el-İşbîlî'de bunu birçok tariklerle onlardan nakletmiştir. Aynı zamanda, İbn Asâkir, el-Mizzî, ez-Zehebi, İbn Hacer ve el-Hazrecî gibi ricâl kitabı yazarları da, eserdeki râvilerin tahririni yaparak *Kitabu'n-Nesâi* anlamında () remzini vermişlerdir. Eserin herhangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁴⁸ Bkz. el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 146. Eseri Saîd b. Câbir rivâyet etmiştir. Herhangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁴⁹ Bkz. el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 146. Eseri Saîd b. Câbir rivâyet etmiştir. Herhangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁵⁰ Bkz. es-Sehâvî, *Buğye*, s. 95. Esere, *Garâibu 'z-Zühri* adını vermiştir. el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 145. Bu eseri Muhammed b. Kâsım el-Kurtubî rivâyet etmiştir. Herhangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁵¹ Bkz. es-Sehâvî, *Muğîs*, II, 344, es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 155. Eserin herhangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁵² Bkz. el-İşbîlî *Fehrese*, s. 148.

²⁵³ Bkz. el-İşbîlî *Fehrese*, s. 148. Eseri Hamza b. Muhammed el-Kinânî rivâyet etmiştir. el-İşbîlî bunun 8 cüz halinde olduğunu söyler. Herhangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁵⁴ Bkz. el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 146. Eseri Saîd b. Câbir rivâyet etmiştir. Her hangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁵⁵ Bkz. İbn Hacer, *Takrib*, s. 547; es-Suyûtî *Tedrib*, II, 364. Bu eserdeki hadisleri Kütüb-i Sitte sahipleri tahrir etmiştir. Bunun herhangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁵⁶ Bkz. ez-Zehebi, *A'lâm*, XIV, 141. Bunun herhangi bir el yazması bilinmemektedir.

²⁵⁷ Bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 331. (Bu eserin Zâhiriyye kütüphanesinde H. VII. Yüzyıla ait bir el yazması bulunduğunu söyler).

²⁵⁸ Bkz. el-Elbânî, *Fihristu Mahtûtâtî 'z-Zâhiriyye*, s. 424. Zâhiriye kütüphanesinde Nesâi'nin İmlâ ettiklerinden iki tane imlâ meclisi bulunmaktadır. (Hadis no: 163, ypk. 51-54) .

2- Dirayetle İlgili Olanlar

a) Basılmış Olanlar

aa) *ed-Duafâ ve 'l Metrûkûn* ²⁵⁹

Nesâî, zayıf ve metrûk râviler üzerine olan bu eserini, alfabetik sıraya göre tertib etmiş 706 râvi hakkında değerlendirmede bulunarak görüşünü beyan etmiştir. Son olarak, künyesi ile meşhur olanları zikretmiştir. Bu eser ve aşağıdaki risaleler bize Hasan b. Reşîk el-Askerî yoluyla ulaşmıştır. Kitabını, birçok müellif kaydetmiştir.²⁶⁰

Baskılarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarabâd 1323/1915.
- 2) Dâru'l-Va'y, Haleb, 1396/1976.
- 3) el-Mektebetü'l-Eseriyye, Lahor, ts;
- 4) Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1985;
- 5) Müessesetü'l- Kütübi's- Sekâfiyye, Beyrut, 1985;

bb) *Tesmiyetü Fukahâi 'l-Emsâr mine 's-Sahâbeti femem ba'dehum*²⁶¹

Müellif, bu risalesinde şehir veya belde dağılımına göre fakih âlimleri sıralamıştır. Önce bir silsile halinde sahâbileri, sonra tabiîn ve diğerlerini zikretmiştir. Buna göre kimin kime hocalık ve kimin kime talebelik ettiği kolayca anlaşılmaktadır. Bazen, zikrettiği fakihleri cerh ve ta'dîl açısından değerlendirdiği görülmektedir. Aşağıda zikredilecek altı risale ile birlikte basılmıştır.²⁶²

cc) *Tabakât* ²⁶³

Tabakât, “müellifin zamanına kadar asırdan asıra, tabakadan tabakaya şeyhlerin hâl ve rivâyetlerinin zikredilmesidir”.²⁶⁴ Nesâî bu risalesinde, İbn Ömer'in (ra) azadlısı olan Nâfi (ö.107/725)'in talebelerini ve sonra gelenleri sekiz tabakaya

²⁵⁹ Eserin el yazma nüshaları için bkz. Sezgin, GAS, I, 168, *Turâs*, I, 330; Brockelmann, *GAL*, SI, 270.

²⁶⁰ Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 588; es-Sehâvî, *Muğis* III, 314; el-İşbîlî, *Fehrese*, s. 209; el-Kettânî, *Mustatrafe*, s. 108.

²⁶¹ El yazmaları için bkz. Sezgin *Turâs*, I, 330, GAS, I, 169. '

²⁶² Nesâî, *Mecmûatu'r- Resâil fî Ulûmi 'l-Hadîs*, Müessesetül' kütübi' s-Sekâfiyye, Beyrut 1985.

²⁶³ Bkz. el-Kettânî, *Mustatrafa*, s. 104.

²⁶⁴ el-Kettânî, *Mustatrafa*, s. 104.

ayırmış bunları *sika* addetmiştir. Dokuzuncu tabakayı ise zayıflara ve son tabakayı da hadisleri metrûk olan kimselere ayırmıştır. Daha sonra, A'meş'in talebelerini ve arkadan gelenleri yedi tabakaya bölmüştür. Kanaatimize göre, bu risale daha hacimli olmalıdır.

Baskılarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabâd, 1322/1914
- 2) el-Matbaatü's-Selefiyye, Medine, 1389/1969
- 3) Dâru'l-Va'y, Haleb, 1396;
- 4) el-Mektebetü'l-Eseriyye, Lahor ts.

*dd) Tesmiyetu men lem Yervî anhu ğayra Raculin Vâhid*²⁶⁵

Risale, kendisinden bir kişiden başka rivâyette bulunmayanların isim listesini vermektedir. Listenin tamamı 26 kişidir. Ayrıca, kendisinden rivâyet edilenin ismi verildiği gibi, rivâyet edenin de ismi zikredilmiştir. Örneğin, “Târık b. Ziyâd, ondan İbrahim b. Abdila'lâ'dan başka hadis rivâyet eden birisini bilmiyoruz”²⁶⁶ denilmektedir.

*ee) Zikru men Haddese anhu İbn Ebî Arûbe ve lem Yesma' minhu*²⁶⁷

Bu küçük risalesinde müellif, İbn Ebî Arûbe'nin işitmediği halde hadis rivâyet ettiği kimselerin isim listesini vermiştir. Hadis ilminin tedlîs konusuna giren bu risalede 8 isim yer almaktadır. İbn Hacer, bu şahıs hakkında şunları söyler: “Saîd b. Ebî Arûbe, Mihrâm en-Nebîl Yeşkurî (ö.256/869) olup azatlılarıdır. Künyesi, Ebû Nadr'dır. Basra'lı sika ve hâfızdır. Bir çok eseri vardır. Çok tedlîs yapar. Ömrünün sonunda hadisleri karıştırmıştır. Sadece Katâde'den hadis rivâyet edenler arasında en güvenilir olanıydı. İnsanların en sağlamıydı. Altıncı tabakadan olup, rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de mevcuttur.”²⁶⁸

Baskılarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabâd, 1322/1914
- 2) el-Matbaatü's-Selefiyye, Medine, 1389/1969

²⁶⁵ El yazmaları için bkz. Sezgin, GAS, I, 169, *Turâs*, I, 330.

²⁶⁶ Nesâî. *Mecmûa*, s.57.

²⁶⁷ El yazmaları için bkz. Sezgin, GAS, I, 169, *Turâs*, I, 331.

²⁶⁸ İbu Hacer, *Takrîb*, s. 209.

3) Dâru'l-Va'y, Haleb, 1396;

4) el-Mektebetü'l-Eseriyye, Lahor ts.

ff) Ahsenü'l-Esânîd elletî Turvâ an Rasûlillah (S.A.V.) ²⁶⁹

Müellif, bu risalesinde en sahîh veya en güzel gördüğü Hz. Peygambere (S.A.V.)'e kadar varan dört muttasıl sened zikretmektedir.

gg) Tesmiyetü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn ve's-Sikât minmen Humile anhumu'l-Ehâdis min Ashabi Ebî Hanîfe ²⁷⁰

İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden hadis rivâyet edilenleri zikretmiştir. Altısını sika, üçünü de zayıf saymıştır.

hh) Es'iletun li'n-Nesâî fi'r-Ricâl ²⁷¹

Risale, İmam Nesâî'ye râviler konusunda sorulan bazı sorulara verilen cevapları ihtiva etmektedir. Çok küçük hacimlidir. Risalenin sonunda müellif, hadis uyduran meşhur dört kişinin adını zikretmiştir.

b) Basılmamış Olanlar

Hadisin dirâyet yönüyle ilgili olarak, Nesâî'nin bundan başka eserleri de mevcuttur. Henüz basılmamış veya kayıp hükmünde olan bu eserlerin sadece isimleri verilecektir:

aa) el-Kunâ ²⁷²

Onun bu eserini, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. Müferric el-Kâdî'nin bablara ayırıp tertib ettiği nakledilmektedir.²⁷³ Bir çok müellif, eseri kaydetmiştir. ²⁷⁴ Zehebî'de onun büyük bir eser olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁵ Nesâî'nin oğlu Abdülkerim de onu rivâyet etmiştir.²⁷⁶

²⁶⁹ El yazması için bkz. *Mecmûa*, (Mukaddime, s. 27)

²⁷⁰ El yazması için bkz. *Mecmûa*, (Mukaddime, s. 27)

²⁷¹ El yazma nüshası için bkz. *Mecmûa*, (Mukaddime, s. 27)

²⁷² Herhangi bir el yazma nüshasının varlığı bilinmemektedir.

²⁷³ Bkz. el-İşbilî, *Fehrese*, s. 214. (Esere, *el-Esmâ ve'l-Kunâ* adını vermiştir.)

²⁷⁴ Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 508; ez-Zeylâi, *Nasbu'r-Râye*, III, 205, IV, 237; İbn Hacer *lisân*, III, 312; VII, 721, es-Sehâvî, *Muğîs*, III, 200; es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 279; el-Kettânî, *Mustatrafê*, s. 90, ed-Dehlevî, *Bustân*, s. 129. (Esere, *Kitabu'l Kunâ vel' Esâmî* adını vermiştir)

²⁷⁵ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 626, *Alâm*, XIV, 133, *Mizân*, I, 15.

²⁷⁶ Bkz. es-Sehâvî, *Buğye*, s. 94

*bb) et-Temyîz:*²⁷⁷

Bu esere *Esmâu'r-Ruvât ve 't-Temyîz* 'de denilmiştir.²⁷⁸ Bunun Nesâî'ye ait olduğu belirtilmiştir.²⁷⁹

*cc) el-Cerhu ve 't-Ta'dîl*²⁸⁰

Eserin ona ait olduğu kaydedilmiştir.²⁸¹

*dd) Mu'cemu Şüyûhihi*²⁸²

Mu'cem 'den kasıt, “müellifin, kendi şeyhlerinin isimlerini alfabetik sıraya göre düzenleyip terceme-i hallerini vermeden rivâyetlerini toplamasıdır”²⁸³. Bazen de beldeye göre tertip edildiği olur ki bu nadirdir. Nesâî'nin böyle bir *mu'cem* 'i kaydedilmiştir.²⁸⁴

*ee) Şüyûhu' z-Zühri*²⁸⁵

Nesâî'ye ait böyle bir eser kaydedilmiştir.²⁸⁶

*ff) Tabakâtu Ashâbi' z-Zühri*²⁸⁷

Eserin Nesâî'ye ait olduğu kaydedilmiştir.²⁸⁸

²⁷⁷ Herhangi bir el yazmasının varlığı bilinmemektedir.

²⁷⁸ Bkz. es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 364.

²⁷⁹ Bkz. el-Mizzî, *Kemâl*, I, 151; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 356, *Lisân*, III, 361; es-Sehâvî, *Muğîs*, III, 315, *el'Îlân bi't-Tevbîh li men Zemme Ehle't-Târih*, s. 110; Brockelmann, *GAL*, I, 270.

²⁸⁰ Herhangi bir el yazmasının varlığı bilinmemektedir.

²⁸¹ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 97, 419, IV, 91, *Lisân*, II, 300; Brockelmann, *GAL*, I, 270.

²⁸² Eserin herhangi bir el yazmasının varlığı bilinmemektedir.

²⁸³ Bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddimesi*, s. 31); Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali el-Mevsilî, *Kitabu'l-Mu'cem*, (thk. İrşâdu'l-Hak el-Eserî', *Mukaddime*, s.17); el-İsmailî, Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim b. İsmail, *Kitabu'l-Mu'cem*, (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr, *Mukaddime*, s. 223).

²⁸⁴ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 88-89, (*Esâmi Şuyûhihi* adını vermiştir.)

²⁸⁵ Eserin herhangi bir el yazmasına rastlanmamıştır.

²⁸⁶ Bkz. İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi Râfi'iyi'l-Kebîr*, I, 110.

²⁸⁷ Eserin herhangi bir el yazmasına rastlanmamıştır.

²⁸⁸ Bkz. Kâsım Ali Sa'd, *Menhecû'n-Nesâî fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Cemi'i Akyâlihi fî'r-Ricâl*, I, 27'den naklen; Ebû Abdillâh Muğlatay b. kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 122B,132A. (Ezheriye Kütüphanesi, Kahire)

gg) *Tasnîfun fî Ma'rifeti 'l-Uhuvveti ve 'l-Ehavâti mine 'l-Ulemâi ve 'r-Ruvât* ²⁸⁹

Eserin Nesâî'ye ait olduğu belirtilmiştir. ²⁹⁰

hh) *Kitabun fî 'l-Müdellesîn* ²⁹¹

Eserin Nesâî'ye ait olduğu kaydedilmiştir. ²⁹²

C- Fıkıh

1- Basılmış olanlar

a) *Kitabu 'l-Cum 'a* ²⁹³

Müellif, bu eserinde cumanın fazileti, hüküm ve adabı gibi fikhî konuları bab başlıkları altında işlemiştir. Toplam 47 bab ve 108 hadis mevcuttur. Her ne kadar bu eserin İbn Hayyevayh tarîkiyle müstakil olarak bir el yazma nüshası mevcut ise de, aslında bu, *es-Sünenü 'l-Kübrâ* 'dan bir cüzdür. ²⁹⁴ Buna rağmen Nesâî'nin müstakil eserleri arasında kaydedilmiştir. ²⁹⁵ Ayrıca şerhedilerek basılmıştır. ²⁹⁶

b) *İşratu 'n-Nisâ* ²⁹⁷

es-Sünenü 'l-Kübrâ 'dan bir cüz ²⁹⁸ olan bu eserde müellif, hanımlarla iyi geçinme ve onlara güzel muamelede bulunma konusunda Peygamber (S.A.V.)'in metodunu ve bu konudaki fikhî hükümleri 117 bab içerisinde 403 hadis zikrederek ortaya koymuştur. Eser, tahkik edilerek yayınlanmıştır. ²⁹⁹

²⁸⁹ Herhangi bir el yazmasına rastlanmamıştır.

²⁹⁰ Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 467; el-Mizzî, *Kemâl*, I, 151; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 324; es-Sehâvî, *Muğîs*, III, 163; a.mlf. *Buğye*, 95; es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 364.

²⁹¹ Herhangi bir el yazmasına rastlanmamıştır.

²⁹² Bkz. İbn Hacer, *Ta'rifu Ehli 't-Takdîs Bimerâtihi 'l-Mevsûfine bi 't-Tedlis*, s. 8.

²⁹³ El yazmaları için bkz. Sezgin, GAS, I, 169, *Turâs*, I, 331.

²⁹⁴ Muhammed b. Ali b. Gâzî el-Ösmanî el-Meknâsî, *Fihrist*, s. 185. Eserin *es-Sünenü 'l-Kübrâ* 'daki bölümü için bkz. I, 514 – 541.

²⁹⁵ Bkz. el-Bağdâdî, *Hedîyye*, I, 56.

²⁹⁶ Nesâî, *Kitabu 'l-Cum 'a* (Thk. ve şerh, Ebû Hâcir Muhammed Saîd Zaglûl), *Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmî Mısır ts.*

²⁹⁷ *es-Sünenü 'l-Kübrâ* 'nın el yazmalarına bkz. Sezgin, GAS, I, 167, *Turâs*, I, 328.

²⁹⁸ *es-Sünenü 'l-Kübrâ* 'daki bölümü için bkz. V, 280-404.

²⁹⁹ Nesâî, *İşratu 'n-Nisâ*, (Thk. Amr Ali Ömer), *Mektebetü's-Sünne*, Kahire, 1988.

c) *Kitabu'l-İmâme ve'l-Cemâa*³⁰⁰

Bu eser de *es-Sünenü'l-Kübrâ*'dan bir cüzdür.³⁰¹ Namazda imamlık ve cemaatla ilgili fikhî konuları bir araya getirmiştir. Toplam, 63 bab ve 92 hadis mevcuttur. Eser şerhedilerek tahkik edilmiştir. Matbûdur.³⁰²

d) *Kitabu't-Tahâra*³⁰³

es-Sünenü'l-Kübrâ 'nın içerisinde ilk kitabı teşkil eder.³⁰⁴ Tahâretle ilgili fikhî konuları geniş çapta toplamıştır. Toplam olarak 184 bab ve 421 hadis içermektedir. Ancak *el-Kübrâ*'daki bölümde 312 hadis yer almaktadır. Eser tahkik edilerek müstakillen basılmıştır.³⁰⁵

e) *Kitabu's-Salah*³⁰⁶

Bu eser de aslında *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın ikinci kitabıdır.³⁰⁷ Namaz ibadetiyle alâkalı fikhî konuları tafsilatlı bir şekilde bir araya getirmiştir. Toplamı 131 bab ve 304 hadistir. Eser tahkik edilerek müstakillen yayınlanmıştır.³⁰⁸

2- Basılmamış olanlar

a) *Menâsiku'l-Hacc*³⁰⁹

Ünvanından da anlaşıldığı gibi, hac ibadeti ile ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. İbnü'l-Esîrin ifadesine göre Nesâî, bu eserini Şâfiî fikhına göre yazmıştır.³¹⁰ Dolayısıyla, Nesâî'nin Şâfiî mezhebinden olduğu iddia edilmiştir. Kaynaklarda eserin ona ait olduğu da kaydedilmiştir.³¹¹ Kanaatimize göre İbnü'l-Esîr'in iddiası doğru ise, bu eserin *el-Kübrâ* ve *el-Müctebâ*'daki *Kitabu'l-Hacc*

³⁰⁰ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın el yazmalarına bkz. Sezgin, GAS, I, 167, *Turâs*, I, 328.

³⁰¹ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz.I, 279-303.

³⁰² Nesâî, *Kitabu'l-İmâme ve'l-Cemâa*, (thk. Alâudin 'Ali Rıza), Dâru'l- Mi'râc, Riyad, 1995.

³⁰³ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın el yazmalarına bkz. Sezgin, GAS, I, 167, *Turâs*, I, 328.

³⁰⁴ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz.I, 63-137.

³⁰⁵ Nesâî, *Kitabu't-Tahâra*, (thk. Abdussamed Şerefuddin), ed-Dâru'l-Kayyım, Bombay , 1391/1972.

³⁰⁶ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın el yazmalarına bkz. Sezgin, GAS, I, 167, *Turâs*, I, 328.

³⁰⁷ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz.I, 138-213.

³⁰⁸ Nesâî, *Kitabu's-Salâh*, (thk. Abdussamed Şerefuddin), ed-Dâru'l-Kayyım, Bombay , 1393/1974

³⁰⁹ Her Hangi bir el yazması konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

³¹⁰ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Câmi*, I, 116.

³¹¹ Bkz. el-Bağdâdî, *Hediyye*, I, 56; es-Selhâvî, *Buğye*, s. 96'da esere *Mensekun* adını vermiştir.

bölümünden farklı olması gerekir. Ama ne yazık ki eser kayıp olduğundan, diğeriyle karşılaştırma imkanına sahip değiliz.

*b) Kitabu'l-İtk*³¹²

Eserin adından da anlaşıldığı üzere, köle azad etme ile ilgili hükümleri içermektedir. Kaynaklarda eserin Nesâî'ye ait olduğu kaydedilmektedir.³¹³ Bunun beraber, *es-Sünenü'l-Kübrâ* içerisinde bu isimde bir bölüm yer almaktadır.³¹⁴ Bu eser hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız için mevcut olanla karşılaştırma imkanına sahip değiliz.

D- Siyer

*Vefâtu'n-Nebî (S.A.V.)*³¹⁵

Bu eser de *es-Sünenü'l-Kübrâ*'dan bir bölümdür.³¹⁶ Peygamber (S.A.V.)'in hastalığı, vefatı, kefenlenmesi, defnedilmesi ve buna benzer konuları 19 bab içerisinde 46 rivâyet ile işlemiştir. Eser müstakil olarak basılmıştır.³¹⁷

E - Tıb

*Kitabu't-Tıb*³¹⁸

es-Sünenü'l-Kübrâ'dan bir bölüm³¹⁹ olan bu eser, müellifin oğlu Abdülkerim b. Ahmed yoluyla rivâyet edilmiştir. Tababet konuları, rukye çeşitleri, hastayı ziyaret, tedâvi usulleri ve buna benzer konular işlemiş, toplam 74 bab içerisinde 139 hadis zikretmiştir. Eser müstakil olarak neşredilmiştir.³²⁰ Ancak bu baskı 29 bab ve 61 hadis içermektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Nesâî'nin, matbû, el yazma veya aslı bulunamıyan eserleri bunlardır. Ne yazık ki bu eserlerin bir çoğu henüz basılmış değildir. Umarız ki, günümüzde hızla gelişen tahkik hareketiyle, diğer muhaddisler

³¹² Her Hangi bir el yazması konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

³¹³ Bkz. ez-Zehabî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 59.

³¹⁴ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. III, 168- 201.

³¹⁵ *el-Kübrâ*'nın el yazmalarına bkz. Sezgin, GAS, I, 167, *Turâs*, I, 328.

³¹⁶ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. IV, 251- 265.

³¹⁷ Nesâî, *Vefâtu'n-Nebî*, (Thk. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Zaglûl), Kâhire, ts.

³¹⁸ *el-Kübrâ*'nın el yazmalarına bkz. Sezgin, GAS, I, 167, *Turâs* I, 328.

³¹⁹ *es-Sünenü'l-Kübrâ*'daki bölümü için bkz. IV, 351- 381.

³²⁰ Nesâî, *Kitabu't-Tıb*, (Thk. Ebû'l-Fidâ Samî et-Tûnî), Mektebetü'l-İlim, Kahire 1990.

gibi, Nesâî'nin de yazma halinde bulunan eserleri gün ışığına çıkar. Şunu da belirtmemiz gerekir ki, onun eserleri konusunda gösterilen çaba bir hayli mesafe almış durumdadır. Elimize ulaşan eserler bunun en güzel örnekleridir.

İKİNCİ BÖLÜM

NESÂİ'NİN CERH-TA'DİLDEKİ METODU

I- CERH VE TA'DİL KAVRAMI

A- Cerhin Lügat ve İstilah Anlamı

Cerh lafzı, maddî veya manevî olsun her türlü yaralamayı kapsayan bir kelimedir.¹ Şâyet baş harfi zammeli olarak *curhun* şeklinde okunursa isim olur ve yara anlamına gelir. Yaralamak fiili hem aletle hem de dil ile olur. Dolayısıyla, birisi bir kimseye *sebb* ve *şetm* ettiği zaman *cerahahu* denilir.² Mübalağa şeklinde olursa *cerrehahu*, yani fazlaca yaraladı anlamına gelir . Bunun hâricinde cerh kelimesi bir hakimin, yalancılık ve fisk töhmeti altında bulunan bir şâhidin adâletini, yani güvenilir olma vasfını düşürmesiyle şehâdetinin reddedilmesi manasında kullanılır. Hadis istilâhında cerh bu manada kullanılmıştır.³ Öyleyse bu ilmin usûlünde cerh, hıfz ve itkan sahibi bir muhaddisin fisk, tedlîs ve yalancılık veya muhalefet gibi, bir illetten dolayı râvinin ve rivâyetinin reddedilmesi demektir.⁴ Bir başka tarife göre ise, hadis râvisinin rivâyet ettiği hadisin doğruluğuna veya şehâdetinin reddine sebep olabilecek adâlet, zapt ve hıfz yönünden sahip olduğu kusurlu vasıfları dolayısıyla reddedilmesi veya zayıf kılınması demektir.⁵ Dolayısıyla *tecrîh*, râviyi zaaf ve reddini gerektiren sıfatlarla vasıflandırma

¹ Bkz. ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *Esâsu'l-Belâga*, s.88; İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saadat el-Mübarak b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, I, 255; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem el-Misrî, *Lisânu'l-Arab*, II, 422; el-Mukrî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr*, I, 114.

² Bkz. el-Fîrûzâbâdî, Muhammed Mecdüddin, *el-Kamûsu'l-Muhîr*, I, 225.

³ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 255; Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 71; Ebû Cübâbe Hüseyin, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, s.19.

⁴ Bkz. Abdülvahhâb Abdüllatîf, *el-Muhtasar fî Ulûmi'l-Eser*, s. 46; Aşikkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s.3.

⁵ Bkz. Koçyiğit, *Terimler*, s. 71; Muhammed Accâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-Vecîz fî Ulûmi'l-Hadis*, s.103.

ameliyesidir.⁶ Bu kelimenin ıstılâhî anlamda, ilk kez İbn Avn (ö.150/767) tarafından kullanıldığı söylenmektedir.⁷

B- Ta'dîlin Lügat ve İstilah Anlamı

Adl veya *adâle*, lügatta zulmün zıddıdır. Aynı zamanda, insanda doğru olduğu kanaatini beliren şey anlamında kullanılmıştır.⁸ Kur'an-ı Kerîm'de, "içinizden adâlet sahibi iki erkeği de şahit yapın"⁹ diye buyrulmaktadır. *Adl*, ism-i fâil manasında kullanılırsa *âdil* kelimesinden daha fazla mübalağa ifade eder. Tef'îl babına intikal edince ta'dîl, tezkiye etme anlamına gelir.¹⁰ Hadis metodolojisinde adâlet, hadis nakleden râvilerin rivâyetlerinin kabul edilebilmesi için, bulunması gerekli olan özelliklerden biri ve en önemlisidir.¹¹ Yalnız bu kelimenin ihtiva ettiği manayı kavramak ve tarifini yapmak güçtür. Bu sebeple yapılan tariflerde farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Kimisine göre adâlet, "insanın *kebâir* (büyük günahlar) işlemekten ve *sağâir* (küçük günahlar)'de ısrar etmekten alıkoyan bir melekedir".¹² Kimine göre de; "şehâdet ve rivâyetin kabul edilmesini gerektiren bir ehliyettir".¹³ Veya "şehâdet ve rivâyetin kabul edilmesini gerektirecek şekilde insana din ve mürüvvetin hakim olmasıdır".¹⁴ "Adâlet kişiyi, Allah ve Rasûlünün emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmaya, halk nazarında kişiliğini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevkeden melekedir".¹⁵ Âdil bir râvinin taşıması gereken vasıflarla ilgili olarak hadisçiler çeşitli şartlar ileri sürmüşlerdir.

Genel hatlarıyla râvinin müslüman olması, bid'atına davetçi olmaması ve adâletine hâlel getirecek günahlardan kaçınması gerekir.¹⁶ *Adele* fiilinin tef'îl babına

⁶ Bkz. Muhammed Accâc el-Hatîb, *Muhtasar*, s. 103

⁷ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbi 'l-Hadîs*, I, 208, *Esâs*, s. 88, Aşıkutlu, *Tenkîd*, s. 3.

⁸ Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, XI, 430, 431.

⁹ *Taha*, 20/2.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, XI, 440; el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, IV, 13; el-Mukrî, *Misbâh*, II, 44-45, Accâc el-Hatîb, *Muhtasar*, s.103

¹¹ Bkz. Uğur Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimler Sözlüğü*, s. 9.

¹² Tâhir b. Sâlih b. Muhammed el-Cezâirî, *Tevcihu 'n-Nazari ilâ Usûli 'l-Eser*, s. 26.

¹³ Aşıkutlu, *Tenkîd*, s. 4.

¹⁴ Accâc el-Hatîb, *Muhtasar*, s. 103.

¹⁵ Aydınli Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 31.

¹⁶ Bkz. el-Hâkim, Ebu Abdillâh en-Nisâburî, *Ma'rifetu Ulûmi 'l-Hadîs*, s. 53.

dönüştürülmesiyle *ta'dil*, râviyi, rivâyetinin kabulünü gerektirecek sıfatlarla vasıflandırma ¹⁷ anlamına gelir.

C- Cerh -Ta'dil İlmi

Cerh ve ta'dil kavramı hususunda ilk dönem hadisçilerinden günümüze kadar yeterli bilgi ulaşmış değildir. Ancak bu ilmin, bilindiği kadarıyla en eski tariflerinden birisi İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö.327/938)'ye aittir. O şöyle der: “Hadislerin sahihini zayıfından ayırma ve râvinin *sika* (güvenilir) olup olmaması konusunda hüküm vermektir.”¹⁸ En ayrıntılı tarif Kâtip Çelebi tarafından, “bir takım hususî lafızlarla râvilerin cerh ve ta'dilinden bahseden bir ilimdir” şeklinde yapılmıştır.¹⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî (ö.405/1014) ise, cerh ve ta'dili bilmeyi, hadis usûlü ilminin bir semeresi olarak görür ve her iki nev'in de başlı başına bir ilim olduğunu söyler.²⁰ Bu ilmi ifade etmek için, sözkonusu tabir yerine, genellikle “rivâyeti kabul veya reddedilecek râvilerin vasıfları” manasına gelen, *ilmu Mizâni 'r-Ricâf*²¹, *Ma'rifetü evsâfi 'r-Ruvât*²², *İlmu 'd-Duafâ ve 'l-Metrukîn*²³ ve *İlmu 's-Sikât ve 'd-Duafâ*²⁴ gibi tabirler kullanılmıştır..

D- Cerh-Ta'dil'in Doğuşu ve Gelişmesi

Hadis tenkîdinin aslı Kitap ve Sünnet'te var olmakla beraber, bunun ne zaman başladığı konusunda kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Tenkîdin ne zaman başladığı hususunda her hangi bir tespit yapmadan önce, Kur'an ve Sünnet'te konuyla ilgili nasları gözden geçirelim:

¹⁷ Bkz. Abdülvehhâb Abdüllatîf, *Muhtasar*, s.45; Accâc el-Hatîb, *Muhtasar*, s.103.

¹⁸ İbn Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Cerh ve 't-Ta'dil*, I, 5-6.

¹⁹ Katip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu 'z-Zünûn an Esâmi 'l-Kütübi ve 'l-Funûn*, I, 582.

²⁰ Bkz. Hâkim, *Ma'rifetü*, s.152.

²¹ Bkz. Aşikkutlu, *Tenkîd*, s.4-5.

²² Bkz. et-Tîbî, Hüseyin b. Abdillâh, *el-Hulâsa fî Usûli 'l-Hadîs*, 83.

²³ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zünûn*, II, 1087.

²⁴ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zünûn*, I, 521.

“Ey İman edenler şâyet bir fâsık size bir haber getirirse hallerini bilmediğiniz kimselere kötülük etmekten korkarak haberin aslını araştırın. Aksi halde yaptığınıza pişmanlık duyanlardan olursunuz.”²⁵

(Süleyman (a.s) Hüdhd’ü’e demişti ki): “Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz”²⁶

Cerh konusunda Cenab-ı Hak şöyle der: “Allah şuna da şahitlik etmektedir ki münafıklar muhakkak yalancıdır.”²⁷

Ta’dîl konusunda ise, “kezâ bu ganimetler, yurtlarından atılmış ve mallarından edilmiş, Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk arayan, Allah’a ve Rasûlünün dinine yardım eden muhâcir fakirlere aittir. İşte asıl doğru olanlar da bunlardır”²⁸ demektedir.

Sünnet’e gelince, Hz.Peygamber (S.A.V.) haberlerin tesbitinde Kur’an’ın metodunu uygulamıştır. Cerh konusunda bir adam için, “aşiretin ne kötü adamıdır”²⁹ demiştir. Ta’dille ilgili ise, “Allah’ın kılıcından bir kılıç olan Hâlid ibnu’l-Velîd ne güzel kuldur”³⁰.

Hadis tenkîdinin başlangıcı konusunda itibar edilmeğe değer iki görüş göze çarpmaktadır. Tabiatıyla bu her iki görüş sahiplerinin dayandıkları deliller vardır. Ancak, bunlar incelendiğinde her iki tarafın da haklı yönleri olduğu görülecektir. Şimdi bu her iki görüş sahiplerini ve dayandıkları delilleri sırasıyla görelim:

1. “Hz. Peygamberin sağlığında başlamıştır” diyenler³¹

Hadis tenkîdinin Hz Peygamber zamanında başladığını ileri sürenler aşağıdaki delillere dayanmışlardır.

²⁵ Hucurât, 49/6.

²⁶ Neml, 27/27.

²⁷ Münafikûn, 63/1.

²⁸ Haşr, 59/8.

²⁹ Buhârî, Edeb, 38, 48, 82; Ebu Dâvud, Edeb, 5.

³⁰ Tirmizî, Menâkib, 788.

³¹ Bkz. el-A’zamî, Mustafa, Menhecu’n-Nakd inde’l-Muhaddisîn, s. 7, 10.

a) İfk hadisesinde Hz. Peygamberin Ali b. Ebî Tâlib ile Üsâme b. Zeyd (r.a)'i çağırıp Hz. Aişe'nin şahsî kusurunun olup olmasını sorması ve onların da bu konuda verdikleri cevaplar.³²

b) Fatime binti Kays'ın, kendisine Muâviye b. Ebî Süfyan ile Ebû Cehm'in talip olduklarını Hz. Peygamber'e söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in onlar hakkında cerh ve tadîlde bulunması.³³

c) Sahâbe Dimâm b. Sa'lebe ile Hz. Peygamber arasında geçen konuşma: "Dimâm b. Sa'lebe Rasûlullah'a (S.A.V.) gelerek şöyle dedi:

-‘Ey Muhammed elçin bize gelerek senin Allah tarafından gönderildiğini söyledi, ne dersin?’ Allah Rasûlü (S.A.V.):

-‘Doğru söylemiş’, buyurdu. Dimâm:

-‘Elçin gece ve gündüz olmak üzere üzerimize beş vakit namazın gerekli olduğunu söylüyor öyle mi?’ Allah Rasûlü (S.A.V.):

-‘Doğru söylemiş’, buyurdu”.³⁴

Görüldüğü gibi bu hadis-i şerifte Dimâm b. Sa'lebe, Allah Rasûlü (S.A.V.)'ne gelerek kendilerine gönderilen elçinin doğru haber getirip getirmediğini bizzat Hz. Peygamber (S.A.V.)'den öğrenmiştir. Cerh ve ta'dîl hareketinin daha Allah Rasûlü (S.A.V.)'nün sağlığında başladığını iddia edenlerin bunlardan başka delilleri de vardır.

Sahâbe döneminde hadis tenkîdine gelince ;

Sahâbe'nin, hadislerin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olduğunu tespit etmeye yönelik ciddî bir araştırma yaptıkları dikkate alınırsa, onların hadis rivâyeti meselesini titizlikle takip ettikleri anlaşılır. Sahâbe dönemindeki bu tavır hadis tenkîdinin başlangıcı olarak değerlendirilir. Nitekim halifelerin kendileri bu işi üstlenmişlerdir. Bunların ilki Hz. Ebû Bekir'dir. Hâkim en-Nisâbûrî onun hakkında şöyle der: "Allah Rasûlü (S.A.V.)'nün hadislerinde yalandan sakınan ilk kimsedir."³⁵

³² Buhârî, *İlim*, 13; Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Kadâ*, 63. (Bu kıssayı "kadınların ta'dîl ve cerhi" başlığında zikretmiştir).

³³ Bkz. Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Kadâ*, 62. (Bu kıssayı "Sorulduğu anda ta'dîl ve cerh" başlığında zikretmiştir).

³⁴ Buhârî, *İlim*, 6; Müslim, *İman*, 10.

³⁵ Hâkim, *Ma'rifê*, s.52.

Zehebî de; “Haberlerin kabulünde ihtiyatlı davranan ilk kimsedir”³⁶ der. Başka bir yerde ise, “haberlerin aslını araştırıp doğruluğundan emin olma anlayışı ilk halife Ebû Bekir’e kadar dayanır”.³⁷ demektedir.

Örneğin; Kabîsa b. Züeyb’in ninesi Hz. Ebû Bekir’e gelip miras payını sormuştu. (Mesele hakkında bilgi sahibi olmayan) Ebû Bekir bunu insanlara sormuş, Muğîre ibn Şu’be Resulûllah’ın altıda bir verdiğini söyleyince Ebû Bekir ihtiyaten başka bir şahit istemesi üzerine, Muhammed b. Mesleme el-Ensârî kalkıp buna şahitlik ettikten sonra hükmü yerine getirmiştir.³⁸

Ondan sonra Hz. Ömer bu meselede daha da ileriye giderek araştırma, tenkîd ve tetkike dair yeni kurallar koyarak sonrakilere yol göstermiştir.³⁹ İbn Hibbân şöyle der: “Rivâyette, râvilerin durumunu tetkik eden ve haberlerin doğru naklini ilk araştıran kimseler Hz.Ömer ve Hz. Ali (ra)’dır. Daha sonra gelenler bu konuda onların yolunu takip etmişlerdir.”⁴⁰

Hâkim ile İbn Hibbân’ın görüşleri arasındaki fark, hadiseye bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Hz. Ebû Bekir, olayların tespitinde titizlik gösteren ilk kimsedir. Hz. Ömer ise, hadiseyi nakleden râvinin durumunu araştırmayı başlatan ilk şahıstır.

Onun rivâyet konusundaki titizliği herkes tarafından bilinen bir husustu.⁴¹ Ebû Saîd el-Hudrî kıssayı şöyle anlatır: “Birgün Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ra), Hz. Ömer’i ziyarete gelmişti, üç kez kapıyı çalıp selam verdi. İçeriden cevap çıkmayınca dönüp gitti. Ömer (ra) onun arkasından adam gönderip çağırttı. İzin vermesi geciktiği için kızıp gittiğini sanarak; “niçin dönüp gittin?”, diye çıkıştı. Ebû Mûsâ da Resûlullah (S.A.V.)’ın, “biriniz üç kere selam verip izin istesin, cevap alamazsa dönsün” dediğini işittim dedi. Hz. Ömer, “ya bu söylediğini delil ile ispatlarsın, yahut da sana yapacağımı ben bilirim” diyerek çıkıştı. Ebû Mûsâ renkten renge girdi ve şaşırdı. Bu haliyle ashâb-ı kirâm’dan bir topluluğun yanına geldi, “sana ne oldu?” diye sordular. Ebû Mûsâ durumu anlattı ve “içinizden bu hadisi işitmiş olan kimse yok mu?” diye

³⁶ ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I, 2

³⁷ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 5.

³⁸ Bkz. Mâlik, *Ferâiz*, 4; et-Tirmizî, *Ferâiz*, 10; İbn Mâce, *Ferâiz*, 4.

³⁹ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 6, el-A’zamî, *Menhec*, s. 11

⁴⁰ İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebu Hâtîm el-Bustî, *Kitabu'l-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîn*, I, 38.

⁴¹ Hz. Ömer’in hadis rivâyet eden bazı sahabîleri Medineden çıkışlarına izin vermemesi konusuna bkz : İbn Adîy, *Kâmil*, I, 18; ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 7.

sordu. Übey b. Ka'b; "vallahi bu topluluğun en küçük olanı seninle gidecek dedi (ve devamla), "ben de o topluluğun en küçüğü idim kalktım ve onunla gittim, Rasûlullah (S.A.V.)'ın bunu söylediğini Ömer'e haber verdim."

Hiz. Ömer bu gelişme karşısında davranışının maksadını Ebû Mûsâ'ya şöyle açıkladı: "Ben seni yalan söylüyorsun diye itham etmek istemedim, fakat rastgele kimseler Resûlullah (S.A.V.)'a söz isnad ederek uydururlar diye korktum." Diğer bir rivâyette ise, "bir şey işitince doğruluğunu araştırmak istedim."⁴²

Hiz. Ali'nin hadisini aldığı râviye yemin teklif ettiği⁴³ ve "gökten yere düşmek benim için Rasûlullah'a (S.A.V.) yalan isnad etmekten daha hayırlıdır"⁴⁴ dediği meşhurdur. İbn Hibbân'ın Hiz. Ömer'le Hiz. Ali hakkında az önceki sözü dikkate almağa değerdir. Bu arada Hiz. Aişe'yi de hadisleri tenkit konusunda unutmamak gerekir.⁴⁵ Kendisine sorulan veya arzedilen rivâyetler hakkında yaptığı tenkidlere bir çok örnek vardır. Onun hadis tenkidi içeren bu örnekleri, Bedruddîn Zerkeşî, (ö. 794/1392) "*el-İcâbe*" adlı bir eserde toplamıştır. Bunlardan başka hadis tenkidi ile meşhur olmuş bazı sahabileri sayacak olursak, Abdullah b. Abbâs (ö.68/676), Abdullah bin Sellâm (ö.43/651), Ubâde b. Sâmit (ö.34/642), Enes b. Mâlik (ö. 93/701)⁴⁶ ve Zeyd b. Sâbit (ö.45/665)⁴⁷ gibi sahabiler gelmektedir. Ashab-ı kiram genelde aynı dikkat ve titizliğe sahip olmakla beraber birbirlerinin rivâyetlerini de kontrol etmişlerdir. Hatta bazen bu kontrol, haberi ilk kez verdiği bilinen kişiye, ya da o meseleyi en iyi bilmesi muhtemel olana sorup takip etmek şeklinde cereyan etmiştir.⁴⁸ Ancak, bu titizliğin her zaman aynı olduğu söylenemez. Bunun manası sahâbeden gelen her hadisi mutlaka şahidli olarak alırlardı demek değildir. Çünkü onların, pek çok durumda sadece bir sahabînin haberlerini kabul ettiklerine dair rivâyetler vardır.⁴⁹ Fakat, çoğunluk tarafından bilinmeyen hadislerin tespitinde

⁴² Hadisin değişik lafızları için bkz. Buhârî, *İstizân*, 3; Müslim, *Adâb*, 33-37.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 154, 174, 178.

⁴⁴ İbn Adiy, Ebu Ahmed Abdullah el-Cürcanî, *el-Kâmil fi Duafai'r-Ricâl*, I, 31; Hâkim, *Ma'rife*, s. 52. Bu konuda sahabilerin uygulamaları için bkz. Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-Tedvin*, s.219-232.

⁴⁵ Hadis tenkidinde meşhur sahabiler için bkz. İbn Adiy, *Kâmil*, I, 63; el-A'zamî, *Menhec*, s.11

⁴⁶ Bkz. İbn Adiy, *Kâmil*, I, 61-63; es-Selhâvî, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-İ'lan bi't-Tevbîh li-men Zemme Ehle't-Târih*, s. 338; Ekrem Ziya el-Umerî, *Buhûs*, s.85.

⁴⁷ Bkz. Hâkim, *Marife*, s. 52. (Zeyd b. Sâbit'i birinci tabakada zikretmiştir)

⁴⁸ Bkz. el-A'zamî, *Menhec*, s.53-58, 68.

⁴⁹ Konuyla ilgili toplu bilgi için bkz ; el-A'zamî, *Menhec*, s.53-58, 68.

insanların Hz. Peygamber'e rastgele söz isnad etmelerini önlemek için tedbir olsun diye bu uygulamalara girişmişlerdir.⁵⁰ Nitekim Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ'ya söylediği söz buna delildir. İşte bütün bunlar, sahâbenin, insanın tabiatından kaynaklanan hata yapabilme ihtimalini asgariye indirmek ve hadisleri tahriften korumak için aldığı gerekli tedbirlerdir. Yoksa onlardan hiçbirisinin diğerini hadis uydurmakla itham ettiği bilinmemektedir.

Enes b. Mâlik'in; "Bizden hiçbirimiz (Rasûlullah'ın hadisini rivâyet ederken) diğerimize yalan söylemiş değiliz"⁵¹ sözü bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu yüzden sahâbe döneminde cereyan eden tenkîdlerin nedeni, umumiyetle yanılma, unutma, hadisi iyi kavrayamama veya yeterli ezberlememe gibi hâfıza, zeka ve yetenek farklılığından meydana gelen tabîî hatalardır.⁵²

Dolayısıyla, Hz. Peygamber dönemi ile fitneye kadar olan sahâbe döneminde cerh ve ta'dîl faaliyetleri müstakil bir hadis ilmi olacak şekilde gelişmemiştir. Bunun yanında, Hz. Peygamber (S.A.V.) devrinden itibaren râvilerin ilmi ehliyeti, tesbit ve tenkîd konusu olmuş böylece ilk ricâl tenkîdi başlamıştır.⁵³

2. "Hz. Osman'ın (ö.35/656) şehid edilmesini takip eden ve büyük fitne olarak bilinen meşhur hadise ile başlamıştır"⁵⁴ diyenler:

Hadis tenkîdi hareketinin 41/662 yılından sonra fitne olayını müteakiben başladığını söylerken şu gerekçeyi ileri sürmüşlerdir:

a) Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra bid'at ehli olarak nitelendirilen siyâsî fırkalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan her biri kendi görüşlerini desteklemek için hadis uydurmaya yönelmişlerdir. İşte bu uydurma hareketinin önüne geçebilmek için gerekli tedbirlere başvurulmuştur.⁵⁵ Bilindiği gibi hadis metnine ulaştıran yola, yani râvi zincirine sened veya isnad denilmektedir. Isnad, sahih hadisi uydurma olanından

⁵⁰ Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, *ed-Duafâ ve'l-Mechulûn ve'l-Metrâkun fi Mücteba'n-Nesâi*, s.36.

⁵¹ el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, s.385; İbnu's-Salâh, Osman b. Abdîrrahman eş-Şehrûzî, *Mukaddîme*, s. 38. Berâ' b. Âzîb'ten benzer söz için bkz ; er-Râmeihürmüzî, *Muhaddis*, s. 235.

⁵² Bkz. Aşikkutlu, *Tenkîd*, s.19.

⁵³ Bkz. Aşikkutlu, *Tenkîd*, s.29.

⁵⁴ Bkz. el-Umerî, *Buhûs*, s.48.

⁵⁵ Bkz. el-A'zamî, *Menhec*, s. 58, 59

ayırmak için kullanılan en önemli unsurdur. Bu nedenle fonksiyonel bir tedbir olarak görülmüştür.

İbn Sîrîn (ö.110/728)'in, isnadın başlaması ile ilgili şu sözleri yukarıdaki gerekçeye delil teşkil eder: “Önceleri isnad sormazlardı, fitne ortaya çıkınca (hadis rivâyet edenlere);’râvilerin isimlerini bize söyleyin’ dediler. Bu şekilde Ehl-i Sünnet’in⁵⁶ hadisleri alınıp, Ehl-i Bid’at’ın hadisleri terk edildi.”⁵⁷ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre H. I. asrın ikinci yarısında isnad sistemi kullanılmaya başlanmıştır.

Her ne kadar İslâm tarihinde çeşitli olaylar fitne adıyla anılmış olsa bile, bütün bunların başlangıcı ve müsebbibi Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle adlandırılan ilk fitnenin bu olduğu bir gerçektir.⁵⁸ Dolayısıyla İbn Sîrîn, hadis uydurma hareketine karşı isnadın sorulmaya başlamasını bu fitne olarak görür ve ortaya çıkan fırkaları da bid’at ehli olarak nitelendirir.

Oryantalist J. Shact ise bu fitnenin Hz. Osman zamanında değil, bilakis Velîd b. Yezîd (ö.126/743)’in öldürülmesiyle ortaya çıkan fitne olduğu görüşündedir. Onu bu görüşe iten sebep, İbn Sîrîn’in kullandığı fitne kelimesi ile Taberî tarihinde 126/743 senesinin olaylarıyla ilgili “Mervân oğulları içinde karışıklık çıkararak fitne başgösterdi”⁵⁹ ifadesinde varit olan fitne kelimesinin kullanım uygunluğudur. Bu varsayıma dayanarak J. Shact, İbn Sîrîn’in sözü edilen ifadelerini, ona nisbet edilerek uydurulmuş sözler olarak görür. Çünkü İbn Sîrîn’in ölüm tarihi 110/728’dir. Yani 126/743 senesindeki mezkûr fitneden önce ölmüştür,⁶⁰ diyerek meseleyi çıkmaza götürür.

Halbuki İbn Sîrîn, Mervân oğulları zamanında vuku bulan fitneyi değil, Hz. Osman’ın şehid edilmesiyle başlayan fitneyi kasdetmiştir. J.Shact, ibaredeki fitne zamanını yanlış anlaması, isnadın başlangıcını takriben bir asır daha geriye götürmesine vesile olmuştur. İbn Sîrîn’e nisbet edilen sözü de nefyetmesini kabul etmemiz mümkün değildir. Bu sözü itimad edilen kaynaklar naklettiği gibi, hiçbir

⁵⁶ İbn Sîrîn’in bu sözünden H. II. asrın ilk yarısında Ehl-i Sünnet teriminin bilindiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁵⁷ Müslim, *Mukaddime*, I,15; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 28; er-Râmezhürmüzî, *Muhaddis*, s. 209; el-Hatîb, *Kifâye*, s. 122; İbn Receb, Zeynuddin Abdurrahman b. el-Hüseyn el-Hanbelî, *Şerhu İlel’-Tirmizî*, I, 335.

⁵⁸ Bkz. el-Umerî, *Buhûs*, s. 48.

⁵⁹ Bkz. et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu’l –Umemi ve’l-Mülûk*, IV, 252.

⁶⁰ Bkz. Schact, Joseph, *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, s. 36-37.

hadis kiritikçisi de bunun uydurma olduğunu söylememiştir. Kaldı ki bu sözün İbn Sîrîn'e ait olduğunu tekid eden, onun başka bir sözüdür: “Fitne baş gösterirken Allah Rasûlü’nün ashâbı onbin kişiydi. Onlardan yüz tanesi dahi buna yeğnik düşmedi.”⁶¹

Ayrıca, hadis rivâyetinde isnad sormanın, Hz. Osman zamanında ortaya çıkan, ilk fitnenin akabinde başladığını destekleyen başka bir delil de, İbrahim en-Nehâî’nin şu sözüdür: “İsnad, Muhtâr⁶² zamanında sorulmaya başlanmıştır. Bunun sebebi ise, o dönemde Hz. Ali hakkında söylenen yalanların çoğalmış olmasıdır”.⁶³ Dolayısıyla Shact’ın, İbn Sîrîn’in sözündeki fitne kelimesini Velîd b. Yezîd zamanındaki fitne diye tefsir etmesi, delillerin reddettiği bir tahmindir.

Oryantalist J. Robson, Shact’ın fitne hakkındaki tefsirini reddetmekle beraber bu fitneden maksadın, H.72 yıllarında kendisini halife ilan eden Abdullah b. Zübeyr zamanındaki fitne olduğunu söylemiştir. Bu tefsirinde İmam Mâlik’in İbn Zübeyr hareketini fitne diye isimlendirmesine⁶⁴ dayandırmıştır. J. Robsona göre, isnadın hadis edebiyatına, H. I. asrın sonunda girdiğini savunan Horovitz’in görüşü, kendisinin ulaştığı görüşü desteklemektedir.⁶⁵ J. Robson’un iddiası, zaman itibarıyla öncekinden daha makul olup isnadın ortaya

çıkışını yarım asır önceye almış olsa bile kabulü mümkün değildir. İbn Sîrîn ile İmam Mâlik’in fitne kelimesinin kullanımındaki uygunluğunun delil olarak algılanması doğru değildir. Çünkü müslümanlar arasında cereyan eden bir çok dahilî savaş ve bölünmeye fitne adı verilmiştir.

Horovitz’in bu görüşü ise isnadın 75/694 senesinden önce var olmadığını savunan Caetani’nin⁶⁶ görüşüyle uyuşmaktadır. Fuad Sezgin, isnadın İmam Zührî ile başladığını iddia etmekle, neredeyse onların bu görüşünü paylaşmış görünmektedir.⁶⁷ Yalnız J. Robson, başka bir yerde, Horovitz’in isnadın Zührî’den önce başladığı

⁶¹ ez-Zehebî, *el-Muntekâ min Menheci'l-İ'tidâl*, s. 389.

⁶² Muhtar b. Ubeyd b. Mesûd es-Sekafî (ö. 67/687) için bkz. ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, IV, 80, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 70.

⁶³ İbn Receb, *Şerh*, I, 335.

⁶⁴ Mâlik, *Hac*, 99.

⁶⁵ Bkz. Robson, J. *The İsnad in Muslim Tradition*, s. 21-22.

⁶⁶ Bkz. Schact, *Origins*, s. 37; Robson, *İsnad*, s. 18.

⁶⁷ Bkz. Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, s. 20.

şeklindeki görüşünü nakleder.⁶⁸ Ancak Horovitz'in kendisi, Zührî'den önceki dönemde isnadın istikrarlı bir şey olmayıp adet olduğunu ifade eder.⁶⁹

Zührî'nin isnadı kullanıp bununla meşhur olması nedeniyle, isnadın ilk kez onun tarafından veya onun zamanında kullanıldığı zannedilmiştir. Her halukârda Zührî'nin döneminde hadisçilerin genel tavrı isnadı kendilerine gerekli kılmalarıydı. Dolayısıyla Zührî'nin isnadı kullanması sebebiyle İmam Mâlik şu sözünü söylemiştir: "Hadisi senedlendiren ilk kimse Zührî'dir."⁷⁰ Her halde bununla Şam diyarında ilk kimse olduğunu kastetmiştir. Zîra Zührî'nin Şamlıları isnadı kullanma konusunda ikaz ettiğine dair bir nakil gelmiştir.⁷¹ İmam Mâlik'in sözüne benzer bir söz de Şa'bî (ö.103/712) hakkında varid olmuştur. Yahya b. Saîd el-Kattân'a göre; isnadı ilk soruşturan kimse Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'dir.⁷² Yine buna benzer bir ifade Muhammed b. Sîrîn hakkında, Yahya b. Maîn ile Ali b. el-Medînî tarafından söylenmiştir.⁷³ Hatta Ali b. el-Medînî hadis tenkîdinde bulunan alimleri kronolojik bir sırayla;

Muhammed b. Sîrîn (ö.110/719), Eyyûb es-Sihtiyânî (ö.131/740), İbn Avn (ö.151/760), Şu'be (ö.160/769), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö.198/807) ve Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/807)'yi zikrederek İmam Mâlik'in bunların en şiddetlisi olduğunu bildirir.⁷⁴ İbn Hibbân'da ilk hadis tenkitçilerini kronolojik bir sırayla şehir dağılımına göre verir.⁷⁵

Hicri ikinci asrın başında, yani tabî'in döneminde isnadın kullanımı hadisçiler arasında yayılmış ve önemi iyice anlaşılmıştır. Hadisçilerin isnada verdikleri değeri şu sözler yansıtmaktadır:

⁶⁸ Bkz. Robson, *İsnad*, s. 19.

⁶⁹ Bkz. Horovitz, *el-Meğâzi 'l-Ülâ ve Müellifühâ*, s. 23.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, I, 20.

⁷¹ Bkz. es-Sibâî, Mustafa, *es-Sünne ve Mekânetuha fi 't-Teşri 'l-İslamî*, s. 393.

⁷² Bkz. er-Râmezhürmüzî, *Muhaddîs*, s. 208; ez-Zehebî, *Zikru men Yu'temed Kavluhu fi 'l-Cerhi ve 't-Ta'dîl*, s. 159.

⁷³ Bkz. İbn Receb, *Şerh*, I, 355; ez-Zehebî, *Zikru men Yu'temed*, s. 159.

⁷⁴ Bkz. İbn Receb, *Şerh*, I, 355.

⁷⁵ Bkz. İbn Hibbân, *Mecruhin*, I, 40.

“İsnad dindendir. İsnad olmasaydı isteyen istediğini söylerdi.”⁷⁶

“Bu ilim (hadis) dindir, dininizi kimden aldığınıza bakınız”.⁷⁷

“İsnad mü’minin silahıdır, yanında silahı olmazsa neyle savaşıacaktır.”⁷⁸

“Din işlerini isnadsız talep eden kimse, çatıya merdivensiz çıkmak isteyen benzer”⁷⁹

Tebe-i tabîîn devrinde isnad ilmi veya diğer bir tabirle hadiste ricâl tenkîdi, apayrı bir boyut kazanmıştır.⁸⁰ Çünkü bir takım bid’at fırkaların ortaya çıkması diğer taraftan felsefe ve ilhad hareketinin İslâm âlemine girmesi ve bunun üzerine de taassubun körüklenmesiyle, Asr-ı Seâdet’teki saf İslâm inancı içine giren çeşitli yabancı unsurlarla karşı karşıya kalmıştır. Hadis uydurma hareketine karşı başlangıçta şifahî olarak yürütülen tenkîd faaliyetleri, bu dönemde tedvîn edilmeye başlamıştır.⁸¹ Dolayısıyla cerh ve ta’dîl ilminin ilk eserlerinin de görülmeye başladığı devir olmuştur. Şu’be’nin, Irak’ta cerh ve ta’dîl hakkında konuşan ve ilk eser yazan kimse olduğu söylenmiştir.⁸² Ancak, ona nisbet edilen bu eser henüz bulunamamıştır. H. III. asrın ilk yarısında ise ricâl ilmindeki ihtisaslaşmanın kısmen başladığı görülmektedir.⁸³ Özellikle Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel’in ilk eserleri bu türdendir.⁸⁴ “Bu eserler, râviler hakkında tevsîk, taz’if, vefat, künye, nisbet, hadislerin müşkilleri ve illetleri gibi bilgileri ihtiva etmektedirler”.⁸⁵ “Bu dönemde târih, tabakât, illel, marifetür-ricâl ve suâlât gibi adlarla önceki münekkîdlerin tenkîd ve içtihatlarını da ihtiva edecek şekilde müstakîl cerh ve ta’dîl eserleri tasnif edilmiş ayrıca bu ilmin genel kuralları ve kendine özgü lafızları teşekkül etmiştir”.⁸⁶ Hadis edebiyatında tasnif dönemi diye adlandırılan bu dönemde Kütüb-i Sitte sahipleri, haberlerin aklanmasında cerh ve ta’dîl ilmine yeni

⁷⁶ Müslim, *Mukaddime*, I, 25; er-Râmeihürmüzî, *Muhaddis*, s.208; el-Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VI, 166, *Şerefu Ashabi’l-Hadis*, s. 41.

⁷⁷ Müslim, *Mukaddime*, I, 14; İbn Receb, *Şerh*, I, 355.

⁷⁸ el-Hatîb, *Şeref*, s. 42.

⁷⁹ el-Hatîb, *Şeref*, s. 42.

⁸⁰ Bkz. el-A’zamî, *Menhec*, s. 14.

⁸¹ Bkz. ez-Zehabî, *Zikru men Yu’temed*, s. 171; Vasiyyullah, *Duafâ*, s. 38; Aşikkutlu, *Tenkîd*, s.39.

⁸² Bkz. İbn Hibbân, *Kitabu’s-Sikât*, I, 494; İbn Receb, *Şerh*, I, 355; el-A’zamî, *Menhec*, s. 17.

⁸³ Bkz. el-Umerî, *Buhûs*, s. 86, Ebû Lubâbe, *Cerh*, s.61-62.

⁸⁴ Bkz. Vasiyyullah, *Duafâ*, s. 39.

⁸⁵ Yahya b. Ma’in, et-Târih, (thk. Ahmed Nûr Seyf, *Mukaddime*, s. 9-10).

⁸⁶ Aşikkutlu, *Tenkîd*, s. 40.

kurallar koymuş, hadislerin tahkîki ve hatalı rivâyetlerin doğrulardan ayırdelebilmemesi için râvileri deneme, rivâyetleri karşılaştırma ve farklı rivâyetleri yanyana getirme gibi yeni metodlar kazandırmışlardır. Mûteahhirûn hadis tenkitçileri de bu mezkûr metotlardan yararlanmışlardır.⁸⁷ “Ancak onlar öncekilerine nisbeten cerh ve tadilde daha dakik lafızlar kullanmışlardır. H. III. asrın ilk yarısından başlamak üzere IV. asır boyunca yoğunlaşan cerh ve ta’dîl eserlerinin bir bölümü zayıf râvileri, bir bölümü sika râvileri ve diğer bir bölümü de hem zayıf ve hem de sika râvileri konu edinmişlerdir”.⁸⁸ Ancak zayıf râviler hakkında yazılan eserler sika râviler üzerine yazılanlardan daha fazladır. Örneğin, V. asrın sonuna kadar zayıf râviler hakkında 20 eser yazılmışken sikât üzerine sadece 4 eser verilmiştir. Her ikisini konu eden eserler ise daha fazladır. III ve IV. asır boyunca 25 eser telif edilmiştir.⁸⁹ Dolayısıyla bunlar, cerh ve ta’dîl ilminde eser telif etmek isteyen herkesin müracaat edeceği kaynaklardır.⁹⁰ Kronolojik sıraya göre günümüze kadar ulaşmış her üç sahada yazılan ve çoğu matbû olan eserleri şöyle zikredebiliriz:

aa) Zayıf râvileri ihtiva eden eserlere örnek olarak, İmam Buhârî (ö. 256/869)’nin *ed-Duafâ’u’l-l-Kebîr*⁹¹ ve *ed-Duafâ’u’s-Sağîr*⁹², İbrahim b. Ya’kub el-Cüzecânî (ö.259/872)’nin *Ahvâlu’r-Ricâl*⁹³, Ebû Zûr’a er-Râzî (ö.264/877)’nin *ed-Du’afâ maa Ecvibetihî ale’l-Berze’î*⁹⁴, Nesâî (ö.303/915)’nin *ed-Du’afâ ve’l-Metrûkin*⁹⁵, Ukaylî (ö.322/934)’nin *ed-Duafâ’u’l-l-Kebîr*⁹⁶, İbn Hibbân (ö. 354/963)’ın *Kitabu’l-Mecruhîn*⁹⁷, İbn Adiy el-Cürcânî (ö.360/970)’nin *el-Kâmil fî*

⁸⁷ Bkz. Vasiyyullah, *Du’afâ*, s. 39.

⁸⁸ el-Umerî, *Buhûs*, s. 90.

⁸⁹ Bkz. el-Umerî, *Buhûs*, s. 91.

⁹⁰ Bkz. Ebû Lubâbe, *Cerh*, s. 62.

⁹¹ El yazması için bkz. Brockelmann, Carl, *Târihu Edebi’l-Arabî*, III, 179.

⁹² El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 257. Baskısı: el-Buhârî, *ed-Duafâ’u’s-Sağîr*, Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniye, Hindistan, ts.

⁹³ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 263. Baskısı: İbrahim b. Ya’kub el-Cüzecânî, *Ahvâlu’r-Ricâl*, (Thk. Subhî es-Samerrâî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1985.

⁹⁴ El yazması için bkz. İstanbul Köprülû kütüphanesi, no. 3/40. Baskısı: Ebû Zûr’a er-Râzî, *ed-Du’afâ maa Ecvibetihî ale’l-Berze’î*, I-III, (Thk. Sa’d el-Hâşimî), Mektebetü İbni’l-Kayyim, Medine 1989.

⁹⁵ 249. ve 251. dipnotlara bkz.

⁹⁶ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 351. Baskısı: el -Ukaylî, *ed-Du’afâ’u’l-l-Kebîr*, I-IV, (Thk. Abdülmu’fi Emin Kal’acî), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1984.

⁹⁷ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 381. Baskısı: İbn Hibbân, *Kitabu’l-Mecruhîn*, III, (Thk. Aziz Bey el-Kadri), Dâiretü’l-Meârif, Beyrut 1976.

Duafâi'r-Ricâl'i ⁹⁸, Dârekutnî (ö.385/995)'nin *ed-Duafâ ve'l-Metrukîn*'i ⁹⁹, Hâkim en-Nisâbü'rî (ö.405/1014)'nin *el-Medhal ile's-Sahîh* ¹⁰⁰'ini zikredebiliriz.

bb) Sika râviler ihtiva eden eserlere örnek olarak da, İclî (ö.261/874)'nin *Kitabu's-Sikât*'ı ¹⁰¹, İbn Hibbân'ın *Kitabu's-Sikât*'ı ¹⁰² ve *Meşâhîr Ulemâi'l-Emsâr*'ı¹⁰³, İbn Şâhin el-Vâiz (ö.385/995)'in *Târîhu Esmâ-i's-Sikât*'ı¹⁰⁴, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Medhal ile's-Sahîhayn* ¹⁰⁵'i zikredilebilir.

Bu kısma ait eserlerin telifi bundan sonra H. VIII. asra kadar kesilmiştir. Aynı asırda yeniden bu kısma ait bazı eserler ortaya çıkmağa başlamıştır.¹⁰⁶

cc) Sika ve zayıf râviler ihtiva eden eserler de şunlardır: Yahyâ b. Maîn (ö.233/847)'in *et-Târîh*¹⁰⁷ ve *Marifeti'r-Ricâl*'i¹⁰⁸, Ahmed b. Hanbel (ö.241/885)'in *Kitabu'l-ilel ve Marifeti'r-Ricâl*'i¹⁰⁹, Buhârî'nin *Târîhu'l-Kebîr*'i¹¹⁰, ve *Târîhu's-Sağîr*'i¹¹¹ ve *Târîhu'l-Evsaf*'i¹¹², Ebû Zür'a ed- Dimaşkî, (ö.282/895)'nin *Kitabu't-*

⁹⁸ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 400. Baskısı: İbn Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, I-VII, (Thk. bir komisyon tarafından yapılmıştır), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984 - 1985.

⁹⁹ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 420. Baskısı: ed-Dârekutnî, *ed-Duafâ ve'l-Metrukîn*, (Thk. Muvaffak b. Abdulkadir), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1984.

¹⁰⁰ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 455. Baskısı: el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ile's-Sahîh*, (Thk. Rabî b. Hâdî), Müessesetü'r-Risâle, 1984 Beyrut.

¹⁰¹ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 278. Baskısı: el-İclî, *Kitabu's-Sikât*, I-II, (Thk. Abdülalim Abdulazîm el-Bestevî), Mektebetü'd-Dâr, Medine 1985.

¹⁰² El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 381. Baskısı: İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, I-IX, Dâiretu'l-Meârif, Hindistan 1973.

¹⁰³ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 382. Baskısı: İbn Hibbân, *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, Mecme'u't-Te'lîf ve't-Terceme, Kahire 1989.

¹⁰⁴ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 425. Baskısı: İbn Şâhin el-Vâiz, *Târîhu Esmâ-i's-Sikât*, (Thk. Subhî es-Samerrâî), ed-Dâru's-Selefiyye, 1984 Kuveyt.

¹⁰⁵ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 455.

¹⁰⁶ Eserler hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-Umerî, *Buhûs*, s. 91-100.

¹⁰⁷ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 202. Baskısı: Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, I-IV, (Thk. Ahmet Nûr Seyf), Câmiatü Ummi'l-Kurâ, Mekke 1978.

¹⁰⁸ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 202.

¹⁰⁹ El yazması için bkz. el-Elbânî, *Fihrist Mahtûtâtî'd-Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*, s. 223. Baskısı: Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-ilel ve Marifeti'r-Ricâl*, I-II, (Thk. Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1987.

¹¹⁰ El yazması için bkz. Ramazan Şeşen, Köprülü kütüphanesi yazmalar kataloğu, I, 537. Baskısı: el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I-VII, (Thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî), Dâiretu'l-Meârif, Hindistan 1933-1943.

¹¹¹ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 257. Baskısı: el-Buhârî, *Târîhu's-Sağîr*, I-II, Beyrut 1986.

¹¹² El yazması için bkz. Brockelmann, *Edeb*, III, 178; Sezgin, *Turâs*, I, 257.

Târih'i¹¹³, İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö.327/938)'nin *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*'i¹¹⁴, Ebû Ya'la el-Halîlî (ö.446/1053)'nin *el-İrşâd*'i¹¹⁵.

¹¹³ Ebû Zûr'a ed- Dimaşkî, *Kitabu 't-Târih*, (Thk. Şükrüllah Nimetullah), Bağdat 1392/1972. (Yüksek lisans Tezi); Baskısı: Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, Dimaşk, ts.

¹¹⁴ El yazması için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 253. Baskısı: İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, I-IX, Dâiretü'l-Meârif, Hindistan 1952.

¹¹⁵ El yazması için bkz. Muhammed b. Suud Üniversitesi kütüphanesi, Riyad, no. 657; Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi, no. 1657. Baskısı: Ebû Ya'la el-Halîlî, *el-İrşâd*, I-III, (Thk. Muhammed Saîd İdris), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989.

II. NESÂÎ'NİN CERH VE TA'DİL İLMİNDEKİ YERİ

A- Ehliyeti

Nesâî, gerek kendi ve gerekse daha sonraki dönemlerde cerh ve ta'dil sahasında hadis âlimlerinin güven ve takdirini kazanan, söz sahibi bir muhaddistir .

Hadis ve ricâl ilmiyle meşgul olan herhangi bir araştırmacı, cerh ve ta'dille ilgili eserlere baktığında, hadis münekkidlerinin, râviler hakkında yapmış oldukları değerlendirmeler arasında, Nesâî'ye ait tenkitleri de görecektir.¹¹⁶ Şayet bu imamın, değerlendirmede bulunduğu râvileri toparlayacak olursak, 2176 râvi hakkında konuştuğunu görürüz.¹¹⁷ Elbetteki bu rakam azımsanamayacak düzeydedir. Binaenaleyh onun bu değerlendirmeleri bize, hadis ricâli konusunda sahip olduğu bilgi derecesini gösterir.

Nesâî'nin değerlendirmeleri, cerh ve ta'dil alimlerinin yanında daima itibar görmüş ve kabul edilmiştir. Hâfız Ebû Ya'la el-Halîlî (ö.446/1053), bu konuda: "Nesâî, cerh ve ta'dilde sözü geçerli birisidir"¹¹⁸ der. Zehebî, "Nesâî, hadis, ilel ve ricâl konusunda Müslim, Ebû Davud ve Ebû İsa'dan daha maharetli olup, Buhârî ve Ebû Zur'a dengindedir." ifadeleriyle onu en büyük muhaddisler seviyesine çıkartmakta ve râvi tenkîdinde onu şu sözleriyle övmektedir: "Sahip olduğu anlayış, itkân, basiret ve ricâl tenkîdiyle ilim deryalarından birisiydi"¹¹⁹.

Bu meyânda Nesâî hakkında kullanılan sıfatlardan bazıları şunlardır: *Şeyhu'l-İslâm*¹²⁰ (İslâmın şeyhi), *hâfızun mutkin*¹²¹ (itkân sahibi bir hâfız), *nâkidu'l-hadis* (hadis tenkitçisi), *imamun fi'l-hadis*¹²² (hadiste imam), *el-cihbiz*

¹¹⁶ Bazı örnekler için bkz. İbn Adiy, *Kâmil*, V, 1689; ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 554, *A'lâm*, XIV, 130, *Mîzân*, III, 317; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 311, VII, 351, IX, 165, X, 9.

¹¹⁷ Bkz. Kâsım Ali Sa'd, *Menhecû'n-Nesâî fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil ve Cemi'i Akvâlihi fi'r-Ricâl*, I, 3.

¹¹⁸ el-Halîlî, Ebu Ya'lâ Halîl b. Abdillâh, *el-İrşâd fi Ma'rifeti Ulemâ-i'l-Hadis*, I, 436.

¹¹⁹ ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 131.

¹²⁰ Bkz. ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 131.

¹²¹ Bkz. el-Halîlî, *İrşâd*, I, 436.

¹²² Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, XIII, 156; İbn Nukta, Muhammed b. Abdülganî el-Hanbelî, *et-Takyîd bi-Ma'rifeti Ruvâti ve's-Süneni ve'l-Mesânîd*, I, 151-152; es-Sübkî, Tâcuddin Ebu Nasr Abdülvâhab b. Ali, *Tabakâtu's-Sâfiyyetu'l-Kübrâ*, III, 14.

(mütehassıs), *hüccetun'fi'l-cerh ve't-ta'dil* ¹²³ (cerh ve ta'dil'de sözü delil olan kimsedir).

B- Tabakası

İmam Zehebî, kronolojik bir sırasıyla cerh-ta'dil alimlerini, tabiîn döneminden başlatarak kendi zamanına kadar 22 tabakaya ayırır. Ve bunların cerh-ta'dilde sözüne itimad edilen kimseler olduğunu belirtir.¹²⁴ Birinci tabakayı zikretmeğe Şa'bî (ö.103/712) ile başlayıp¹²⁵ yirmi ikinci tabakayı hafız Mizzî (ö.742/1341) ve akranlarıyla bitirir.¹²⁶ Ancak, bu gibi ayırımlar tabaka konusunda fikir vermekle beraber, cerh-ta'dil alimlerinin dönemlerini belirleyen kesin sınırlar değildir. Nitekim Sehâvî, tabakaları sahabe döneminden itibaren başlatır, hocası İbn Hacer ve akranlarına kadar devam ettirerek 26 tabaka zikreder.¹²⁷ Nesâî'yi de ondördüncü tabakada verir.¹²⁸ Zehebî ise, Nesâî'yi altıncı tabakada sayar.¹²⁹ *el-Mûkiza fî ilmi Mustalahi'l-hadîs* adlı kitabında ise onu sekizinci tabakada addeder.¹³⁰

Zehebî, ilk eserinde hadisçileri râviler hakkında konuşmaları yönünden tabakalara ayırırken, ikinci eserinde, hıfzları yönünden ayırmış olması, bu değişikliğe sebep olmuştur. Ayrıca ikinci eserinde sahâbeden başlamış olması Nesâî'yi farklı tabakada zikretmesine neden olmuştur.

Buna benzer farklılık *el-Mu'in fî Tabakâti'l-Muhaddisîn* isimli eserinde de görülmektedir. Zira burada Nesâî'yi onbirinci tabakada zikretmiştir.¹³¹ Bunun nedeni, bu eserinde tabaka sayısını çoğaltması ve râvi tabakalarını belli bir zaman birimine göre ayarlamış olmasındandır. Örneğin, Zehebî'nin zikrettiğimiz ilk eserinde, Nesâî ile aynı tabakadan olan Tirmizî'yi *el-Mu'in* eserinde onuncu tabakadan sayarken¹³² H. III. asırdan sonra vefat ettiği için Nesâî'yi onbirinci tabakadan saymıştır.

¹²³ Bkz. İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 440.

¹²⁴ Bkz. ez-Zehebî, *Zikru men Yu'temed*, s. 162.

¹²⁵ Bkz. ez-Zehebî, *Zikru men Yu'temed*, s. 159.

¹²⁶ Bkz. ez-Zehebî, *Zikru men Yu'temed*, s. 212-213.

¹²⁷ es-Sehâvî, *el-Mutekellimune fi'r-Ricâl*, s. 85-129

¹²⁸ es-Sehâvî, *Mutekellimun* s. 101

¹²⁹ Bkz. ez-Zehebî, *Zikru men Yu'temed*, s. 185.

¹³⁰ Bkz. ez-Zehebî, *Mûkaza*, s. 71.

¹³¹ Bkz. ez-Zehebî, *Mu'in*, s. 107.

¹³² Bkz. ez-Zehebî, *Mu'in*, s. 104.

Hadis hâfızlarını konu eden meşhur *Tezkiratu'l-Huffâz* kitabında ise Nesâî'yi ve diğer Kütüb-i Sitte ashabını dokuzuncu tabakada zikretmiştir.¹³³ Bu eserinde, şâyet birinci tabakayı sahâbeden değil de tabiinden başlatmış olsaydı, *el-Mûkiza* eserinde olduğu gibi Nesâî sekizinci tabakadan sayılmış olacaktı. Farklılık gibi görünen bu husus nisbîdir. Dolayısıyla bir değişiklik söz konusu değildir.

C- Tenkitteki Teşeddüdü

Nesâî'nin cerh ve ta'dîl imamı arasında tenkîd tarzı yönünden hangi gruba dahil olduğunu arz etmeden önce, ön bilgi olarak râvî tenkîdinde bulunan hadisçilerin durumlarını görelim. Müteahhirûn alimlerinden bu sahada otorite kabul edilen Zehebî bunları üç kısma ayırır:

1. Tenkitlerinde çok şiddetli veya müteannit olanlar:

Bunlar, cerhte acımasız ve katıdırlar. Ta'dîl konusunda aşırı tessebbüt (ihtiyat) ve hassasiyet gösterirler. Râvinin bir iki hatasını yakaladıkları zaman, hemen cerh ederler. Yahya b. Saîd el-Kattân, İbn Maîn, Ebû Hâtim ve el-Cûzecânî bunlardandır.

2. Tenkitlerinde mütesâhil (gevşek) olanlar:

Bu gruptakiler, öncekilerin tam zıddı olan kimselerdir. Yani cerhte çok gevşektirler. Tirmizî, Hâkim ve Beyhâkî böyledir.

3. Tenkitlerinde mutedil olanlar:

Bunlar da cerhte orta yolu tutanlardır. Bu tip hadis münekkitlerine mutedil ve munsif denilmiştir. Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a, İbn Adiy ve Dârekutnî¹³⁴ gibi.

Hâfız İbn Hacer de, her tabakada mutlaka müteşeddîd ve mutavassıt (orta yollu) münekkidler olduğunu belirtir.

Birinci tabakadakiler; Şu'be ve Süfyânü's-Sevrî'dir. Şu'be müteşeddîd, Süfyânü's-Sevrî mütevassıttır.

İkinci tabakadakiler; Yahya b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî'dir. Yahyâ b. el-Kattân müteşeddîd, Abdurrahman b. Mehdî mütevassıttır.

¹³³ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, II, 698.

¹³⁴ Bkz. ez-Zehebî, *Zikru men Yu'temed*, s. 158-159; es-Sehâvî, *Mütekellimûn*, s. 132-137.

Üçüncü tabakadakiler; Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'dir. Yahya b. Ma'în müteşeddît, Ahmed b. Hanbel mutevassıttır.

Dördüncü tabakadakiler; Ebû Hâtim ve Buhârî'dir. Ebû Hâtim müteşeddît, Buhârî ise mutevassıttır.¹³⁵

Bu kısa girişten sonra Nesâî'nin cerh etmedeki konumu hakkında gelen bilgileri arz etmeye çalışacağız.

Cerh ve ta'dîl sahasında eser yazan müellifler Nesâî'yi birinci gruptan yani müteşeddîd olanlardan saymışlardır.¹³⁶ Çünkü ta'dile nazaran, cerh konusunda daha sert birisi olarak bilinmektedir.¹³⁷

Yalnız şunu unutmamak gerek ki, zayıf râvilerin rivâyetinden kaçınmak, hadisteki imamlığı tamamlayıcı unsurlardan sayılmıştır.¹³⁸ Nesâî'nin şu sözleri, bir hadis imamı için sözü edilen sıfatın önemini ve hadisçilerin buna ne kadar değer verdiklerini vurgular: "Rasûlüllah (S.A.V.)'ın ilmi konusunda Allah'ın emin kıldığı insanlar üçtür. Şu'be b. el-Haccâc, Yahya b. Saîd el-Kattân, Mâlik b. Enes.¹³⁹ Süfyân es-Sevrî bir imamdı, ancak zayıf râvilerden hadis rivâyet ediyordu. Bana göre tabiinden sonra Mâlik b. Enes'den hadis ilmi sahasında daha emin ve üstün bir insan yoktur. Ondan sonra Şu'be ve ondan sonra da Yahya b. Saîd el-Kattân gelir. Hadis üzerine bu üçünden daha emin ve zayıf râvilerden en az hadis rivâyet eden kimse yoktur."¹⁴⁰

Ayrıca İbn Lehi'a (ö.174/790)'nın rivâyetlerinin tamamı elinde olduğu halde, Nesâî'nin onları rivâyet etmekten kaçınması yukarıdaki sözü edilen sebebi açıklayıcı durumdadır.¹⁴¹ Hâfız Ebû Tâlib Ahmed b. Nasr (ö.323/934) bu yüzden Nesâî'yi takdir eder: "Nesâî'nin sabrettiğine kim sabredebilir. İbn Lehi'anın hadisleri teker

¹³⁵ Bkz. İbn Hacer, *en-Nüket ala Kitabi İbni 's-Salâh*, II, 482.

¹³⁶ Bkz. ez-Zehebi, *Mizân*, I, 437; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 147.

¹³⁷ Bkz. Kâsım Ali Sa'd, *Menhecû'n-Nesâî fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Cemi'i Akvâlihi fi'r-Ricâl*, II, 1100.

¹³⁸ Bkz. Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle* (Thk, Farûk Hammâde, *Mukaddime*, s. 45).

¹³⁹ Nesâî, *Mecmûa*, s.75.

¹⁴⁰ Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, s. 123; İbn Abdilberr, *el-İntikâ fi Fedâili Eimmeti's-Selâse*, s. 31.

¹⁴¹ Bkz. Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle* (*Mukaddime*, s.45).

teker konu başlıkları ile yanında bulunuyordu. Fakat bunlardan hiç birisini rivâyet etmedi. Çünkü onun hadislerini nakletmeyi caiz görmüyordu.”¹⁴²

Diğer taraftan sözlerinin sika râvilere nazaran zayıf râviler üzerine yoğunlaşması ve hadis kritikçileri nazarında cerh sayılmayacak hataları cerh sayması müteşeddid olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Bir de râviler hakkında kullandığı cerh lafızlarındaki sertlik bunun açık delilidir. Mesela Amr b. Ebî Amr’ı hakkında; “Mâlik ondan rivayet etmiş olsa bile, o hadiste kuvvetli değildir”¹⁴³ ifadesinde olduğu gibi.

İleride Nesâî’nin teşeddüdü ile ilgili vereceğimiz diğer örnekler onun bu yönünü daha da aydınlatacaktır.

D- Cerh ve Ta’dîl’de Kullandığı Kaynaklar

1) Kendisinden Önceki Âlimlerden Aldığı Bilgiler

Nesâî’nin kendisinden önce yaşamış hadis âlimlerinden elde ettiği bilgileri eserlerinin birçok yerlerinde görmek mümkündür. Eserlerinde hadislerin tahriclerini vermesinin akabinde, gerek hadislerin illetlerini beyan ederken ve gerekse hadislerde geçen râvileri tenkîd ederken değerli bilgiler vermektedir.

Bu bilgileri, bazen öğrenciliği zamanında hocalarından veya onların eserlerinden, bazen de yapmış olduğu seyahatler esnasında uğradığı şehirlerdeki hadis âlimlerinden nakil yoluyla almıştır.

Bu bilgilerin büyük çoğunluğunu bu ikinci kısmı oluşturmaktadır. Ancak cerh ve tadille ilgili olan bu bilgileri kimden aldığını bazen açıklamaktadır. Dolayısıyla Nesâî’ye kaynak durumunda olup açıklamadığı bu zatların kimliği konusunda fikir sahibi değiliz. Ne var ki onun yaşamış olduğu asır ve dolaştığı bölgeler itibarıyla bunları tahmin edebiliriz. Yalnız malumat olarak pek doyurucu olmaz. Bu yüzden onun verdiği bilgiler arasından sadece kimliklerini açıkladıkları kimseleri zikretmekle yetineceğiz. Nesâî ,bu kimselerden aldığı bilgileri, büyük ihtimalle onların eserlerinden veya hocaları vasıtasıyla elde etmiştir.

Nesâî’nin, cerh ve ta’dil yaparken verdiği bilgilere itibar ettiği kaynak isimlerden bazıları şunlardır:

¹⁴² el-Makdisî, Muhammed b. Tâhir, *Şurâtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 26.

¹⁴³ Nesâî, Sünen (*Müctebâ*), *Menâsiku'l-Hac*, 83

a) Ebû Saîd Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/813) b. Hassan el-Anberî el-Basrî' Sika, sebt ve hâfızdır. Ricâl ve hadisi bilen birisidir. Ali b. el-Medînî: "Ondan daha bilgili birisini görmedim" ¹⁴⁴der. Kütüb-i Sitte sahipleri onun hadislerini tahriç etmiştir.¹⁴⁵ Nesâî, Hammâd b. Zeyd hakkında onun şu sözünü nakleder:"Sünneti Hammâd b. Zeyd'den daha iyi bilen bir kimse görmedim."¹⁴⁶ Onun, Zeyd b. Hammâd hakkında Abdurrahman b. Mehdî'nin görüşünü nakletmesi kaynak yönünden istifade ettiğini gösterir.

b) Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776) b. el-Verdî el-Atekî el-Vasitî el-Basrî' Sika, hâfız, mutkin birisidir. Süfyân es-Sevrî (ö.161/777) onun hakkında "o, hadiste müminlerin emiridir" demiştir. Irak'ta râvileri araştıran ve sünneti müdafaa eden ilk kimsedir. Âbid bir zat idi. Kütüb-i Sitte sahipleri hadislerini tahriç etmiştir.¹⁴⁷

Nesâî, Selmu'l-Alevî'yi cerh ve ta'dîl yönünden değerlendirirken, Şu'be'nin görüşünü kaynak kabul etmiş ve "Şu'be onun hakkında konuşmuştur."¹⁴⁸ demektedir.

c) Ebû Abdillâh Süfyan b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, el-Kûfî, (ö.161/777) sika, hâfız, fakih, âbid, imam ve hüccettir. Bazen tedlîs yapardı. Hadislerini Kütüb-i Sitte sahipleri tahriç etmiştir.¹⁴⁹

Nesâî, Mûsâ b. Ebî Âişe'nin hadisini serd ettikten sonra şöyle der: "Mûsâ b. Ebî Âişe sikadır. Süfyan es-Sevrî Mûsâ b. Ebî Âişe'yi överdi. O, Kûfeli birisidir".¹⁵⁰

Müellif bu sözüyle, Mûsâ b. Ebî Âişe hakkında Süfyan'ın övgüsünü bir tevsîk kabul ederek onu kendine kaynak almıştır.

d) Ebû Abdurrahman Abdullah b. el-Mübarek el-Mervezî (ö.181/797), sika, sebt, fakih, âlim, çok cömert ve mücahit birisi olup, her türlü hayrı kendisinde toplamış bir şahsiyettir. Kütüb-i Sitte ashabı hadislerini tahriç etmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁴ Bkz. İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 351.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 351.

¹⁴⁶ Nesâî, *Mecmûa*, s. 45.

¹⁴⁷ Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266.

¹⁴⁸ Nesâî, *Duafâ*, s. 116.

¹⁴⁹ Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 244.

¹⁵⁰ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *İmâme*, 40.

¹⁵¹ Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 320.

Nesâî, cerh ve ta'dîl konusunda ondan şöyle bir kaide nakleder: "Zührî'den rivâyet eden hâfızlar üç tanedir. Mâlik b. Enes, Ma'mer b. Raşid (ö.144/770) ve Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814). Bunlardan ikisi bir görüş üzerine birleşirse onu alır, diğerini terk ederiz". Akabinde Nesâî şöyle der: "İbnü'l-Mübarek bu sözünü hadis ehli yanında zikretmiştir."¹⁵² Nesâî'nin, eserinde bu kaideyi uygulayıp akabinde İbnü'l-Mübarek'in sözünü nakletmesi onu bu konuda kaynak kabul ettiğini gösterir.

e) Ebû Saîd Yahya b. Saîd b. Ferrûh et-Temîmî, et-Kattân (ö.198/813) el-Basrî' sika, mutkin, hâfız, imam ve önder birisidir. Kütüb-i Sitte sahipleri onun hadislerini tahric etmiştir.¹⁵³

Nesâî, Saîd el-Cerîrî'nin rivâyetini naklettikten sonra onun hadisleri karıştırdığını (ihtilât) söyler. Buna kaynak olarak da Yahya b. Saîd'i gösterir. Yahya b. Saîd el-Kattân şunları söyler: "Kehmes der ki, tâûn günlerinde Saîd el-Cerîrî'yi (hadisleri karıştırması sebebiyle) iyi bulmadık".¹⁵⁴

Nesâî burada verdiği bilginin kaynağını gösterirken Yahya b. Saîd'i zikretmekle yetinmemiş, ayrıca hocasının adını da vermiştir. Nesâî, Yahya b. Saîd el-Kattân'ı kaynak olarak başka yerlerde de kullanmıştır.¹⁵⁵

f) Ebû Avn Abdullah b. Avn b. Ertaban el-Basrî (ö.151/767), sika, sebt ve faziletli birisidir. İlim, amel ve yaşta Eyyûb es-Sihtiyânî'nin akranındandır. Kütüb-i Sitte ashabı hadislerini tahric etmiştir.¹⁵⁶

Nesâî, İbn Abbas'ın azatlısı olan İkrime hakkında Amr b. Dinar'dan Cabir b. Zeyd'in onu ta'dîl eden sözünü nakleder.¹⁵⁷ Bir yandan da Amr b. Dînâr'ın hocası olan Cabir b. Zeyd'i de zikretmiş olur.

g) Ebû Bekr Zührî, Muhammed b. Müslim b. Şihâb el-Kuraşî ez-Zührî (ö. 125/741), fikîh, hıfız, büyüklüğü ve itkânı konusunda ittifak edilmiştir. Kütüb-i Sitte

¹⁵² Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, Cendiz, 56.

¹⁵³ Bkz. İbn Hacer, *Takrib*, s. 591.

¹⁵⁴ Nesâî, *Amel*, s. 275.

¹⁵⁵ Nesâî, *Amel*, s. 195.

¹⁵⁶ Bkz. İbn Hacer, *Takrib*, s. 317.

¹⁵⁷ Nesâî, *Amel*, s. 203.

sahipleri hadislerini tahric etmiştir.¹⁵⁸

Bir hadis hakkında “Zührî bunu mevkuf saymıştır”¹⁵⁹ diyerek hadise hüküm vermede onu kaynak olarak almıştır.

h) Ebû Zekerîyya Yahya b. Maîn b. Avn el-Ğatfânî (ö.233/847), Bağdat’lıdır. Güvenilir, meşhur hâfız, cerh ve ta’dilde imamdır. Hadislerini Kütüb-i Sitte ashabı tahric etmiştir.¹⁶⁰

Nesâî şöyle der: “Yahya b. Maîn, el-Muğîre b. Abdirrahman’ı zayıf sayıyordu. Halbuki onun hadislerine baktığımızda zayıf oluşuna delalet eden bir şey bulamadık. Yahya b. Maîn ise bizden daha alim idi. Allah daha iyisini bilir.”¹⁶¹

Nesâî’nin vermiş olduğu bu haberde onun, Yahya b. Maîn’in, râvilerin cerhinde kaynak olarak gösterdiği anlaşılmaktadır.

i) Ebu’l-Hasen Ali b. Abdullah b. Ca’fer es-Sa’dî (ö.234/ 848), el-Medinî olarak bilinir. Basralı olup güvenilir, hadisi sağlam bir imamdır. Hadislerdeki illetleri bilme hususunda zamanının en bilginiydi. Hatta İmam Buharî onun hakkında şöyle der: “Kendimi ancak Ali b. el-Medinî’nin karşısında küçük gördüm”¹⁶². Hocası Süfyân b. Uyeyne şöyle der: “Onun benden öğrendiğinden daha fazla ben ondan öğreniyordum”¹⁶³. İmam Nesâî ise onu şöyle över: “Sanki Allah onu hadis için yaratmıştır”¹⁶⁴. Mihne¹⁶⁵ olayında işkenceye dayanamayıp Halku’l-Kur’ân’ı kabul ettiği için ayıplanmıştır. Fakat daha sonra bundan teberri edip tevbe etmiştir. Ali b. el-Medinî’nin *ilel* konusunda bir eseri vardır.¹⁶⁶ Hadislerini Buharî, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce tahric etmişlerdir.¹⁶⁷

¹⁵⁸ Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 506.

¹⁵⁹ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Nikâh*, 46.

¹⁶⁰ Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 597.

¹⁶¹ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Siyer*, 40.

¹⁶² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 403.

¹⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 403

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 275.

¹⁶⁵ Halku’l-Kur’an meselesinde Mutezilî idâreciler tarafından hadis imamlarının imtihana çekilip işkenceye marûz kalmaları olayı kastedilmektedir.

¹⁶⁶ Ali b. el-Medinî, *ilel*, (Thk. Mustafa el-Azamî), el-Mektebü’l-İslamî, Beyrut 1980.

¹⁶⁷ Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 403.

Nesâî, Ali b. Medînî'nin Ebû Osman Abdullah b. Osman b. Huseym el-Kârî el-Mekkî hakkında "münkerü'l-hadis" (hadisi münkerdir) diyerek cerh etmesini kaynak olarak almıştır.¹⁶⁸

i) Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed ez-Zühli eş-Şeybânî el-Mervezî el-Bağdâdî (241/855). Hafız ,fakîh ve İmamdır. Halku'l-Kuran fitnesinde Mutezile'ye gösterdiği sebat ile meşhurdur. Müsned sahibidir. *İlel* konusunda da bir eseri vardır.¹⁶⁹ Hadislerini Kütüb-i Sitte sahipleri tahriç etmiştir.¹⁷⁰

Nesâî'nin zikredeceğimiz şu sözü İmam Ahmed b. Hanbel'i, râvileri değerlendirme hususunda kaynak aldığını gösterir:

"Sa'd b. Sa'id zayıftır. Ahmed b. Hanbel bu konuda şöyle der; 'Yahya b. Sa'id b. Kays imamlardan biri, emin ve güvenilen bir kimsedir. 'Abdürabbih b. Sa'id'de bir sakınca yoktur. Üçüncüleri olan Sa'd b. Sa'id'e gelince, o zayıftır'".¹⁷¹

k) Ebû İshâk İbrahim b. Yakûb b. İshâk el-Cüzecânî ed-Dimeşkî (o.259/872), sika ve hâfızdır. Nâsibîlikle itham edilmiştir. Metrûk ve zayıf râvileri içeren Ahvâlü'r-Ricâl adında bir eseri vardır.¹⁷² Hadislerini Nesâî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî tahriç etmiştir.¹⁷³

Nesâî, hocası el-Cüzecânî'nin hadis rivayetlerinden istifade etmesinin yanında, cerh-ta'dil ilminden de istifade etmiştir. Nesâî'nin *ed-Du'afâ'sı* ve diğer risalelerini, hocasının kitabıyla karşılaştırdığımızda bunu rahatlıkla görebiliriz.¹⁷⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nesâî'nin kullandığı cerh ve ta'dille ilgili kaynakları bunlardır.

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, V, 275-276.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-ilel ve Marifeti'r-Ricâl*, I-II, (Thk. Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1987.

¹⁷⁰ Bkz. er-Râzî, *Cerh*, I, 69; el-Hatîb, *Bağdâd*, IV, 417; İbn Hacer *Tehzib*, I, 75.

¹⁷¹ Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Siyâm*, 110.

¹⁷² el-Cüzecânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, (Thk. Subhi es-Samerrâî), Müessesetür'Risâle, Beyrut 1405/1985.

¹⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 95.

¹⁷⁴ Bazı örnekler için bkz. Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 40, 104, 121, 136, 233, *Mecmûa*, s.71-72, Sünen, (*Kübrâ*), *Siyâm*, 210, *Amel*, s. 195. Aynı örnekler için el-Cüzecânî'nin eserine bkz. *Ahvâlü'r-Ricâl*, s. 49, 61, 63, 73, 75, 77, 89, 91, 96. (Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür).

2) Kendi Tespit ve Değerlendirmeleri

Temelde muhaddisin tespit ve değerlendirmeleri sadece kendisine ait bir bilgi olmayıp başkalarından naklen aldığı bilgilerin bir ürünüdür. Hadisle meşgul olan bir kimse kendini verip bu sahada gayret sarfederek eninde sonunda öyle bir noktaya gelir ki sahih hadisi zayıfından ayırabilecek bir meleke oluşur. Bu seviyeye ulaşan o kimsenin yapacağı tespitler bir nevi *ilelü'l-hadis* dalına girer ki, bunun da hadis ilminin en zor dalı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu sahada belirli kimseler temâyüz etmiştir.¹⁷⁵

Nesâî'nin bu sahada uzman olduğunu ve bu yönüyle ilgili diğer hadis âlimlerinin onun hakkındaki sözlerini zikretmiştik.

O, bu maharetini bilhassa *es-Sünenü'l-Kübra* kitabında göstermiştir. Çünkü onun bu eserinde, azımsanamayacak kadar illetli rivayetler vardır. Dolayısıyla, zikrettiği hadis ve râviler hakkında yaptığı değerlendirmeleri orada görmek mümkündür. Yalnız bunlar o kadar çoktur ki neredeyse kitabın her sahifesinde müşahede edilmektedir. Onun bu tespitlerinin doğrudan cerh ve ta'dîl şartlarıyla ilgisi olduğundan, cerh ve ta'dîl uygulamaları bölümünde geniş bir şekilde ele alınacaktır. Burada sadece konunun, bilgi kaynaklarıyla irtibatı üzerinde durulduğundan yüzeysel olarak değinilmiştir.

¹⁷⁵ Bkz. es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 251.

III- NESÂİ'NİN CERH VE TA'DİL ŞARTLARI

A-Cerh ve Ta'dil Şartları

Cerh ve ta'dil şartlarına geçmeden önce şu husus iyi bilinmelidir: Ne Nesâî ve ne de Kütüb-i Sitte ashâbı, “hadis kabûlünde, râvilerde şu şartları takip ettim” diye bir açıklamada bulunmuştur. el-Makdisî (ö.507/1115) bu hususu şöyle dile getirir: “Bil ki, Buhârî, Müslim ve diğer Kütüb-i Sitte imamlarından hiç birinden, “ben bir hadisi kitabıma almak için falanca şarta uyup uymadığına bakıyorum” dediği bize intikal etmemiştir. Bu durumda onların şartları, bizzat eserleri tedkik edilerek ortaya konabilir.”¹⁷⁶ Buna rağmen, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve hatta Buhârî'nin bu konuda bazı açıklamaları olmuştur.

1- Müşterek Şartlar

Kütüb-i Sitte sahipleri, her hangi bir râvinin rivâyetinin kabul edilebilmesi ve sahihlik niteliğini kazanabilmesi için çeşitli şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartların bazısında onların müşterek olmaları gâyet tabiidir. Zaten bunlar hadis alimlerince aranan şartlardır.¹⁷⁷ Bu şartlar sahih hadisin tanıtımı yapılırken öngörülen şartlardır ki, o da şöyledir: “Musannıftan ilk kaynağına kadar, muttasıl bir senedle, adâlet ve zabt niteliklerini içeren râviler tarafından, şâz ve illetten salim olan rivâyettir.”¹⁷⁸ Görüldüğü gibi bu şartların bir kısmı râvinin sıfatlarını, bir kısmı senedin, diğer bir kısımda hadisteki metnin sıfatlarını dile getirmektedir. Yalnız işin teferruatına inilince ihtilaflar başlamakta, her müellifin özelliği belirlemektedir.

Râvilerin bizzat kendilerinde aranan bu şartların veya niteliklerin önemli olanlarını arzetmeye çalışalım:

a) İslâm: Yani râvinin müslüman olması gerekir. Dolayısıyla kâfirin rivâyeti geçerli değildir. Çünkü dininde itham edilmiştir. Buna ek olarak bid'at ehlinin rivâyetini kabul veya red meselesinde ihtilaf edilmiştir.¹⁷⁹ Bu konuda daha fazla bilgi, Nesâî'nin cerh ve ta'dil uygulamaları bölümünde verilecektir.

¹⁷⁶ el-Makdisî, Şurât, s.10.

¹⁷⁷ Bkz. Canan İbrahim, Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları, A.Ü.İ.İ.F.D., sy. 3, fs. 1-2, s.105

¹⁷⁸ Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs, I, 99; el-İrâkî, Zeyneddin Abdurrahîm b. el-Hüseyn, et-Takyîdu ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh, s.26.

¹⁷⁹ Bkz. el-Hatîb, Kifâye, s. 15; el-Hazimî, Ebu Bekr Muhammed b. Mûsa, Şurâtu Eimmeti'l-Hamse, s.52; Ahmed Şâkir, Bâis, I, 299.

b) Bülüğ: Yani mükellef olma çağına ulaşmış olması gerekir. Bundan maksat, râvinin hitabedilen şeyi doğru anlayıp, doğru cevap verebilme kabiliyetine sahip olmasıdır. Çocuk ve mecnunun rivâyeti makbul değildir. Ama tahammül esnasında çocuk olup, rivâyet (edâ) anında bülüğ çağına gelmiş mümeyyiz ise, o zaman kabul edilir. Bunun cevazına delil, hadis nakleden İbn Abbâs, İbn Zübeyr, Ebu't-Tufeyl, Hasan, Hüseyin ve Mahmud b. Rabi' gibi genç sahabîlerin âkıl ve bâliğ olmadan önce rivâyet ettikleriyle sonrakiler arasında herhangi bir ayırım yapmadan bu rivâyetlerin kabûlünde sahabîlerin icmâ etmeleridir. Onları takip eden Selef-i- Salihîn'inde uygulaması böyledir.¹⁸⁰

c) Akıl: Râvinin hitap edilen şeyi doğru anlayıp, doğru cevap verebilme kabiliyetine sahip olmasıdır. Mecnûn veya akli nâkıs birisi mükellef olmadığı gibi rivâyeti de makbul değildir¹⁸¹.

d) Sıdk: Sözünde doğruluk manasındadır. Yalanın zıddıdır. Sıdk'tan, birinci planda Hz.Peygamber (S.A.V.)'e yalan isnad edilmemesi murad olunmakla beraber, insanlara karşı da yalan söylenmemesi aranmaktadır.¹⁸²

e) Tedlîs yapmamak: Yani, râvinin hadis rivâyet ederken şeyhinden doğrudan işitmediği bir rivâyeti, muhatabının işitmiş olacağına hükmedebileceği bir tarzda rivâyet etmemesidir. Kimden ve hangi yolla aldı ise öylece rivâyet etmesi gerekir.¹⁸³

f) Adalet: “Kişinin din ve gidişatında istikamet sahibi olmasıdır ki, ruha sağlamlık verir ve onun mürüvvete yönelmesini sağlar. Bu suretle insanın doğruluğu hakkında nefislerde güven hasıl olur”.¹⁸⁴

Adâlet; “aynı zamanda, insanın büyük günahlardan kaçınıp küçük günahlarda ısrar etmemesidir”¹⁸⁵ diye tanımlanmıştır. Mübah olmamakla birlikte yolda birşey yemek, cadde ortasında bevletmek, rezil olan sohbetlerde bulunmak ve şakada ifrata gitmek gibi mürüvveti zedeleyebilecek fiil ve hareketlerden sakınmak, adâlette şart koşulmuştur. Bunun yanında bir soğan tanesi çalmak veya kasten bir buğday tanesi

¹⁸⁰ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl fî Ahâdisi'r-Rasûl*, I, 34.

¹⁸¹ Bkz. el-Hazimî, *Şurât*, s. 53.

¹⁸² Bkz. el-Hazimî, *Şurât*, s. 53.

¹⁸³ Bkz. el-Hâzimi, *Şurât*, s. 53; Uğur, Muctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimler Sözlüğü*, s. 395.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Câmi*, I, 36.

¹⁸⁵ Koçyiğit, *Terimler*, s. 27.

ağırlığında noksan tartmak gibi fiillerden sakınması da adâletin şartlarındandır.¹⁸⁶ Netice itibariyle adâlet, hadis rivâyetinde râvinin sahip olması gereken sıfatların en önemlisidir.

g) Zabt: Râvinin işittiği her hangi bir hadisi, aradan uzun süre geçmiş olsa bile, dilediği anda hatırlayıp rivâyet edecek şekilde ezberleyerek her türlü tebdîl ve tağyîrden koruma yeteneğine sahip olmasıdır.¹⁸⁷ Kısaca, rivâyetin kabûlü için bir râvide bulunması gereken iki önemli sıfattan birisidir. İbn Hacer gibi hâfızlar zabtı iki kısma ayırmışlardır:

aa) Zabtu's-Sadr: Râvinin işittiği bir hadisi dilediği zaman hemen hatırlayabilecek şekilde iyi ezberlemesidir.

bb) Zabtu'l-Kitab: Râvinin işittiği ve düzeltmesini yaptığı hadisleri tahammül anından edâ (rivâyet) anına kadar her türlü tebdîl ve tağyîrden kitabını koruması, vehim ve ihtilata yer vermemesidir. Zabtın en kötü derecesi fahş-i galattır; yani hatanın isabet ettiklerine galip gelmesidir.¹⁸⁸

Kütüb-i Sitte imamları, râvilerde olması gereken bu temel sıfatları aramadaki titizlik ve gevşeklikleri yönünden farklılık arzederler. Bu imamlar kendi aralarında da derecelemeye tabi tutulunca aynı derecede olmadıkları görülür.

2- Kendi Şartları

Daha öncede belirtildiği gibi Nesâî, gerek râvinin ve gerekse rivâyetin makbul olabilmesi için ileri sürdüğü şartlar konusunda her hangi bir açıklamada bulunmamıştır. Yukarıda zikredilen müşterek şartların, Nesâî'nin de içinde bulunduğu Kütüb-i Sitte imamlarının eserleri tetkik edilerek daha sonra ortaya konulmuş olduğunu biliyoruz. Bunun dışında Nesâî'nin, söz konusu şartlarının teferruatına inen hadis âlimleri, onun diğerlerinden temâyüz ettiği bazı şartlardaki nüanslarını da tespit etmişlerdir.

¹⁸⁶ Bkz. İbnü'l-Esir, *Câmi* ' , I, 36; Tâhir b. Sâlih b. Muhammed el-Cezâirî, *Tevcihu 'n-Nazar ilâ Usûli 'l-Eser*, s. 27.

¹⁸⁷ Bkz. Uğur, *Ansiklopedik*, s. 426.

¹⁸⁸ Bkz. İbn Hacer, *en-Nuket ala Nüzheti 'n-Nazar fî Tevdîhi Nühbeti 'l-Fiker*, s. 83.

a) Teşeddüt Şartı İddiası

Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî (ö.507/1115) der ki:“ Sa’d b. ez-Zencânî’ye bir râviyi sordum Onun sika olduğunu söyledi. Ben: “Nesâî” onu zayıf saymıştır” deyince bana şöyle cevap verdi: “Ey oğul, Ebû Abdîrrahman’ın ricâl konusunda öyle bir şartı vardır ki, Buharî ve Müslim’in şartından daha şiddetlidir”.¹⁸⁹

Yalnız ne önceki hadis imamlarından ve ne de bugünkü araştırmacılardan, hiç birisi bizlere, bahsi geçen şartın ne olduğu konusunda her hangi bir açıklık getirmemişlerdir. Fakat İbnü’l-Vezîr (ö.840/1439), Nesâî’den böyle bir iddianın sabit olmadığını söylemektedir¹⁹⁰. İbn Kesîr (ö.774/1372) de; “Nesâî’nin şartı Buharî ve Müslim’den daha şiddetlidir sözü, kabul edilmiş bir söz değildir. Çünkü onun Sünen’inde *mechûlu’l-hâl* veya *mechûlu’l-ayn* râviler vardır. Bunlar arasında mechûl olanlar olduğu gibi zayıf, illetli ve münker hadisler de mevcuttur”¹⁹¹ derken onunla aynı görüşü paylaşmıştır. Yalnız San’ânî (ö.1182/1762), İbnü’l-Vezîr’in bu görüşüne katılmayarak şöyle itiraz eder: “Hâfız imamlar Sünen’i incelemiş ve onu bu mertebede (sahîh mertebesinde) görüp hakkında böyle hüküm vermişlerdir”.¹⁹² Nesâî’nin kendisinden rivâyet edilen ve teşeddüdünü itiraf eder mahiyette olan şu sözü bir bakıma Sünen’in rivâyetleri konusunda San’ânî’yi haklı çıkarmaktadır; Ebu’l-Hasan Ahmed b. Mahbûb er-Remlî, Nesâî’den şunu nakleder:

“Sünen kitabını telif etmeye azmettiğim vakit, sikalığ şüpheli şeyhlerden rivâyet etme hususunda Allah’a istiharede bulundum. Neticede bende, onların rivâyetlerini terketme seçeneği ağır bastı, âlî isnadla rivâyet ettiğim hadislerin hepsini kitabımdan çıkardım.”¹⁹³

Kanaatimize göre, San’ânî’nin gerekçesi kısmen *el-Müctebâ* için geçerlidir. Dolayısıyla Nesâî’nin az önceki sözü *el-Müctebâ* hakkında söylemiş olmasına hamledilmesi gerekir. Nesâî’nin râvilerinden olan İbnü’l-Ahmer (ö.358/968), ondan bu konuda, yukarıdaki görüşümüzü destekleyen bir söz nakleder: “*Sünen* kitabı (*Kübrâ*)’nın bazısı sahih bazısı da illetlidir. Ancak illetleri beyan olunmamıştır.

¹⁸⁹ *el-Makdîsî, Şurûṭ*, s.26.

¹⁹⁰ es-Sanânî, Muhammed b. İsmail el-Kahlânî; *Tevdîhu’l-Efkâr*, I, 219.

¹⁹¹ Ahmed Şâkir, *Bâis*, I, 117.

¹⁹² es-Sanânî, *Tavdîh*, I, 221.

¹⁹³ *el-Makdîsî, Şurûṭ*, s. 26.

Onun muhtasarı olan *el-Müctebâ*'nın tamamı sahihtir"¹⁹⁴. Bu yüzden Hâfız Dârekutnî (ö.385/995) Nesâî'nin hadislerini İbn Huzeyme (ö.311/923)'ye nisbeten daha sağlam kabul eder.¹⁹⁵ Her ne kadar Nesâî az önceki sözünde, *el-Müctebâ*'nın tamamını sahih görmüş olsa bile, bunu kabul etmemiz mümkün görünmemektedir. Çünkü *el-Müctebâ*'da, az dahi olsa, İbn Kesîr'in de belirttiği gibi zayıf ve münker hadisler göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu meseleye bir açıklık getirmek oldukça zor görünmektedir. Yalnız, diğer Sünenler bir tarafa, Buharî ve Müslim'in Sahih'lerindeki bazı râvilerin¹⁹⁶ bile hadislerini, Nesâî'nin tahrir etmeyip, müteşeddid davranması, her halde bazı ravileri cerh etmedeki teşeddüdünden kaynaklanmaktadır. Şâyet ondan nakledilen bu teşeddüt iddiası sabit olmuşsa bu böyledir. Yoksa meseleyi tahrîç yönünden ele alırsak, Nesâî'nin *el-Müctebâ*'da, mevcut olan ravilerin hadislerini tahrîç ederken aynı teşeddüd hassasiyetini gösterdiği söylenemez. Nitekim bunu takip eden ikinci şartındaki esneklik bu gerçeğin açık delilidir. Bu nedenle, Nesâî'nin ilk şartını zikrederken deyim olarak "teşeddüt şartı" demeyi uygun gördük.

b) Terkinde İttifak Edilmeyen Râvinin Hadisini Tahrir Etmesi Şartı:

Nesâî'nin bu şartı Muhammed b. Sa'd el-Bâverdî (ö.4./10.asır) tarafından nakledilmiştir.¹⁹⁷ Galiba Nesâî bu şartında, kendisinden bir kuşak önce yaşamış bulunan muhaddisleri kaynak almıştır. Çünkü mezkûr şart, benzer ifadelerle Ahmed b. Hanbel (ö.241/885)'den de nakledilmiştir

"Râviler konusunda görüşüm şudur; Beldenin muhaddisleri, bir râvinin hadisini terketmede birleşmedikleri müddetçe ben o râvinin hadisini terketmem".¹⁹⁸

Başta İbn Mende (ö.395/1004) olmak üzere hadis âlimleri Nesâî'nin bu şartını şöyle beyan ederler: "Eğer hadis, inkitâ ve irsâlden salim olarak sened yönüyle sahîh ise ve isnadda âlimlerin terkinde ittifak ettikleri bir râvi de mevcut değilse Nesâî bu hadisi sahih saymıştır.¹⁹⁹ Yalnız, İrakî (ö.806/1405) onun bu şartını

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Nüket*, I, 484.

¹⁹⁵ Bkz. *el-Makdîsî, Şurât*, s. 27

¹⁹⁶ İbn Hacer bu râvileri *Hedyû's-Sârî* kitabında zikretmiştir. Nesâî'nin teşeddüdüne örnekler bölümünde, örnek olarak bu râvilerden bazılarının isimleri zikredilecektir.

¹⁹⁷ Bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s.110-111; İbn Hacer, *Nüket*, I, 482.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 337.

¹⁹⁹ el-İrakî, *et-Tebîrâ va't-Tezkira fî Şerhi'l-Elfiye*, I, 13.

“geniş bir mezhep” olarak tanımlarken sanki onu mütesâhil bir hadis tenkîdcisi olarak görür.²⁰⁰ Halbuki durum bundan farklıdır. Her ne kadar Nesâî mezkûr tahrîc şartında Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi diğer Sünen sahiplerine benzerse de vehmi galebe çalan veya hatası çok olan râvilerden hadis almamıştır. İbn Receb (ö.795/1392), Tirmizî’nin *İlel* kitabına yaptığı şerhte bu noktaya dikkat çekerek; “Nesâî’nin şartı Tirmizî ve Ebû Dâvûd’un şartından daha şiddetlidir”²⁰¹ demektedir. İbn Receb’in burada kastettiği şart, Nesâî’nin hadisleri tahrîc etmedeki şartıdır. Yoksa râvileri cerh etmedeki şartı değildir. Öyle anlaşılmış olsaydı, yukarıdaki sözün bir anlamı kalmazdı. Çünkü cerh konusunda Buhârî ve Müslim’in şartından bile daha şiddetli bir şartının var olduğu iddia edilen Nesâî’nin bu şartı, diğer Sünen sahiplerinkinden de daha şiddetli olduğu zaten bilinmektedir. Öyleyse burada üzerinde durulduğu şart onun tahrîc şartıdır cerh’deki teşeddüd şartı değildir.

İbn Hacer de onun tahrîc şartının, Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin tahrîc şartı ile bir tutularak onlarınki kadar geniş zannedilmemesi gerektiğine dikkat çekerek şunları söyler: “Nesâî’nin kastettiği, ‘terkinde icmâ edilmeyen’ sözü özel bir icmâdır”. İbn Hacer (ö.852/1448) daha sonra Nesâî’nin “ Benim indimde hem müteşeddîd ve hemde mutavassıt olanların hepsi, râvinin terkininde birleşmedikleri müddetçe o râvi terkedilmez. Meselâ Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/813) birini sika sayıp Yahya b. Saîd el-Kattân (ö.198/813) zayıf saydıysa onun ve onun gibisinin rivâyetteki teşeddüdü bilindiğinden dolayı o râvi terkedilmez” görüşünü naklettikten sonra dolaylı yoldan İrakî (ö.806/1405)’nin “Nesâî’nin mezhebi geniştir” iddiasına şöyle cevap verir: “ Bu mesele anlaşıldıktan sonra ilk planda akla gelen “Nesâî’nin ricâl konusundaki mezhebi geniş mezheptir.” düşüncesi hakikatte böyle değildir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin hadislerini aldıkları nice râviler vardır ki Nesâî onları almaktan kaçınmıştır. Hatta Sahîhayn’da yer alan bir kısım râvilerden de hadis almamıştır”.²⁰² Örneğin; Mâlik’in kız kardeşinin oğlu olan İsmail b. Ebî Üveysle Buhârî ve Müslim ihticac edip Sünen sahipleri de onun hadislerini tahrîc ettikleri halde, Nesâî bundan kaçınmıştır.²⁰³ Bu yüzdendir ki Dârekutnî, Nesâî’nin zayıf sayıp, Buhârî ve

²⁰⁰ Bkz. el-İrâkî, *Tebâsıra*, I, 102-103; es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs Şerhu Elfıyeti’l-Hadis*, I, 81.

²⁰¹ İbn Receb, *Şerh*, II, 613.

²⁰² İbn Hacer, *Nüket*, II, 482.

²⁰³ Nesâî, *Amel (Mukaddime)*, s. 46).

Müslim'in hadislerini tahrir ettikleri râvilerin isimlerini toplayan bir cüz telif etmiştir.²⁰⁴

Dolayısıyla bu gerçek, ricâl ilminde, özellikle Kütüb-i Sitte'nin ricâli konusunda büyük bir uzman sayılan Zehebî tarafından da te'yid edilmektedir. O şöyle der: "Mütekaddiminden iki kişi, zayıf bir râvinin tevsîkinde ve sika bir râvinin zayıf sayılmasında birleşmiş değildir"²⁰⁵. Bu nedenle Nesâî, terkinde ittifak edilmeyen râvileri terketmeyerek hadislerini tahriç etmiştir. Fakat diğer muhaddisler veya sonra gelenler onların bir kısmının zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Zaten bunun böyle olduğu *Sünen*'i incelendiğinde de ortaya çıkmaktadır.

c) Meçhûlu'l-hâl ve Meçhûlu'l-Ayn Durumunda Olan Râvilerin Hadislerini Tahriç Etmesi:

İmam Nesâî, her iki *Sünen*'inde *meçhûlu'l-hâl* ve *meçhûlu'l-ayn* durumunda olan râvilerin hadislerini tahriç etmiştir. İbn Kesîr'in bu konudaki iddiasını yukarıda nakletmiştik. Nesâî'nin bizzat kendisi zikredeceğimiz örnekte tahriç ettiği hadisin senedinde meçhûl râvi olduğunu belirtir:

"Bize, Ebu Âsım haber verdi, ona da Abdurrezzâk haber vermiş, o da İsmail b. Abdullah'dan , o da Halid 'den o da Ebû Kılâbe'den, o da Ebu Esmâ'dan, o da Şeddâd b. Evs'den nakleder, ki Allah Rasûlu (S.A.V.) şöyle buyururlar..." Akabinde Nesâî şöyle der; "İsmail (b. Abdullah) tanımadığımız meçhûl birisidir. Doğru olan, Hâlid'in hadisidir".²⁰⁶

Yalnız Nesâî'nin *Amelü'l-Yevmi ve'l-Leyle* kitabını tahkik eden Fârûk Hammâde, bu meseleye bir açıklık getirmeğe çalışmıştır. Bunun tercümesini arzetmemiz yerinde olacaktır.

Muhakkik şöyle der: "Vakıa odur ki onun bu gruptan, özellikle *meçhûlu'l-hâl* olanlardan hadis tahriç etmiş olması eserin değerini düşürmez. Bu tahriç metodu *es-Sahîh* adlı kitapların müelliflerinden pek çok kimsenin de mezhebidir. İbn Hibbân (ö.354/963) onlardan birisidir. Ona göre *meçhûlu'l-hâl* olan biri sika râviden rivâyet

²⁰⁴ Bu cüz iki varaktan ibarettir. Elimizde bunun bir el yazması bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Sezgin, *Turâs*, I, 423.

²⁰⁵ ez-Zehabî, *Mûkiza*, s. 84; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 191; el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay, *er-Ref'u ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil* (thk. Ebû Ğudde Abdulfettâh), s. 291.

²⁰⁶ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Siyâm*, 174.

eder, sika olan birisi de ondan rivâyet edip münker hadis nakletmezse onun hadisi sahih sayılarak râvi tevsîk edilir. İbn Hibbân'ın *Kitabu's-Sikât*'ı bu gibi râvilerle doludur. Bu görüş makûl ve makbûl bir görüştür. Pek çok imam bunu benimsemiştir. Hâfız İbn Hacer'de onlardan birisidir. Nitekim O bu türden olanları, hasen hadisi sahih hadise girdirme şeklinden saymıştır ki, bu bir istilahtır. Bu nedenle bu konuda münakaşaya gerek yoktur. Kaldı ki, Nesâî'nin *meçhûlu'l-hâl* ve *meçhûlu'l-ayn* olan şeyhlerini İbn Hacer iyi karşılamakta ve Nesâî'nin onlardan rivâyetini tevsîk, ta'dîl, ve cehaletin kaldırılması hükmünden bir hareket kabul etmektedir".²⁰⁷

Örneğin, Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Kesîr el-Harrânî'nin tercümesine bakıldığında, Zehebî'nin "o mechûl'dür" sözüne karşılık İbn Hacer, şöyle cevap verir; "aslında, Nesâî'nin ondan rivâyet etmesi, halinin tanınması ve güvenilir sayılması için yeterlidir"²⁰⁸.

Buna benzer başka örneğe rastlamak mümkündür.²⁰⁹

Zehebî de, Ahmed b. Abdirrahman Ebu'l-Velîd el-Busrî'nin tercemesini verirken, Hatîbu'l-Bağdâdî (ö.463/1070)'nin buna benzer bir değerlendirmesini nakleder ve şöyle der: "Bize göre Ebu'l-Velîd'in durumu, Ebu Bekr el-Bâğendî'nin es-Sükkerî'den zikrettiği gibi değildir. Bilakis o, (Ebu'l-Velîd) sıdk ehliendir. Kaldı ki Nesâî ondan rivayet etmiştir. Dolayısıyla bu yeterlidir".²¹⁰

Kanaatimize göre, İbn Hacer'in, Nesâî'inin, *mechûlu'l-hâl* ve *mechûlu'l-ayn* olan şeyhlerinden rivayetini tevsîk ve ta'dîl, veya râviden cehaletin kaldırılması hükmünden bir hareket sayması her zaman geçerli bir kaide değildir. Bunu, bazı karinelere dayanarak belli râviler hakkında söylemiştir. Dolayısıyla bu konuda herhangi bir genelleme söz konusu değildir. Nitekim başka bir yerde İbn Hacer'in bunun aksini iddia ettiği görülmektedir. Örneğin İbn Hacer, Nesâî'nin, Hafs b. Hassân hakkında meşhûr lafzını kullanıp bir hadisini tahrir ettiğini söyler ve sonra der ki; "Nesâî'nin, 'onun hadisi meşhurdur' demesi bu adamın halinin bilindiğini göstermez. Özellikle de ondan, Ca'fer b. Süleyman'dan başkası rivâyette

²⁰⁷ Nesâî, *Amel (Mukaddime, s. 51)*; ayrıca bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 89.

²⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 89.

²⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 88.

²¹⁰ ez-Zehebî, *Mizân*, I, 115.

bulunmamıştır. Öyleyse bu şahıs tam bilinmemektedir”²¹¹ derken Nesâî’nin söz konusu râviden bir hadis tahriç etmesiyle ondan cehaletin kaldırılması hükmünden bir hareket kabul etmemektedir.

Ahmed Zafer et-Tehânevî de, Nesâî’nin, râvileri aklamadaki aşırı tutumu sebebiyle, bundan önemli bir netice çıkartarak ortaya şu kaideyi koyar:“ Kezâ Nesâî’nin rivayet ettiği kimse sikadır. Ancak bu kaide onun, kendisinden hadis rivayet ettiği şahsı zayıf saymadığı takdirde geçerlidir”. Yine şöyle der: “Kezâ Nesâî’nin Sünen (*Müctebâ*)’de hadisini tahriç edip hakkında sustuğu kimse de sağlamdır”.²¹²

Görüldüğü gibi Tehânevî, Nesâî’nin rivayette bulunduğu şahsı Nesâî’nin kendis zayıf saymadığı takdirde onu sika kabul etmektedir.

Vasiyyullah b Muhammed Abbâs’ın araştırmasına göre Nesâî’nin Sünen (*Müctebâ*)’inde, *mechûlu’l-hâl* ve *mechûlu’l-ayn* durumunda 58 râvinin 54 hadisi yer almaktadır²¹³. Sünen’de, bulunan bu râvilerin isnadlarından bir iki örnek verelim:

Nesâî şöyle der:“ Bize, Bağdat’ta Mûsâ el-Huvaremzî haber verdi, ona da, Hüseyim tahdis etmiş, o da Ezher b. Râşid’den, oda el-Avvâm b. Havşeb, oda Enes b. Malik’ten, nakleder ki, Allah Rasûlu (S.A.V.)şöyle buyurdu;...”²¹⁴.

Bu isnadda *mechûlu’l-hâl* durumunda olan râvi Ezher b. Râşid’dir. İbn Hacer ve diğer muhaddisler onun mechûl olduğunu söylemişlerdir.²¹⁵

Diğer bir örnek de;

“Bize, Amr b. Ali, o da Abdurrahman b. Mehdî’den, o da İsrâî’den, o da Osman b. Mugîre’den, o da İyâs b Ebî Remle’den onun şöyle dediğini nakleder; Muaviye’yi Zeyd b. Erkam’a soru sorarken işittim...”²¹⁶

²¹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 339.

²¹² Bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s.52); et-Tehânevî, Ahmed Zafer, *Kavâidun fî Ulûmi’l-Hadîs*, s. 222.

²¹³ Bkz. Vasiyyullah, *Du’afa*, s.115.

²¹⁴ Nesâî, Sünen (*Müctebâ*), *Zînet*, 12.

²¹⁵ Bkz. ez-Zehebi, *Mîzân*, I, 171; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 201.

²¹⁶ Nesâî, Sünen (*Müctebâ*), *İdeyn*, 31.

Bu isnadda ise, *mechûlu'l-ayn* durumunda olan râvi İyâs b Ebî Remle'dir. İbnü'l-Münzir, İbnü'l-Kattân ve İbn Hacer, onun hakkında bu hükmü vermişlerdir.²¹⁷

Her ne kadar *Sünen*'de mezkûr miktarda mechûl râvi varsa da onların rivayetleri, 38'i şâhid hadisler ve hadislerin başka varyantlarıyla sahih hadis konumundadırlar. Bu rivayetlerin 10'u zayıf veya çok zayıf hadis durumundadır. 2'sinin ise metninin bir kısmı sahih, diğer bir kısmı da zayıftır. Geriye kalan 4 rivâyet ise münker olup, sahih rivâyetlere muhâlif ve şâz hükmündedir.²¹⁸

B- Teşeddüdüne Örnekler

Nesâî'nin müteşeddid olduğunu daha önceki bahislerde görmüştük. Onun böyle oluşunun sebebini, şartlarının yanısıra bir de şahsiyetinde aramak gerekir. Bu teşeddüdün daha iyi anlaşılması için sırasıyla bazı örnekleri görelim:

1. Buharî ve Müslim'deki bazı râvilerin zayıf sayıp onlar hakkında konuşması.²¹⁹

2. Yine Buharî ve Müslim'deki bazı râvilerin hadislerini *Sünen*'inde tahrir etmemesi²²⁰.

3. Ebû Dâvûd ve Tirmizî gibi *Sünen*lerde bulunan bazı râvilerin hadislerini tahrir etmemesi.²²¹

4. Habîb el- Muallimî'nin tevsîkinde ittifak edildiği halde²²² Nesâî'nin onun hakkında şiddetli davranması²²³.

5. Muhammed b. Talha b. Musarrif, sadûk, meşhur birisi olup Buharî ve Müslim ihticac etmişken, hakkında Ebû Zur'a ve İmam Ahmed; "*sadûkun, lâ ba'se*

²¹⁷ Bkz. ez-Zehebî, *Mizân*, I, 282; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 388.

²¹⁸ Bkz. Vasiyyullah, *Duafâ*, s. 515.

²¹⁹ Bkz. ez-Zehebî, *A'lâm*, XIV, 131.

²²⁰ Bkz. es-Suyûtî, *Zehru'r-Rubâ ale'l-Müctebâ*, I, 4.

²²¹ Bkz. İbn Hacer, *Nuket*, I, 483.

²²² Dolayısıyla Buhârî, 6, Müslim, 3, Ebû Dâvûd, 11, Tirmizî, 1 ve İbn Mâce, 1 tane hadisini tahrîç etmiştir. Bkz. *Mevsû'atü'l-Hadisî's-Şerîf*, CD-ROM halinde, Copyright SAKHR, Software Co. 1995.

²²³ Bkz. İbn Hacer, *Hedyû's-Sârî*, s. 461. Nesâî'inin, Habîb el-Muallimî'nin tek bir hadisini tahrîç ettiği halde, hadisi senediyle verirken, Habîb el-Muallimî'yi aynı tabakadan olan Dâvûd b. Ebî Hind'in takviyesiyle zikretmesi onun hakkındaki kanaatini ortaya koymakta ve nasıl şiddetli davrandığını göstermektedir. Bu hususta bkz. Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Umrâ*, 5, (*Kübrâ*), *Umrâ*, 5.

bihi'" gibi lafızlar kullanırken, Nesâî kendisi gibi müteşeddîd olan ve râviyi zayıf sayan İbn Ma'în'i takip etmiş²²⁴, "o hadiste kuvvetli değildir"²²⁵ diyerek za'fına hükmetmiştir

6. Hutbe b. Hâlid için, İbn Hacer: "Nesâî, onu her hangi bir hüccete dayanmadan zayıf saymıştır"²²⁶ demektedir.

7. Hasan b. es-Sabâh el-Bezzâr için İbn Hacer şöyle der: "Nesâî, O'nun hakkında şiddetli davranmıştır".²²⁷

8. Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (ö.189/805)'nin, hadiste zayıf olduğunu belirtir.²²⁸

9. İmam Ebû Hanîfe (ö.150/766) hakkında ise şunları söyler: "Az hadis rivâyet etmesine rağmen çok hata yapan birisi, hadiste de kuvvetli değildir".²²⁹

İfade etmek gerekir ki, Nesa'î'nin İmam Ebû Hanife'yi hadiste zayıf sayması, mezheb kaygısına dayanmamaktadır. Öyle olmuş olsaydı, bu konudaki risalesinde İmam Ebu Hanife'nin dokuz öğrencisinden sadece üçünü zayıf sayıp, İmam Ebû Yusuf (ö.182/798)'un da aralarında yer aldığı diğerlerini tevsik etmezdi.²³⁰ Sonra, Nesâî, İmam Ebu Hanife'yi zayıf sayma hususunda yalnız da değildir.²³¹ Bunun yanında hadiste müteşeddît sayılan İbn Ma'în (ö.233/847) ise, onun aksini iddia etmektedir: "O sika'dır, sadece hıfzettği hadisi rivâyet eder, hıfzetmediğini rivâyet etmezdi".²³²

Sehavî (ö.902/1496) der ki, "Hocamıza, Nesâî'nin İmam Ebû Hanife'yi *ed-Duafâ* kitabına koyması hakkında soru sorudu, o da şöyle cevap verdi: 'Nesâî. hadis imamlarındandır. Yaptığı cerh içtihadının vardığı noktaydı. Bu konuda hiç bir kimsenin bütün sözleri kabul edilmez. Kaldı ki, mutlak olarak Ebû Hanîfe hakkında

²²⁴ Bkz. İbn Ebî Hatim, *Cerh*, VII, 292; ez-Zehebî, *Mizân*, III, 587; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 238.

²²⁵ Nesâî, *Duafâ*, s. 220.

²²⁶ İbn Hacer, *Hedy*, s. 464. (Dolayısıyla, Buhârî, 19, Müslim, 38, ve Ebû Dâvûd, 7 tane hadisini tahrîc ederlerken Nesâî, onun bir hadisini bile Sünen (*Müctebâ*)'inde tahrîc etmemiştir. Bkz. *Mevsû'atü'l-Hadisi's-Şerîf*, CD-ROM)

²²⁷ İbn Hacer, *Hedy*, s. 461. (Buhârî, 9, Tirmizî, 13, ve Ebû Dâvûd, 6 tane hadisini tahrîc ettikleri halde Nesâî, ondan bir hadis bile Sünen (*Müctebâ*)'inde tahrîc etmemiştir. Bkz. *Mevsû'atü'l-Hadisi's-Şerîf*, CD-ROM.)

²²⁸ Bkz. Nesâî, *Mecmûa*, s. 72.

²²⁹ Nesâî, *Mecmûa*, s. 44, 71.

²³⁰ Bkz. Nesâî, *Mecmûa*, s. 71, 72.

²³¹ Bunlardan birisi de İbn Hibbân'dır. Bkz. *el-Mecrâhûn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafai ve'l-Metrâkûn*, III, 561.

²³² İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 449.

Nesâî'ye muvâfakat eden bir grup hadis âlimi vardır. Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Hanîfe'nin tercemesinde onların sözlerini toplamıştır. Bu sözler arasında kabul edilen olduğu gibi reddedilen de vardır. Ebû Hanîfe'nin rivayetlerinin diğerlerine nisbeten az olmasının sebebi, hadisleri işittikten sonra ancak ezberinde olanları tahdis etme görüşünde olmasıydı.

Kısaca, bu gibi meselelere girmemek daha evlâdır. Hem sonra İmam Ebû Hanîfe v.b. kişiler, tartıyı çoktan aşmış kimselerdir. Artık haklarında hiçbir kimsenin söylediği söz onları etkilemez. Aksine onlar, uyulan ve yolundan gidilen kimseler olup, Allah'ın birinci dereceye yükselttiği kişilerdir.”²³³

Çoğaltılması mümkün olan bu örneklerde görüldüğü gibi İmam Nesâî, aslında sika olan bazı râvileri cerh etmiş veya sikâlığında ihtilaf edilenleri, kendine göre bazı cerh sebeplerine dayanarak zayıf addetmiştir.

C- Tesâhülüne Örnekler

Nesâî, yukarıda verilen örneklerdeki teşeddüdüne rağmen bir insan olarak yanlışlığı, kendi koyduğu şartı hiç dikkate almadığı veya mütesâhil davrandığı zamanlar da olmuştur. Bu gibi istisnâî durumlar beşeri olarak insanın tabiatından kaynaklanan şeylerdir. Cerh ve ta'dil konusunda bir çalışma yapan Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî, “Hadis tenkitçileri rical tenkîdinde bazen yanılırlar. Bu yanılma, ya gaflet, ya da işitilmemiş (mukabele yapılmamış) bir nüshaya itimat etmeleri sebebiyle olur.”²³⁴ demektedir. İşte bazı hadis alimleri, Nesâî'nin bu gibi yanılma ve tesâhüllerini ortaya koymuşlardır. Nesâî zayıf olan bazı râvilerin zayıf oluşlarını itiraf ettiği halde, kitabında (*Müctebâ*) onlardan hadis tahrir etmiştir. Örneğin, Muhammed b. ez-Zübeyr el-Hanzelî hakkında, “ zayıftır, onun gibisiyle delil kâim olmaz”²³⁵ dediği halde hadisini tahric etmiştir. Süleymân b. Erkam hakkında da, “ hadisi terkedilmiş birisidir”²³⁶ demesine rağmen hadisini terketmiyerek tahric eder. Yahya b. Yemân hakkında ise, “ sû-i hıfzı ve çok hatası yüzünden hadisiyle ihticâc edilmez”²³⁷ der, ama yine de hadisini tahric eder. Son vereceğimiz bir örnek Hısf b. Mâlik ile ilgilidir. Hafız İbn Hacer der ki: “Hısf b.

²³³ es-Sehâvî, *Buğye*, s. 62.

²³⁴ Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî, *Dirasâtun fi 'l-Cerh ve 't-Ta'dil*, s. 164.

²³⁵ Bkz. Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Eymân ve 'n-Nüzûr*, 42.

²³⁶ Bkz. Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Eymân ve 'n-Nüzûr*, 42.

²³⁷ Bkz. Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Eşribe*, 47.

Malik et-Taî el-Kûfi'den, Zeyd b. Cübeyr b. Harmel et-Tâî' den başkası rivayet etmemiştir. Bu yüzden Dârekutnî onun hakkında 'Mechuldür' demiş, Begavî (ö.317/929) de bu hususta ona uymuştur. Ezdî (ö.394/1004) de 'O kuvvetli değildir' dediği halde Nesaî, Hışf b. Malik et-Tâî'yi tevsik eder".²³⁸

Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî, Nesaî'nin bu tutumunu şöyle değerlendirir: "Nesaî'nin Hışf b. Mâlik'i tevsik etmesi, galiba onun yanılmalarındandır. Yoksa Nesaî'nin mechûl râvileri tevsik etmedeki görüşü aynen cumhûrunki gibidir".²³⁹

D- Değerlendirme

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Nesaî'nin zayıf dediği ravilerden hadis tahrîç ettiği, ricâl tenkîdinde de bazen yanıldığı, bazen de gevşek davrandığı olmuştur. Ancak bu durum, âlimlerin onun hakkında vardıkları genel kanaati yani, müteşeddî oluşu kanaatini değiştirmez. Sonra teşeddüdüne dair örneklerin yanında - ki bunları çoğaltmak mümkündür - bazı yanılmaları dikkate alınacak derecede değildir. Dolayısıyla bu durum Nesaî'yi müteşeddî bir hadis tenkitçisi olmaktan çıkarmaz. Yalnız, Nesâî'yi Buharî ve Müslim'deki bazı râvileri zayıf sayıp onlar hakkında konuşmasına ve hadislerini Sünen'inde tahrîc etmemesine sevkeden şartın mahiyeti tam olarak anlaşılamamakla beraber sözkonusu şartını veya teşeddüdünü şöyle izâh edebiliriz. İmam Nesâî râvileri cerh etmedeki hassasiyetinin aynısını hadis tahrîcinde göstermemiştir. İletli bir çok rivayeti içeren *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı buna en büyük delildir. Yalnız hadisleri tahrîc konusunda, Tirmîzî ve Ebû Dâvûd'tan daha hassas davrandığı bir gerçektir. Bu yüzden ki onların sünenlerinde, Nesâî'ninkine nazaran daha fazla zayıf ve illetli göze çarpmaktadır. Yaşadığı asır, sahih hadisleri zayıfından ayıklama asrı olması nedeniyle bu eserini zayıf ve illetli rivayetlerden tecrid ettiğise de bazen mütesâhil davranması, Sünen (*Müctebâ*)'inde az da olsa zayıf rivayetlerin bulunmasına neden olmuştur. Dolayısıyla hadis âlimleri nazarında Nesaî, hiçbir zaman, hadisleri ayıklama konusunda sağlam metotları olan Buharî ve Müslim'in mevkiine ulaşmış değildir.

²³⁸ Bkz. Nesâî, Sünen (*Müctebâ*), *Kasâme*, 31; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 142.

IV- NESÂÎ'NİN CERH VE TA'DÎLDE KULLANDIĞI LAFIZLAR

A- Cerh Lafızları

Nesâî'nin kullandığı cerh lafızlarının listesini verecek olursak şöyle bir tablo ortaya çıkar:

1. (Zayıftır) ²⁴⁰	ضعيف
(Hadiste zayıftır) ²⁴¹	ضعيف فى الحديث
(Zayıf bir şeyhtir) ²⁴²	شيخ ضعيف
(Zayıftır, onun gibisiyle delil kaim olmaz) ²⁴³	ضعيف لا تقوم به بمثله حجة
(Kuvvetli değildir) ²⁴⁴	ليس بالقوي
(Hadiste kuvvetli değildir) ²⁴⁵	ليس بالقوي فى الحديث
(O kadar kuvvetli değildir) ²⁴⁶	ليس بذاك القوي
(O kadar meşhûr değildir) ²⁴⁷	ليس بذاك المشهور
(Bize göre kuvvetli değildir) ²⁴⁸	ليس بالقوي عندنا
(Hadiste o kadar kuvvetli değildir) ²⁴⁹	ليس بذاك فى الحديث
(Hatası çok olan bir zayıftır) ²⁵⁰	ضعيف كثير الغلط
(Çok hata eden birisi) ²⁵¹	كثير الخطأ
(Hadiste hüccet değildir) ²⁵²	ليس بحجة فى الحديث

²⁴⁰ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Amel, 40, Mecmûa, s. 39.

²⁴¹ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Amel, 8.

²⁴² Nesâî, Sünen (Müctebâ), İstiâze, 9.

²⁴³ Nesâî, Sünen (Müctebâ), Eymân ve 'n-Nüzûr, 42.

²⁴⁴ Nesâî, Duafâ, s. 41.

²⁴⁵ Nesâî, Amel, s. 351, 390, 391.

²⁴⁶ Nesâî, Duafâ, s. 44.

²⁴⁷ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Kiyâmu'l-Leyl, 37.

²⁴⁸ Nesâî, Duafâ, s. 88.

²⁴⁹ Nesâî, Hasâis (thk. Ahmed Mirîn el-Belûşî), s. 54.

²⁵⁰ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Kasâme, 35.

²⁵¹ Nesâî, Amel, s. 175.

²⁵² Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 172.

- (İtimad edilen birisi değildir)²⁵³ ليس يعتمد عليه
- (Hıfzı sağlam değildir)²⁵⁴ في حفظه سوء
- (Hadisi ile ihticac edilmez)²⁵⁵ لا يحتج بحديثه
- (Sû-i hıfzı ve çok hatası yüzünden hadisi ile ihticâc edilmez)²⁵⁶ لا يحتج بحديثه لسوء حفظه و كثرة خطئه
- (Az rivâyetine rağmen çok hata yapan birisi)²⁵⁷ و هو كثير الغلط و الخطأ على قلّة روايته
- (Hıfzı kötüdür)²⁵⁸ سيئ الحفظ
- 2- (Münker hadis rivâyet eder)²⁵⁹ منكر الحديث
- (Onun rivâyetlerinde bazı münker hadisler vardır)²⁶⁰ عنده أحاديث مناكير
- (Hadisini beğenmedim)²⁶¹ لا يعجبني حديثه
- 3- (Güvenilir birisi değildir)²⁶² ليس بثقة
- (Güvenilir birisi değildir)²⁶³ غير ثقة
- (Hâfız değildir)²⁶⁴ ليس بالحافظ
- 4- (Güvenilir ve emin birisi değildir)²⁶⁵ ليس بثقة و لا مأمون
- (Güvenilir birisi değildir, hadisi de yazılmaz)²⁶⁶ ليس بثقة و لا يكتب حديثه
- 5- (Çok meşhur birisi değildir)²⁶⁷ ليس بهذه الشهرة
- 6- (Hiç bir şey olmayan zayıftır)²⁶⁸ ضعيف ليس بشيئ

²⁵³ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 211.

²⁵⁴ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Salât, 22.

²⁵⁵ Nesâî, Sünen, (Müctebâ), Eşribe, 47.

²⁵⁶ Nesâî, Sünen (Müctebâ), Eşribe, 47.

²⁵⁷ Nesâî, Mecmûa, s. 71.

²⁵⁸ Nesâî, Amel, s. 235, 291.

²⁵⁹ Nesâî, Duafâ, s. 43.

²⁶⁰ Nesâî, Amel, s. 297.

²⁶¹ Nesâî, Duafâ, s. 67.

²⁶² Nesâî, Duafâ, s. 44, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 70.

²⁶³ Nesâî, Duafâ, s. 265.

²⁶⁴ Nesâî, İşratu'n-Nisâ, s. 128.

²⁶⁵ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Tatavvu, 77.

²⁶⁶ İbn Hacer, Tehzib, I, 211.

²⁶⁷ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Recm, 67.

²⁶⁸ el-Mizzî, Tuhfe, II, 96, Kemâl, II, 764; ez-Zehebî, Mizân, II, 537.

(Hadiste hiç bir şey değildir)²⁶⁹

7- (Tanınmış değildir)²⁷⁰

(Onu tanımıyorum)²⁷¹

(Onu tanımıyoruz)²⁷²

8- (O terkedilmiştir)²⁷³

(Hadisi terkedilmiş birisidir)²⁷⁴

9- (Falandan uydurma hadisler rivâyet ediyor)²⁷⁵

10- (Aşırı yalancıdır)²⁷⁶

(Pis bir yalancıdır)²⁷⁷

gibi lafızlar Nesâî'nin kullandığı en şiddetli lafızlardır.

B- Ta'dîl Lafızları

Nesâî'nin kullandığı ta'dîl lafızlarını sıralamaya tabi tutularak vermek istiyoruz.

1- (Pek çok güvenilir)²⁷⁸

2- (Sağlam bir güvenilir)²⁷⁹

(Güvenilir bir emin)²⁸⁰

(Hâfız bir güvenilir)²⁸¹

ليس بشيء في الحديث

ليس بالمعروف

لا أعرفه

لا نعرفه

متروك

متروك الحديث

يروى عن فلان أحاديث موضوعة

كذاب

كذاب خبيث

ثقة ثقة ثقة

ثقة ثبت

ثقة مأمون

ثقة حافظ

²⁶⁹ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Salât, 21.

²⁷⁰ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Zînet, 102.

²⁷¹ Nesâî, Amel, s.403, İşratu'n-Nisâ, s. 129.

²⁷² Nesâî, Sünen (Kübrâ), Vitir, 62.

²⁷³ Nesâî, Mecmûa, s. 53.

²⁷⁴ Nesâî, Amel, s. 202, Duafâ, s. 40, 41, 50.

²⁷⁵ Nesâî, Duafâ, s. 201.

²⁷⁶ Nesâî, Mecmûa, s. 71, 76.

²⁷⁷ Nesâî, Mecmûa, s. 71.

²⁷⁸ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Nüzûr, 5.

²⁷⁹ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Sifatü's-Salât, 11.

²⁸⁰ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 210, Amel, s. 202.

²⁸¹ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Hac, 34.

ثقة

3- (Güvenilir)²⁸²

(Hadis sahibi şeyh bir güvenilir)²⁸³

ثقة، شيخ صاحب حديث

(Hadisi doğru bir güvenilir)²⁸⁴

ثقة مستقيم الحديث

(Emindir)²⁸⁵

مأمون

(Güvenilir kimselerden biridir)²⁸⁶

أحد الثقات

(İmamlardan biridir)²⁸⁷

أحد الأئمة

(Hafızlardan biridir)²⁸⁸

من الحفاظ

(İnsanların en hayırlılarından güvenilir biri)²⁸⁹

و كان ثقة من خيار الناس

(Razı olunan biriydi)²⁹⁰

و كان مرضيا

(İnsanların en bilginlerinden güvenilir biri)²⁹¹

ثقة من أعلم الناس

4- (Doğru)²⁹²

صدوق

(Kendisinde beis olmayan bir doğrudur)²⁹³

صدوق لا بأس به

(Zamandakilerin en hayırlısıydı)²⁹⁴

كان خير أهل زمانه

(İnsanların zahidlerinden biriydi)²⁹⁵

و كان من زهاد الناس

5- (Hadisi elverişli birisi)²⁹⁶

هو صالح الحديث

(salih bir şeyhtir)²⁹⁷

شيخ صالح

²⁸² Nesâî, Sünen (Kübrâ), Hac, 15, Amel, s. 391.

²⁸³ el-Mizzî, Tuhfe, V, 286; İbn Hacer, Tehzîb, X, 167.

²⁸⁴ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Salât, 64.

²⁸⁵ el-Mizzî, Tuhfe, VIII, 17; İbn Hacer, Tehzîb, I, 432.

²⁸⁶ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Salât, 4.

²⁸⁷ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Cenâiz, 61.

²⁸⁸ el-Mizzî, Tuhfe, II, 336.

²⁸⁹ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Salât, 24.

²⁹⁰ Nesâî, Amel, s. 356.

²⁹¹ Nesâî, Amel, s. 202.

²⁹² Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 78.

²⁹³ el-Mizzî, Kemâl, III, 1221; İbn Hacer, Tehzîb, IX, 232.

²⁹⁴ Nesâî, Sünen (Kübrâ), İstiâze, 12.

²⁹⁵ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Tatbîk, 97.

²⁹⁶ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Kadâ, 32.

²⁹⁷ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 9.

(Yalana tenezzül etmeyecek kadar zarif birisidir)²⁹⁸

هو اظرف من أن يكتب

(Yalan söylemeyecek kadar cimri birisidir)²⁹⁹

هو أنكد من أن يكتب

6- (Onda herhangi bir sakınca yoktur)³⁰⁰

ليس به بأس

(O sakıncalı birisi değildir)³⁰¹

لا بأس به

(Hıfz ve rivâyette zaafı olan bir doğrudur)³⁰²

صدوق فيه ضعف

C- Şartlı (Nisbî) Tabirler

Hadis münekkidlerin bir râvi hakkında yaptıkları tenkidler bazen nisbîdir. Nesâî, râvilerin durumlarını göz önünde bulundurarak bazıları hakkında nisbî lafızlar kullanmıştır. Bu lafızlar, râvi tenkîdinde çok önemlidir. Dolayısıyla bunları zikretmek istiyoruz.

(Bize göre falan falandan daha sağlamdır)³⁰³

فalan أثبت عندنا من فلان

(Falan oğlu falanın hıfzı değişti ve onun rivayetlerinde en sağlam olan

falandır)³⁰⁴ فلان بن فلان كان قد تغير و أثبت الناس في فلان

(Falan ve falanın hadisleri falanın rivayetlerine tercih edilir)³⁰⁵

فalan و فلان يقدمان في فلان

(Sadece falanın rivayetlerinde sakınca vardır, falanın rivayetlerinde de

kuvvetli değildir.)³⁰⁶ لا بأس به في غير فلان و ليس هو في فلان بالقوي

(Falan falandan bana daha sevimlidir)³⁰⁷

فalan أحب إلي منه

(Falan zayıftır, kardeşi falanca da hadiste kuvvetli değildir, ama rivâyeti daha

sahihtir)³⁰⁸

فalan ضعيف و أخوه فلان ليس بالقوي إلا أنه أصح قليلا

²⁹⁸ Nesâî, *Mecmûa*, s. 75.

²⁹⁹ Nesâî, *Mecmûa*, s. 75.

³⁰⁰ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, Hac, 49, *Amel*, s. 173.

³⁰¹ Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Salât*, 68.

³⁰² İbn Hacer, *Tehzib*, X, 404.

³⁰³ Nesâî, *Amel*, s. 387, *İşratu'n-Nisâ*, s. 40.

³⁰⁴ el-Mizzî, *Tuhfe*, VII, 235; İbn Hacer, *Tehzib*, VII, 184.

³⁰⁵ Nesâî, *İşratu'n-Nisâ*, s. 137.

³⁰⁶ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *İtikâf*, 12.

³⁰⁷ el-Mizzî, *Tuhfe*, I, 165.

³⁰⁸ Nesâî, *Amel*, s. 214.

(Falan, falanın hadislerini rivayet ederken özellikle kuvvetli değildir)³⁰⁹

فلان في فلان ليس بالقوي خاصة

(Falan, falandan rivâyet ederken çok hatalıdır, falandan rivayetleri de

böyledir)³¹⁰ فلان كثير الخطأ عن فلان ونظيره في ذلك فلان

(Falan hadiste kuvvetli değildir, falan ise ondan daha elverişlidir)³¹¹

فلان ليس بذاك في الحديث و فلان أصلح منه

(O, falanın rivayetlerinde zayıftır, başkasınınkinden ise sakıncası yoktur)³¹²

في فلان ضعيف و في غيره لا بأس به

(Falan onun hakkında kötü görüşlüydü)³¹³ كان فلان سيئ الرأي فيه

(Falan oğlunun azatlılarından, hadis rivayetlerinde falandan başkası zayıf,

sadece falan zayıf değildir)³¹⁴ ليس في موالى ابن فلان ضعيف إلا فلان

(Bakiy'yeden, rivayetlerinde yadırganacak hadisleri vardır)³¹⁵

عن بقية عنده عجائب

(Hadis rivâyetinde teferrüd ettiği zaman kendisine itimat edilmez, çünkü

telkîn kabul ederdi)³¹⁶ ليس ممن يعتمد عليه إذا انفرد بالحديث لأنه كان

يقبل التلقين

(Falandan başkası ondan rivâyet ettiğini bilmiyoruz)³¹⁷

لا نعلم أن أحدا روى عنه غير فلان

(falanca ashâbın en güveniliridir)³¹⁸ اثبت أصحاب فلان

(En değerlileri ve en fazla hadisi olanı falandır)³¹⁹

أجلهم وأكثرهم حديثا فلان

(İhtilattan önce güvenilir birisiydi)³²⁰

كان أحد الثقات قبل أن يختلط

³⁰⁹ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 210.

³¹⁰ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 107.

³¹¹ Nesâî, Hasâis, s. 54.

³¹² Nesâî, Sünen (Kübrâ), İtikâf, 12.

³¹³ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Cenâiz, 72.

³¹⁴ Nesâî, Amel, 214.

³¹⁵ Nesâî, Duafâ, s. 163.

³¹⁶ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyâm, 210.

³¹⁷ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Siyer, 102.

³¹⁸ el-Mizzî, Tuhfe, VIII, 146.

³¹⁹ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Cenâiz, 72.

³²⁰ Nesâî, Sünen (Kübrâ), Zînet, 80.

(Ömrünün sonunda ihtilat etti) ³²¹ إختلط في آخر عمره

(Ömrünün sonunda hadisleri karıştırdı önceden işitenin hadisi sahihtir) ³²²

كان تغير في آخر عملاه فمن سمع منه قديما فحيثه صحيح

(Hadisleri karıştırdı, falanın kendisinden işitmesi ihtilattan öncedir) ³²³

كان قد إختلط و سماع فلان منه قبل أن يختلط

(Ömrünün sonunda ondan hadis yazanın rivâyeti şüphelidir) ³²⁴

فيه نظر لمن كتب بالخرة

(Falandan falanın rivâyeti sahifedendir, işitme yoluyla değildir) ³²⁵

فلان عن فلان صحيفة وليس بسماع

(Falanca oğlu falanın hıfzı değişmişti, onun rivâyetinde en güvenilir

falandır) ³²⁶ فلان من فلان كان قد تغير و أثبت الناس فيه فلان

(falandan işitmemiştir) ³²⁷ لم يسمع من فلان

D- Garîb Lafızlar

Bundan kastedilen, anlaşılmasında güçlük çekilen ve izahı gerekli olan lafızlardır. Bazen Nesâî'nin bu gibi lafızları kullandığı olmuştur.

1-(Bir bakarsın ma'ruf bir bakarsın münker hadis rivâyet eder) ³²⁸ يعرف وينكر

Bu lafız *Ta* harfiyle تعرف وتنكر ve *Nûn* harfiyle de نعرف وننكر olarak kullanılmıştır. ³²⁹ Nesâî bu lafzı *ed-Duağâ* ve *'l-Metrûkûn* ³³⁰ eserinde sadece Ebu'l-Âliye Abdullah b. Seleme hakkında kullanmıştır

2-(Onu ayıplayıp itham ettiler) تركوه (Onu terkettiller) تركوه

Nesâî, İbn Avn'ın bu lafzı Şehr b. Havşeb el-Eş'arî hakkında kullandığını kaydederek onun bu lafızla cerh edildiğini söyler ³³¹. Yalnız bu konudaki nakli aynen

³²¹ Nesâî, *Amel*, s. 186.

³²² Nesâî, *İşratu'n-Nisâ*, s. 137.

³²³ Nesâî, *Amel*, s. 257.

³²⁴ Nesâî, *Duağâ*, s. 164.

³²⁵ Nesâî, *Amel*, s. 367.

³²⁶ Nesâî, *Duağâ*, s. 164.

³²⁷ Nesâî, *Hasâis*, 134.

³²⁸ Nesâî, *Duağâ*, s. 154, Sünen (*Kübrâ*), *Muhârebe*, 18. Bu lafzın izahı için bkz., Yusuf Muhammed Sıddîk, *eş-Şerhu ve 't-Ta'îl li -Elfâzi 'l-Cerhi ve 'ta'dîl* s. 32.

³²⁹ Bkz. Kâsım Ali b. Sa'd, *Mebâhisun fi ilmi 'l-Cerhi ve 'ta'dîl*, s. 72; Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *Şifau'l-Alîl bi Elfâzi ve Kavâidi 'l-Cerhi ve 't-Ta'dîl*, s. 152.

³³⁰ Nesâî, *Duağâ*, s. 154.

³³¹ Bkz. Nesâî, *Amel*, s. 195.

zikreden el-Cüzecânî yukarıdaki lafzın ikinci şeklini getirir.³³² Muhtemelen bu değişiklik, asıl lafzın tashife uğramasından kaynaklanmıştır. Zikredilen her iki lafzın cerh anlamında kullanıldığı açıktır .

3-(Güvenilir değil)³³³ ليس بذاك ، ليس بذاك

Bu kısa lafzın ne anlam ifade ettiğini anlamak doğrusu zordur. Nesâî bu lafzı Berâ b. Abdullah b. Yezîd hakkında kullanmıştır.³³⁴ Bazıları tarafından bu istilaha şu mana verilmiştir: Kimin hakkında bu söz söylendi ise bu şu demektir: Hafızların nail olduğu ve matlub olan hadiste kuvvet yeterli mertebesinde değildir. Bazen de bu, râvinin büyüklüğünün nefyi anlamında kullanılır. Bu da ancak belirli bir karîne ile anlaşılır. Asıl olan bu gibi lafızların râviyi zayıf kılma anlamında kullanılır olmasıdır³³⁵.

4- (Farsça'da yalancı anlamında kullanılır). دزوزن

Nesâî, bu lafzı Habîb b. Ebî Sâbit Bâzam veya Bâzan Ebû Salih hakkında kullanıldığını Süfyan b. Uyeyne'den nakleler.³³⁶ Görüldüğü gibi burada o, 'yalancı' anlamını ifade eden garîb bir lafzı nakletmiştir.

E- İhtilafî Lafızlar

Nesâî'nin kullandığı lafızlar arasında mana yönünden bazı farklılıklar arzeden lafızlar vardır. Bunlar şöyledir:

1- (Tanımadığım bir meçhûldür) ³³⁷	مجهول لا أعرفه
(Kim olduğunu bilmiyorum) ³³⁸	لا أدري من هو
(Bilinmiyor) ³³⁹	مجهول
(Hakkında bilgim yok) ³⁴⁰	لا علم لي به

³³² el-Cüzecânî', *Ahvâlü'r-Ricâl*, s. 96.

³³³ Nesâî, *Hasâis*, s. 62.

³³⁴ Nesâî, *Duafâ*, s. 62.

³³⁵ Mustafa b. İsmail, *Şifâu'l-Alîl*, s. 152.

³³⁶ Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Siyâm*, 210.

³³⁷ Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Siyer*, 103, *Amel*, s. 403, *İşratu'n-Nisâ*, s. 129.

³³⁸ Nesâî, *İşratu'n-Nisâ*, s. 129.

³³⁹ Nesâî, *Amel*, s. 219.

³⁴⁰ el-Mizzî, *Tuhfe*, V, 130.

2- (Tanımadığımız bir meçhûldür)³⁴¹

مجهول لا نعرف

(Tanınmayan bir meçhûldür)³⁴²

مجهول لا يعرف

(Kim olduğunu bilmiyoruz)³⁴³

لا ندرى من هي

Bu lafızlar, râvinin meçhûl olduğuna delalet etmektedir. Tertibe göre bu lafızlar, onun meçhûl oluşu ve tanınmaması en hafifinden en şiddetlisine kadar olana içermektedir. Birinci sıradakiler sadece söz sahibine göre meçhûl, ikinci sırada olan lafızlar ise râvinin, ilim ehline göre meçhûl oluşuna delalet etmektedir³⁴⁴.

Bazılarına göre, **فلان مجهول** ile **فلان لا يعرفه** arasında şöyle bir fark vardır. Birinci lafızdan, hadis kritikçisi ve ilim ehlinin râviyi tanıma konusunda ümitlerini kestiği, ikinci lafızdan da bu hususta ümitlerini kesmediği anlaşılmaktadır.³⁴⁵ Bunun yanında, hâfızın bir râvi hakkında **لا يعرفه** demesi o râvinin kesin olarak meçhûl oluşunu göstermez. Şâyet bunu söyleyen kimse, hakkında soru sorulan râvinin kabîlesinden veya köyünden ise bu takdirde o râvinin meçhûl olduğu konusunda verdiği hüküm geçerlidir.³⁴⁶

3- (Hadisleri karıştırdı)³⁴⁷ **كان قد اختلط**

(Hâfızası değişti)³⁴⁸ **كان قد تغير**

Birinci lafzın cerhi daha şiddetlidir. Çünkü hâfızasının değişmesi şiddetlenince, râvi hakkında **قد اختلط** lafzı kullanılır. İkincisinin birincisinden daha hafif bir lafız olduğu konusunda ez-Zehebî şöyle bir açıklama getirir: “تغير (Hıfzın değişmesi) ve (hıfzın noksanlaşması) ihtilattan farklıdır”.³⁴⁹ Ancak bazen *sû-i hıfz* veya *ihtilat* yerine *tağayyur* lafzını kullandıkları olur.³⁵⁰

³⁴¹ Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Siyâm*, 174.

³⁴² Nesâî, *Amel*, s. 219.

³⁴³ Nesâî, Sünen (*Müctebâ*), *Eşribe*, 47.

³⁴⁴ Bkz. Mustafa b. İsmail, *Şifau'l-Alil*, s. 438.

³⁴⁵ Bkz. Mustafa b. İsmail, *Şifau'l-Alil*, s. 439.

³⁴⁶ Bkz. Mustafa b. İsmail, *Şifau'l-Alil*, s. 439.

³⁴⁷ Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Siyâm*, 44.

³⁴⁸ Nesâî, *İşratu'-Nisâ*, s. 214.

³⁴⁹ Bkz. ez-Zehebî, *Tezkira*, I, 233.

³⁵⁰ Bkz. İbn Keyyâl eş-Şâfiî, *el-Kevâkibu'n-Nirât fî Marifeti men ihtelela mine'r-Ruvâti's-Sikât*, s. 388.

4- (Falan meşhûrdur) فلان مشهور

(Falanın hadisi meşhûrdur)³⁵¹ فلان مشهور الحديث

Birinci lafız, râvinin meçhûl olmayıp bilinen birisi olduğuna delâlet etmektedir. Ama bundan râvinin adâlet ve zabt sahibi olduğu anlamı çıkmaz. İkinci lafız ise râvinin rivâyet ettiği hadisin meşhûr olup, münker olmadığını gösterir. Bununla beraber râvi bilinmeyen, meçhûl birisi olabilir.³⁵²

³⁵¹ İbn Hacer , *Tehzib*, II, 339.

³⁵² Bkz. Mustafa b. İsmail, *Şifau'l-Alil*, s. 445.

V- NESÂÎ'NİN CERH VE TA'DÎL UYGULAMALARI

A- Râvi Tenkîdi

Nesâî cerh ve ta'dîl açısından râviyi tenkîde tabi tutmuştur. Daha önce de görüldüğü gibi râvinin güvenilirlik niteliğini kazanabilmesi için adâlet ve zabt sahibi olması gerekir. Zaman zaman râvide gerek adâlet ve gerekse zabtını zedeleyecek bazı kusur ve haller zuhur eder ki bunlar rivâyetinin kabul edilmesini engeller. Bu nedenle Nesâî râvideki bu kusurları araştırmış, cerh ve ta'dîl kâidelerini uygulayarak o râviyi çeşitli yönlerden tenkîd etmiştir.

Önce adâlet ve akabinde zabta ters düşen kusur ve halleri nasıl tenkîd ettiğini ve hangilerini cerh sebebi saydığını görelim.

1- Adâlet

a) Yalancılık

Râvinin adâletine zıd olan en büyük cerh sebeplerinden birisi yalancılıktır. Yalancının rivâyet ettiği hadislerin geneli uydurma olduğundan dolayı rivâyeti merduttur. Dolayısıyla o kimse hakkında, yalancılık sıfatına delâlet eden lafızlar kullanılmıştır.³⁵³ Örnek olarak; كذاب (Çok yalancı)³⁵⁴ فلان يكذب (falan yalan söylüyor) veya فلان يضع (falan hadis uyduruyor)³⁵⁵ gibi lafızları zikredebiliriz. Hatta bu râvilerden bazıları hadis uydurduklarını bizzat kendileri itiraf etmişlerdir. Örneğin, el-Kelbî der ki, “Ebû Sâlih Bâzâm veya Bâzân, Ümmü Hânî'nin azatlısı, hastalığında şu itirafta bulunmuştur. “Size neyi tahdis ettiysem o yalandır.”³⁵⁶ Dolayısıyla Nesâî, bu gibi râviler hakkında ağır lafızlar kullanmıştır. Örneğin, el-Hasan b. Ziyad el-Lu'luî el- Kûfî için; “o çok yalancı bir habistir”³⁵⁷ demiştir. Şirâz'ın kadısı olan Yahya b. Sa'îd hakkında da “Zührî'den uydurma hadis rivâyet ediyor”³⁵⁸ demektedir. Yalandan kaçınan râvileri ise övmüştür. Örneğin; Îsâ b. Hammâd b. Müslim Ebû Mûsâ el- Mısırî (Zuğbe) hakkında; هو أنكذ من أن يكذب “o yalan söylemeyecek kadar cimridir”³⁵⁹ ifadesini kullanırken, Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem b.

³⁵³ Bkz. Kâsım b. Sa'd, *Mebâhis*, s. 50.

³⁵⁴ Nesâî, *Mecmûa*, s. 71, 76.

³⁵⁵ Bkz. Kâsım b. Sa'd, *Mebâhis*, s. 51.

³⁵⁶ Bkz. el-Mizzî, *Tuhfe*, XII, 450; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 365.

³⁵⁷ Nesâî, *Mecmûa*, s. 71.

³⁵⁸ Nesâî, *Duafâ*, s. 201.

³⁵⁹ Nesâî, *Mecmûa*, s. 75.

A‘yun Ebû Abdillâh el-Mısrî hakkında da; هو أظرف من أن يكذب “ o yalan söylemeyecek kadar zariftir”³⁶⁰ ifadesini kullanmıştır.

b) *Bid‘at*

Râvinin cerh edilmesine neden olan en önemli sebeplerden biridir. Bilindiği gibi hadis âlimleri bid‘atçının rivâyet ettiği hadisin alınıp alınmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu meselede cumhûr alimlerin genel kanaatleri şudur: Şâyet râvî, bid‘atının propagandasını yapıyorsa ondan hadis alınmaz, eğer yapmıyorsa alınır.³⁶¹ Genel olarak bid‘at lafzı itikadî konularda gruplaşan sapık fırkalara kullanılmıştır.³⁶² Örneğin; Hâriciye, Şîa, Kaderiyye, Cehmiyye, Mu‘tezile, Mürcie fırkaları gibi. Her ne kadar Nesâî‘nin, mezkûr mesele hakkındaki görüşünü açıklayan bir nakil gelmemiş olsa bile, râviyi tenkîddeki teşeddüdünü göz önünde bulundurursak onun, bid‘atına davetçi olan râvinin hadisini kabul etmeyeceği kanaati ortaya çıkar. Ancak bazen, bid‘atçı râvilerin hadislerini Sünen (Kübrâ)’inde tahrîc ettiği görülür. Örneğin, Ecleh b. Abdillâh Ebû Hacciyete‘l-Kûfî hakkında; “o hadiste kuvvetli değildir, şîilikte de ileri gidiyordu”³⁶³ dediği halde hadisini tahrîc etmiştir. Aynı şekilde Hz Osman taraftarı olan Şemr b. Atiyye el-Esedî‘nin hadisini de tahrîc etmiştir.³⁶⁴ Her halde bunları, bid‘atına davetçi kimseler olarak görmüyordu. Nesâî, râvileri cerh ve ta‘dîl yönünden tenkîd ederken yeri geldikçe onların hangi bid‘at fırkaya saplandıklarını beyan etmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin; Abdullah b. Şerîk el-Âmirî el-Kûfî hakkında; “ o hadiste kuvvetli değildir³⁶⁵ Muhtâriyye‘dendir”³⁶⁶ demiştir.

³⁶⁰ Nesâî, *Mecmûa*, s. 75; el-Mizzî, *Kemâl*, III, 124; ez-Zehebî, *Mizân*, III, 611; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 232.

³⁶¹ Bkz. el-Hatîbu‘l-Bağdâdî, *Kifâye*, s.155; Ahmed Şakir, *Bâis*, I, 299.

³⁶² Uğur, *Ansiklopedik*, s. 40.

³⁶³ Nesâî, *Amel*, s. 399.

³⁶⁴ Bkz. Nesâî, *Amel*, s. 471.

³⁶⁵ Bkz. Nesâî, *Duaşâ*, s. 154; el-Mizzî, *Kemâl*, XV, 88; ez-Zehebî, *Mizân*, II, 439; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 223.

³⁶⁶ Muhtariye fırkası; el-Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakafî‘ye nisbet edilmiştir. Bkz., ez-Zehebî, *Mizân*, IV, 80, *A‘lâm*, VIII, 70.

c) Kibir

Nesâî'ye göre cerh sebebi olabilecek faktörlerden birisi de muhaddisin veya râvinin kibirli olup büyüklenmesidir, ki “ bu gibi halleri ilmin gizlenmesine sebep olarak görmektedir”.³⁶⁷

Buharî, Müslim ve diğer imamlar, hâfız ve sika olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Sâlih el-Mısırî (ö.248/862)' nin rivâyetleriyle ihticac ettikleri halde, Nesâî, sözü edilen sebepten dolayı, onu *ed-Duafâ* kitabında zikrederek cerh etmiş ve güvenli bir kimse olmadığını söylemiştir.³⁶⁸ Anlatıldığına göre Ahmed b. Salih, hadis meclisine izinsiz giren Nesâî'yi hoş görmemiş ve meclisinden çıkartılmasını emretmiştir. Bu yüzden Nesâî onu zayıf sayıp³⁶⁹ hakkında ağır konuşmuştur. Ahmed b. Sâlih'in bu tavrı Nesâî'ye karşı bir katılıktı. Dolayısıyla kalbinde ona karşı olan iyi niyetinin bozulmasına sebep oldu.³⁷⁰ Ancak ileride görüleceği gibi hadis alimleri, Nesâî'inin bu tenkîdini nazarı itibare almamışlardır.

el-Hatîbu'l-Bağdâdî bu gerekçeyi şöyle açıklar: “Denilir ki Ahmed b. Salih'in problemi, kibir ve kötü ahlâklı oluşuydu. Meclisinde Nesâî'ye yaptığı kötü muameleden dolayı aralarının açılmasına vesile olmuştu”.³⁷¹ Buna benzer bir ifade de Ebû Saîd b. Yûnus'tan nakledilmiştir.³⁷²

İbn Hacer ise olayı şöyle anlatır: “Nesâî'yi, Ahmed b. Sâlih hakkında kötü görüşlü olmasına sevkeden sebep, Ahmed b. Sâlih'in hadis tahdis edecek kimseyi soruşturmadan ona rivâyette bulunmamasıydı. Nesâî Mısır'a geldiğinde, Ahmed b. Sâlih'in hoşlanmadığı hadisçilerden bir grup insanla beraber yanına geldi. Bu sebeble Ahmed b. Sâlih, ona hadis rivâyet etmekten kaçındı. Nesâî de gidip onun yanıldığı hadisleri topladı ve aleyhinde konuşmaya başladı.”³⁷³

Hadis alimleri Nesâî'nin Ahmed b. Sâlih'i tenkîd etmesini haklı bulmakla beraber ondan doğan bir kötülüğe karşı misliyle mukâbele etmesinin doğru

³⁶⁷ es-Sehâvî, *Buğye*, s. 59.

³⁶⁸ Bkz. Nesâî, *Duafâ*, s. 22

³⁶⁹ Bkz. el-Mizzî, *Kemâl*, I, 348.

³⁷⁰ Bkz. el-İrâkî, *et-Takyîd ve 'l-İzâh Şerhu Mukaddîmeti İbni 's-Salah*, s.441.

³⁷¹ el-Hatîb, *Bağdâd*, IV, 200.

³⁷² Bkz. el-Mizzî, *Kemâl*, I, 345.

³⁷³ İbn Hacer, *Hedy*, I, 112.

olmadığını ve bunun onun hakkında bir cerh sayılamalacağını ifade etmişlerdir.³⁷⁴ Buna ek olarak Nesâî'nin Ahmed b. Salih'i cerh etmesine Yahya b. Maîn gibilerin onu itham etmelerini gerekçe göstermişse de bu ithamın onun hakkında değil, bilakis aynı ismi taşıyan başka birisi hakkında olduğu ve Nesâî'nin onu diğeriyle karıştırdığı söylenir.³⁷⁵

2- Zabt

Râvinin adâleti yanında tam bir zabt sahibi olmasının gerekli bir şart olduğunu daha önce görmüştük³⁷⁶. Onun bu sıfatını zedeleyecek, zamanla hâfızadan kaynaklanan ve zabtına münafî olan bazı kusurlar, birtakım râvilerde meydana gelmiş ve yaptıkları rivâyetleri gerek sened ve gerekse metin yönünden etkilemiştir. Bu kusurlar çeşitli olup, râvinin durumuna göre değişir. Nesâî, râvileri tenkîd ederken, cerh sebebi olabilecek olan bu gibi zabt ve hâfıza kusurlarını beyan etmiştir. Bunları ayrı ayrı zikrederek bazı örnekler vermeye çalışacağız.

a) Hafıza Bozukluğu

Râvinin zabt sıfatıyla ilgili kusurlarından birisidir. Hafıza bozukluğuna *ihtilat* lafzı kullanılmaktadır. *İhtilat*, terim itibariyle karıştırmak anlamına gelir. Râvinin aklî melekelerinin zayıflaması sonucu şuurunun karışması ile rivâyet ettiği hadislerin farkında olmamasıdır. İhtilat sonucu hâfızasını kaybeden hadisleri karıştıran râviye *muhtelit* denir.³⁷⁷

Hadisçiler râvileri değerlendirirken onların tabii ve çeşitli arızî nedenlerle maruz kalabilecekleri akıl ve hâfıza kaybını da yakından takip etmişlerdir. Bu duruma düşenleri derhal tespit ederek hem hadis rivâyet etmelerine mani olmuşlar, hem de diğer râvileri uyarılmışlardır.³⁷⁸

³⁷⁴ Bkz. İbn Adîy, *Kâmil*, I, 187; el-Halîlî, *İrşâd*, I, 424; el-İrâkî, *Takyîd*, s. 441.

³⁷⁵ Bkz. es-Sehâvî, *Buğye*, s. 60.

³⁷⁶ Bkz. *Müşterek Şartlar*, s. 70.

³⁷⁷ Bkz. Uğur, *Ansiklopedik*, s. 148.

³⁷⁸ Bkz. Aşıkutlu, *Tenkîd*, s. 114.

Râvilerdeki ihtilat iki şekilde olabilir:

Devamlı olan hâfıza bozukluğu; bu gibilerin rivâyetleri münker diye isimlendirilir ve ittifakla makbul değildir.³⁷⁹

Arizî olan hâfıza bozukluğu; bunama, yaşlılık, hastalık, sonradan kör olmak gibi sebeplere dayanan hâfıza bozukluğudur.³⁸⁰ Nesâî bu tür hafıza bozukluğu üzerinde durmuştur. Belli bir yaştan sonra hafızanın zayıflaması sebebiyle ezberindeki hadisleri karıştıran râvilerin hadisleri merduttur. Ancak, sika olan râvinin hadisleri ihtilattan önce rivâyet edildiği bilirse makbul olur. Eğer ihtilattan sonra rivâyet edildiği anlaşılırsa reddedilir. Bu konuda âlimlerin görüş birliği vardır.³⁸¹

Nesâî râvilerin güvenilirliğini tespit hususunda bu ayrımı sık sık kullanmıştır. Örneğin; Muhammed b. Meymûn el-Mervezî Ebû Hamza es-Sükkerî hakkında: “Onun rivâyetlerinde bir sakınca yoktur. Ancak ömrünün sonunda gözleri kör olmuştur. Kim ondan önce hadisleri yazmışsa hadisleri güzeldir.”³⁸²

Nesâî, Atâ b. Sâib’in hadisini tahrir ettikten sonra şöyle der: “Bu hadis münkerdir. Bana göre Ca’fer b. Süleyman bu hadisi, Atâ b. Sâib’in, ezberindeki hadisleri karıştırmamasından sonra işitmiştir. Atâ b. Sâib, Basra’ya iki defa uğramıştır. Kim ondan ilk uğradığında işitmiş ise hadisi sahihtir. Kim de ondan en son gidişinde işitmişse hadisi zayıftır. Hammâd b. Zeyd’in ondan işittiği hadisler sahihtir.”³⁸³

Bazen de râvinin ihtilatını zikrederken ihtilattan önceki rivâyetlerini tenkîd eder. Örneğin; Nüceyh b. Abdîrrahman es-Sindî Ebû Ma’ser el-Medenî için; “Ebû Ma’ser el-Medenî’nin ismi Nüceyh’tir. O, hadisleri karıştıran zayıf birisidir. Rivayetleri içerisinde münker hadisler vardır”³⁸⁴

b) Kesratü'l-Ğalat

Çok hata yapmak, hatası çok olmak anlamına gelir. İnsanın hata etmesi tabiatının icabı olduğuna göre râvinin hadis rivâyetinde hata etmesi de o derece

³⁷⁹ Bkz. Ahmed Naîm, *Tecrid Mukaddemesi*, s. 333.

³⁸⁰ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 139.

³⁸¹ Bkz. Uğur, *Ansiklopedik*, s. 148

³⁸² Nesâî, Sünen (*Kübrâ*) *Siyâm*, 70; ez-Zehebî, *Mizân*, IV, 45; İbn Hacer, *Tehzib*, IX, 430.

³⁸³ Nesâî, *Amel*, s. 241.

³⁸⁴ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Siyâm*, 43.

tabiidir. Ancak bu tabirden maksat, râvinin hatalı rivâyetlerinin doğru olarak rivâyet ettiklerinden fazla olmasıdır. Bu gibi râvilere *kesîru'l-ğalat* yani çok hata eden de denir. Rivâyetlerinde çok hata yapan râvinin hadislerine itibar edilmez. Yerine göre bu rivâyetler *münker*, *muallel* gibi isimler alır. Hatalı rivâyetleri doğru rivâyetlerine eşit olanlar da *kesretü'l-ğalat* yüzünden cerhedilirler.³⁸⁵

Nesâî, bu gibi râvileri tespit ederek onların hatalarını beyan etmiştir. Örneğin; Nu'man b. Raşid el-Cezerî Ebû İshâk er-Rakkî hakkında; “o zayıf ve çok hata yapan birisidir”³⁸⁶ der.

Müemmil b. İsmail el-Adevî el-Basrî için; “çok hata eden birisidir” demiştir.³⁸⁷

Abdullah b. Seleme el-Muradî hakkında ise Nesâî; “ Abdullah b. Seleme, Şu'be yoluyla Amr b. Mürre'den, bazen doğru bazen de münker hadis rivâyet eder”³⁸⁸ anlamına gelen *tu'raf* ve *tunker* sözünü nakleder.

Zem'a b. Sâlih el-Cündî el-Yemânî için şöyle der: “Nu'man b. Raşid, Zührî'den yaptığı rivâyetlerde çok hata eder. Zührî'nin rivâyetlerinde Zem'a b. Sâlih de onun gibidir”.³⁸⁹

c) *Telkîn*

Sözlükte “Birisine bir şeyi anlatıp zihnine sokmak, kabul ettirmek manasına gelen”³⁹⁰ bir masdardır. Hadis usûlünde bir muhaddisi etkileyip bir hadisin kendi rivâyeti olduğuna inandırarak onu gerçekte rivâyet edip etmediğini bilmeden rivâyet etmesini sağlamaktır.³⁹¹

Telkîne marûz kalanlar, daha çok *darîr* denen görme duygusundan mahrum olanlar ve ihtilat ya da yaşlılık sebebiyle hâfıza kaybına uğrayanlardır.³⁹²

³⁸⁵ Bkz. Uğur, *Ansiklopedik*, s. 180.

³⁸⁶ Nesâî, *Duaâ*, s. 234; el-Mizzî, *Tuhfe*, VIII, 439; ez-Zehebi, *Mizân*, IV, 265; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 404.

³⁸⁷ Nesâî, *Amel*, s. 175.

³⁸⁸ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Muhârebe*, 18.

³⁸⁹ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Siyâm*, 107, *Duaâ*, s. 112.

³⁹⁰ Koçyiğit, *Terimler*, s. 478.

³⁹¹ Bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 339.

³⁹² Bkz. Uğur, *Ansiklopedik*, s. 180.

Böylelerine kendi rivâyeti olmayan bir hadis telkîn edildiğinde onu hemen kabulleniverir.

Simâk b. Harb b. Evs Ebu'l-Muğîre el-Kûfî bunlardan birisidir. Nesâî, onun hakkında şu değerlendirmeyi yapar: “Simâk hadiste kuvvetli değildir. Hadiste teferrüd ettiği zaman ona itimat edilmez. Çünkü telkîni kabul eden birisiydi.”³⁹³

B- İsnad Tenkîdi

Râvi tenkîdinden sonra sıra, hadis tenkîdine gelmektedir. Hadisçiler, hadisleri iki yönden tenkîd etmişlerdir: Birincisi; hadisin râvi zinciri olan senedi; ikincisi ise hadisin ihtiva ettiği metnidir.

Bir hadisin sahih olabilmesi için hangi şartlar içermesinin gerekli olduğu husûsunu, hadisçilerin üzerinde ittifak ettikleri şartları daha önce inceledik.³⁹⁴ Hadisin sıhhatına zarar verecek olan illetleri, hadis alimleri bir bir takip etmişlerdir. Nesâî'nin bu konuda en çok araştırma yapanlardan birisi olduğunu biliyoruz. Onun bu gibi illetleri nasıl tespit edip açıkladığını sırasıyla gözden geçirelim.

1-İnkîtâ

Sözlükte kesilme, kesiklik, kopma gibi manalara gelmektedir.³⁹⁵ Hadis usûlünde isnad zinciri teşkil eden râvilerden peşpeşe olmaksızın bir veya birkaçının düşmesiyle meydana gelen kopukluğa denilmiştir.³⁹⁶ Râvi düşmesi isnadın başında olabildiği gibi ortasında veya sonunda da olabilir. En fazla ortasında veya sonunda olur.³⁹⁷ Hadisteki inkitâ, *Zâhirî* (açık) *inkitâ* ve *Hafî* (gizli) *inkitâ* olmak üzere iki kısma ayrılır.

Yalnız Nesâî'nin değerlendirmelerinde böyle bir ayırımı görmemekteyiz. Onun munkatı hadisleri değerlendirmesine bir çok örnekler vardır.

Örneğin; Şu'be'nin hadisini zikrettikten sonra akabinde derki, “bu hadisi Şu'be, Amr. b. Mürre'den o da Ebû'l-Buhterî'den rivâyet etmiştir. Amr b. Mürre de

³⁹³ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Siyâm*, 210.

³⁹⁴ Bkz. *Müşterek şartlar*, s. 70.

³⁹⁵ Bkz. Uğur, *Ansiklopedik*, s. 162.

³⁹⁶ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 112.

³⁹⁷ Bkz. Uğur, *Ansiklopedik*, s. 162.

şöyle der: “Ali’yi işiten bana haber verdi”. (Nesâî devamla) Halbuki Ebû’l-Buhterî, Ali (ra)’den bir şey işitmiş değildir.”³⁹⁸

Nesâî, “Bize el-Hüseyn b.Hureys haber verdi, ona da el-Fadl b. Musa, o da el-Hüseyn b. Vâkid’den o da Ebû İshâk’tan, o da el-Hâris’ten, Hz. Ali Nebî (S.A.V.)’den ona şöyle dediğini nakleder: “Allaha yalvardığında bağışlanacağın bir duayı öğreteyim mi?...” hadisini zikrettikten sonra Amr b. Abdillâh Ebû İshâk es-Sübeî hakkında: “O, Hâris (b. Abdillâh el-A‘ver Ebû Züheyr el-Kûfî)’ten sadece dört hadis işitmiştir. Bu hadis de o işittiklerinden değildir”³⁹⁹ diyerek önemli bir inkita tespiti yapar.

Yine Nesâî, “Bize Ahmed b. İsâ İbn Vehb’den haber verdi, o da Mahreme b. Bükeyr’den, o da babasından o da Süleyman b.Yesâr’dan, İbn Abbâs Hz. Ali’den şunu nakleder: “Meziyi sormak için Allah Rasûlü (S.A.V.)’ne el-Mikdâdî yolladım...” hadisini zikrettikten sonra, Mahreme b. Bükeyri’nin babasından yaptığı rivayetleri konusunda: “Mahreme bu hadisi, babasından işitmemiştir.”⁴⁰⁰ demek suretiyle rivayetindeki inkitâ illetini ortaya koyar.

2- İrsâl

Sözlükte; göndermek, haber yollamak, bir kimseyi kışkırtarak diğerinin üzerine saldırmak, kendi başına ve kendi haline bırakmak, salıvermek gibi anlamlara gelir.⁴⁰¹

Hadis ilminde ise irsâl, genelde tabîinden birinin isnadında sahabîyi atlayıp “Hz Peygamber (S.A.V.) buyurdu ki ”, “ Hz Peygamber (S.A.V.) şunu yaptı” veya “huzurunda şu yapıldı” vb. ifadelerle isnadı Hz Peygamber (S.A.V.)’e ulaştırarak ondan rivâyette bulunmasına denir.⁴⁰² İsnadında irsâl yapan râviye de *mürsil* denilmiştir.

İrsâl ise, *İrsâl-i Celî* (açık irsâl) ve *İrsâl-i Hafî* (gizli irsâl) olmak üzere iki kısma ayrılır. Ancak Nesâî, bu şekilde bir ayırıma gitmeyerek irsâl-i genel manada kullanmıştır. Sünen (Kübrâ)’in çeşitli yerlerinde mürsel rivâyetleri ortaya koymuştur.

³⁹⁸ Nesâî, (thk. Ahmed Mirin el-Belûşî), *Hasâis*, s. 57.

³⁹⁹ Nesâî, *Hasâis*, s. 58.

⁴⁰⁰ Nesâî, Sünen (*Müctebâ*), *Gusl*, 27.

⁴⁰¹ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, II, 224.

⁴⁰² Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 110;

Örneğin; Nesâî, “ Bize el-Hüseyin b. İsâ haber verdi, ona da İbn Ebî Fûdeyk, o da İbn Ebî Zi’b’den, o da İbn Şihâb (Zührî)’dan, o da Muhammed b. Zeyd b. Kunfuz’dan, o da Sâlim b. Abdillâh’dan rivayet ederek Allah Rasûlü (S.A.V.) şöyle buyurdular: “ Eğer uğursuzluk olsaydı, ev, kadın, at ve kılıçta olurdu” hadisini naklederken hakkında şu illeti beyan eder:

“İbn Ebî Zi’b, Zührî ile Sâlim arasına, Muhammed b. Zeyd b. Kunfuz’u dahil etmiş ve hadisi mürsel olarak rivâyet etmiştir.”⁴⁰³ Bu ve benzer örneklerden Nesâî’nin, mürsel rivayetleri beyân ettiği açıkça görülmektedir. Bunun yanında munkatı rivayetler için irsâl tabirini kullandığı müşâhede edilmektedir .

Örneğin; Talha b. Yezîd el-Ensârî’nin Huzeyfe’den yaptığı rivayeti zikettikten sonra, bu munkatı hadis hakkındaki görüşünü Nesâî şöyle açıklar: “ Bana göre bu hadis mürseldir, Talha’nın Huzeyfe’den bir şeyler işittiğini bilmiyorum”.⁴⁰⁴

Yalnız karînelere dayanarak mürsel hadisi müsned veya mevsûl hadise tercih ettiği nakledilmektedir⁴⁰⁵.

Örneğin; Tâbiinden olan İkrime’nin Zihâr konusundaki mürsel hadisini zikrettikten sonra, İbn Abbâs’ın müsned hadisine niye tercih ettiğini şu sözleriyle ifade eder: “ Söz konusu mürsel hadis müsned hadisten daha doğrudur”⁴⁰⁶

3- Tedlîs

Sözlükte karanlığa getirmek, hîle yapmak, göz boyamak manasına *delese* kökünden alınma, *tef’îl* vezninde bir masdardır.⁴⁰⁷ Hadis usûlünde tedlîs, bir râvinin muâsırı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten işitmişcesine rivâyette bulunmasına denir.⁴⁰⁸ Bu işi yapan kimseye *müdelîs*, hadislere de *müdelles* denilmektedir. Tedlîs, *tedlîsü ’l-isnâd*, *tedlîsü ’ş-şüyûh* ve *tedlîsü ’t-tesviye* gibi kısımlara ayrılıp bunların tarifleri hadis usûlü kitaplarında yer almıştır.⁴⁰⁹ Tedlîs ameli en önemli cerh sebeplerinden sayılmıştır. Sika olan bir râvinin tedlîsi sabit olmuşsa ondan ancak edâ sigalarından olan tahdîs sigasıyla

⁴⁰³ Nesâî, *İşratu ’n-Nisa*, s. 331.

⁴⁰⁴ Nesâî, Sünen, (*Müctebâ*) *Kıyâmu ’l-Leyl*, 25, (*Kübrâ*), *Kıyâmu ’l-Leyl*, 38.

⁴⁰⁵ Bkz. es-Sehâvî, *Buğye*, s. 75.

⁴⁰⁶ Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Talak*, 34, (*Müctebâ*), *Talak*, 33.

⁴⁰⁷ Bkz. Âsım Efendi, *Kâmûs*, II, 240.

⁴⁰⁸ Bkz. el-İrâkî, *Takyîd*, s. 95.

⁴⁰⁹ Geniş açıklama için bkz. Koçyiğit, *Usûl*, s. 103-104; Uğur, *Ansiklopedik*, s. 396.

rivâyet ettiğini zikretmediği müddetçe rivâyeti kabul edilmez.⁴¹⁰ Nesâî, tedlîs yapan râvileri takip edip cerh etmiştir.

Hâfız Ebû Ali en-Nisâbûrî (ö.349/960), Nesâî'ye müdellis olan Bakiyye'yi sorar, Nesâî'de ona; şayet Bakiyye, rivayetinde tahdis sigası olan *haddesena* ve *ahberana*'yı kullanırsa o durumda onun sika olduğunu belirtir.⁴¹¹

Muhammed b. Tedrus el-Esedî Ebu'z-Zübeyr el Mekkî için; "o tedlîs yapardı, bu yüzden Şu'be onun hakkında kötü görüşlüydü"⁴¹² diyerek cerh eder. Bu nedenle tedlîs yapan bir râvi ile tedlîs yapmayan bir râvi arasında tercih yaparak şöyle söyler:

"Velîd b. Mezîd (el-Azrî Ebu'l-Abbâs el-Beyrutî), Evzâî'nin rivâyetlerinde bize Velîd b. Müslim'den daha sevimlidir. Çünkü o, (rivayetlerinde) hata etmez ve tedlîs de yapmazdı".⁴¹³

Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

4- Vicâde

Kelime olarak, bulmak, manasına gelen *vecede* kökünden *mufâale* vezninde bir masdar olup kısaca elde etmek demektir.⁴¹⁴ Hadis usûlünde, *semâ* veya *icâzet* olmaksızın el yazısıyla yazılmış hadis sahifesini veya kitabını, bir kimsenin, sahibiyle ister mülâki olsun veya olmasın ele geçirmesidir.⁴¹⁵ Bu şekilde elde edilen kitapların rivâyeti çoğunlukla makbul sayılmamış ve genellikle münkatı veya mürsel addedilmiştir

Yalnız râvinin, *haddesenâ*, *ahberanâ* veya *enbeenâ* gibi lafızlarla rivâyet etmeyip *vecedtü bi hattî fülân* veya *kara'tü fî kitâbîhi bi hattî fülân* gibi lafızlar kullanırsa hadisin nev'i ve asıl râvisinin halini belirtmesi bakımından caiz görülmüştür⁴¹⁶ Örneğin; Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın sahifesinin torunlarına intikâl edip onlar tarafından yapılan rivâyetler böyledir. Bu rivâyetler, bazı hadis alimleri tarafından kabul edilirken bazıları tarafından reddedilmiştir. Dolayısıyla vicâde

⁴¹⁰ Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 113.

⁴¹¹ Bkz. ez-Zehebî, *Alâm*, XIV, 134.

⁴¹² Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, Cendiz, 72.

⁴¹³ Nesâî, *Mecmûa*, s.47; el-Mizzî, *Kemâl*, III, 1474; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 133.

⁴¹⁴ Bkz. Koçyiğit, *Usûl*, s. 70; Uğur, *Ansiklopedik*, s. 421.

⁴¹⁵ Bkz. el-İrâkî, *Takyîd*, s. 200; Koçyiğit, *Usûl*, s. 70.

⁴¹⁶ Bkz. el-İrâkî, *Takyîd*, s. 201; Koçyiğit, *Usûl*, s. 71.

yoluyla elde edilen hadislerle amel etme hususunda ihtilaf edilmiştir. Âlimlerin çoğunluğu bu yolla elde edilen hadislerle amel edilemeyeceği kanaatindedirler. İbnu's- Salâh ve Nevevî gibi alimler bu görüşü tercih etmişlerdir.⁴¹⁷

Nesâî, Sünen'in gerek *el-kübrâ* ve gerekse *el-Müctebâ*'sında vicâde yoluyla yapılan rivâyetleri tahriç etmesi⁴¹⁸ bu yolla yapılan rivayetleri makbul saydığını gösterir. Yalnız vicâdeli rivayetleri belirtmeyi ihmal etmez.

Örneğin; Hasan b. Ebi'l-Hasan el-Basrî'nin rivâyetlerine dikkat çekmiştir. Onun, Câbir b. Abdillâh'tan yaptığı rivâyeti şöyle tenkîd eder: "Hasan el-Basrî'nin Câbir'den rivâyeti, Câbir'in bir sahifesindendir, Semâ yoluyla ondan almış değildir".⁴¹⁹

Aynı şekilde Hasan el-Basrî'nin Semure b. Cündüb'tan yaptığı rivâyetleri de tenkid eder ve bu konuda şöyle bir açıklama getirir: "Hasan'ın Semure'den yaptığı rivâyetler içerisinde sadece akîka hadisini semâ yoluyla almıştır. Diğerleri onun kitabından vicâde yoluyla yaptığı rivayetlerdir"⁴²⁰. Yine bu hususta şöyle der: "Hasan'ın Semure'den rivâyeti, vicâde yoluyla aldığı bir sahifedendir. Sadece akika hadisini semâ yoluyla almıştır. Çünkü Hasan'a, Akika hadisini kimden işittin denilince, 'Semure'den' diye cevap verir.' Ancak akîka hadisini kimden işittin' sözüyle ilgili rivayeti, ilim ehlinin çoğu sahih bir nakil olarak görmez"⁴²¹

Burada Nesâî'nin, Semure'den Hasan'ın yaptığı rivayetlerle ilgili yaklaşımında bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Evvela ikinci değerlendirmesinde Hasan'la alâkalı nakli *el-Kübrâ*'nın *Cuma* kitabında zikretmeyip ondan çok sonra yer alan *Akîka*⁴²² ve *Kasâme*⁴²³ kitaplarında zikretmesi bir dikkatsizliktir. Sonra az önce getirdiği nakil konusunda, "ilim ehlinin çoğu onu sahih görmez" dediği halde *el-Müctebâ*'nın *akîka* kitabında *akîka* hadisinden sonra tekrar o nakli zikretmesi⁴²⁴ bir tutarsızlık olup Nesâî'nin buradaki tesâhülünü ortaya koyar.

⁴¹⁷ Bkz. Uğur, *Ansiklopedik*, s. 422.

⁴¹⁸ Vicâdeli rivayetlerle ilgili örneklere bkz. Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), Zekât, 20, *Akîka*, 1, (*Müctebâ*), Zekât, 19, *Akîka*, 1.

⁴¹⁹ Nesâî, *Amel*, s. 367.

⁴²⁰ Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Cuma*, 9.

⁴²¹ Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Kasâme*, 9.

⁴²² Bkz. Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Akîka*, 6.

⁴²³ Bkz. Nesâî, Sünen (*Kübrâ*), *Kasâme*, 9.

⁴²⁴ Bkz. Nesâî, Sünen (*Müctebâ*), *Akîka*, 6.

5- *Esahhu'l-Esânîd*

Bu terim, isnadların en sahih olanı demektir. Hadisin ittisali yanında onun sıhhatını destekleyen önemli faktörlerden biri de senedindeki râvilerin güvenilir olmasıdır. Her tabakada bulunan en sağlam râvilerin birbirlerinden naklettikleri hadislerin sıhhati, bu râvilerle ilgili olarak bir kat daha artar. Dolayısıyla bir çok muhaddis kendilerine göre en sahih kabul ettikleri senedleri beyan etmişlerdir. Böylelikle bu konu hadis edebiyatına *esahhu'l-esânîd* olarak geçmiştir. Nesâî'de Hz Peygamber (S.A.V.)'den rivâyet edilen hadislerin isnadları arasında en sahih olan dört isnadı tercih etmiştir. O, *esahhu'l-esânîd* yerine *ahsenü'l-esânîd* terimini kullanmıştır. Bu isnadlar şunlardır:

-Zührî, Ali b. Hüseyin'den, o da babası Hüseyin'den, o da Ali'den nakleder, Allah Rasûlü (S.A.V.) ...

-Zührî, Ubeydullah b. Abdullah'tan, o da İbn Abbâs'tan, o da Ömer'den nakleder, Allah Rasûlü (S.A.V.) ...

-Eyyûb (es-Sihtiyânî), Muhammed b. Sîrîn'den, o da Ubeyd es-Selmânî'den o da Ali'den nakleder, Nebî (S.A.V.) ...

-Mansûr, İbrahim b. Neha'î'den, o da Alkame b. el-Esved'den, o da Abdullah b. Mes'ûd'dan nakleder, Nebî (S.A.V.) ... gibi senedlerdir.⁴²⁵

C- Metin Tenkîdi

İsnad tenkîdinden sonra üzerinde durulması gereken ve gündemde olan hadis konularından en önemlisi metin tenkîdidir. Hadis âlimleri isnad tenkîdine önem verdikleri kadar metin tenkîdine de önem vermişlerdir. Hadis usûlünde *şâz*, *münker*, *müdreç*, *muzdarib*, *muallal* veya *mevzû* hükmünü alan hadisler hem sened ve hem de metin yönünden değerlendirilmiştir. Çünkü yukarıda zikredilen illetler hadisin senedinde olduğu kadar metninde de olabilmektedir. Hadisleri bize nakleden râviler, rivâyetlerin senedinde kusur ederlerken bazen metninde de kusur etmişlerdir. Bugün halkın arasında, isnadı olmayan veya sahih isnad altında uydurulmuş pek çok meşhûr hadisler dolaşmaktadır. Hadis âlimleri bu gibi uydurma rivâyetleri keşfetmede Kur'an ve Sünnet'in genel prensiplerine, akla, hisse, müşâhadeye, tarihe ters düşmesi veya hadisin metindeki lafızların bozuk olması gibi kriterlere dayanmışlardır.

⁴²⁵ Nesâî, *Mecmûa*, s. 65.

Oryantalistler ve İslam dünyasındaki bazı yazarlar, zikredilen bütün bu gayretleri gözardı ederek hadisçilerin sadece hadisin senedi ile uğraştıklarını ve metin tenkîdine eğilmediklerini savunmuşlardır.⁴²⁶ Halbuki bunun böyle olmadığı bilinmektedir

Bugün, hadisçilerin bu konudaki çalışmaları üzerinde yapılan araştırmalar giderek artmaktadır. Hadisçilerin sağlam metoduna bağlı kalarak bunların geliştirilmesi üzerine yapılan çalışma ve araştırmalar bu kanaatimizi destekler mahiyettedir.⁴²⁷ İmam Nesâî'nin hadislerin metni üzerine yaptığı tenkîdlere bir kaç örnek vererek konuyu bitirmek istiyoruz.

Örneğin; Nesâî, “ Biriniz orucunu açacağı zaman hurma ile açsın, çünkü o bereketlidir. Şayet hurma bulamazsa suyla açsın, çünkü o temizdir” hadisini zikrettikten sonra şöyle der: “ ‘O bereketlidir’ sözünü Süfyân b. Uyeyne’den başkasının zikrettiğini bilmiyoruz, o sözün mahfûz olduğunu da sanmıyorum”⁴²⁸

Nesâî, Hz. Aişe'nin “ Nebî (S.A.V.)'mi, namazı oturarak kılarken gördüm” hadisini zikrettikten sonra, akabinde şöyle tenkid eder “ Hadisi, sika olan Ebû Dâvûd el-Haferî'den başka, birisinin rivâyet ettiğini bilmiyorum. Bana göre bu hadis hatalıdır”⁴²⁹

Yine Nesâî, Hz. Peygamberin hac hususunda bir adama, “ cüppeyi çıkar, kokuyu yıka, sonra da ihrama yeniden gir” hadisini zikrettikten sonra şu tenkidde bulunur: “ ‘sonra da ihrama yeniden gir’ sözünü Nûh b. Habîb'ten başkasının zikrettiğini bilmiyorum, o sözün mahfûz olduğunu da sanmıyorum”.⁴³⁰

Buna benzer örnekler her iki sünende de yer almaktadır.⁴³¹

⁴²⁶ Bu iddia için bkz. Sibâî, Mustafa, *Sünne*, s.270. Kırbaşoğlu Hayri, *Hadis İlminde Metodoloji Sorunu*, s.403. (Tartışmalı ilmi toplantılar dizisi; Sünnetin dindeki yeri).

⁴²⁷ Bu konuda bazı araştırmaları zikredek olursak şunlar en önemli olanlarıdır: Musfir Ğaramullah ed-Dümeynî, *Mekâyis Nakd Mutûnû's-Sünne*, Medine, 1413/1992; Mustafa el-A'zamî, *Menhecu'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn*, Beyrut, 1410/1990; Muhammed Lokmân es-Selefi, *İhtimamu'l-Muhaddisîn bi Nakdi'l-Hadîsi Seneden ve Metnen*, Riyad, 1407/1987 ; Nâfiz Hüseyin Hammâd, *Muhtelifu'l-Hadis beyne'l-Fukahâi ve'l-Muhaddisîn*, Beyrut, 1414/1993.

⁴²⁸ Bkz. Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Siyâm*, 213.

⁴²⁹ Bkz. Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Kıyâmu'l-Leyl*, 32, *(Müctebâ)*, *Kıyâmu'l-Leyl*, 24.

⁴³⁰ Bkz. Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Hac*, 29, *(Kübrâ)*, *Hac*, 29.

⁴³¹ Bkz. Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Tahâret*, 139, *(Kübrâ)*, *Tahâret*, 129, *Siyâm*, 208.

Nesâî ye göre, hadisin senedi ile metni birbirini bağlamaz. Meselâ; senedin sahih veya hasen olması, metnin de aynı olmasını gerektirmez. Dolayısıyla, bir hadisin senedini hasen olarak nitelendirirken, metnini münker olarak nitelendirdiği olurdu.⁴³²

Nesâî’ye göre *lahn*, hadis metni açısından tenkîd unsuru değildir.

Bu hususta öğrencisi Hasan bin Raşîk, Nesâî’den şunu nakleder: “Hadis naklinde muhaddislerin lahn yapması ayıplanmaz”.⁴³³

⁴³² Bkz. es-Sehâvî, *Buğye*, s. 80; Nesâî, *Sünen (Kübrâ), Siyâm*, 20.

⁴³³ Nesâî, *Mecmûa*, s. 75.

VI- CERH VE TA'DİL AÇISINDAN SÜNEN-İ NESÂÎ'NİN DEĞERİ

A-Nesâî'nin Cerh ve Ta'dil Görüşleriyle Sünen'indeki Uygulamasının Uyumluluğu

Nesâî'nin cerh ve ta'dil görüşlerinin *el-Müctebâ* adlı Sünen'inde uygulamasının uyumlu olup olmadığı konusunda herhangi bir sonuca varmak için Sünen'in (*Müctebâ*) başından sonuna kadar rivâyetlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sünen'i üzerine yapılan bazı araştırmalar neticesinde belli sonuçlara varılmıştır. Bu araştırmayı yapanlardan birisi Vasiyyullah Muhammed b. Abbâs'tır. Nesâî'nin Sünen'indeki zayıf, meçhûl ve metrûk râvileri ve rivâyetlerini incelemiştir⁴³⁴. Araştırmacının vardığı sonuçları üç noktada toplamak mümkündür.

1- Sünen'de 21 zayıf râvi olup, 31 rivâyeti vardır. Mütabaât ve şevâhit hadislerle mezkûr rivâyetlerin 23'ü sahih ve hasen derecesindedir. 3 hadisin metninin bir kısmı sahîh, diğer bir kısmı da zayıftır. Geriye kalan 5 hadisin tamamı zayıf olup, bunların takviyesi için herhangi bir şahit hadis veya varyantı bulunamamıştır.

2- Meçhûl râvilerin sayısı 58'dir. Bunlar meçhûlu'l-hâl ile meçhûlu'l-ayn arasındadırlar. Rivâyetleri ise 54'dir. Bu rivâyetlerin 38'i şevâhit ve başka varyantlarıyla sahih hadis konumundadırlar. 10'u da zayıf veya çok zayıf hadis durumundadır. 2'sinin ise metninin bir kısmı sahih, diğer bir kısmı da zayıftır. Geriye kalan 4 rivâyet ise münker olup, sahih rivâyetlere muhlalif ve şâz hükmündedir.

3- Metrûk râvilerin sayısı ise 3'tür. Rivâyetleri ise 5 hadistir. Bunların 3'ü şevâhit ve başka varyantlarıyla sahih olup, geriye kalan 2'si çok zayıf hükmündedir.

Özetle, Sünen'de bulunan zayıf, meçhûl ve metrûk râvilerin sayısı 82 râvi olup, bunların 90 rivâyeti vardır. Bu rivâyetlerin 64'ü sahih, 17'si ya zayıf veya çok zayıf durumunda olup 5'inin metin kısmının bir bölümü sahih diğer bir bölümü ise zayıftır. Geriye kalan 4 rivâyet ise münkerdir. Şunu da eklemek gerekir ki, zayıf

⁴³⁴ Vasiyyullah, Muhammed b. Abbâs, *ed-Du'afâ ve'l-Mechûlûn ve'l-Metrûkûn fî Müctebe'n-Nesâî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1977.

olan rivâyetlerin 2'sinin zayıflığını, münker rivâyetlerin 3'ünün münkerliğini Nesâî'nin bizzat kendisi beyan etmiştir.⁴³⁵

Ebû İshâk el-Huveynî el-Eserî, Sünen üzerinde başlattığı yeni bir çalışma ile Sünen-i Nesâî'deki hadislerin tahririni esas almıştır. Eserinin 2. cildinde 81. hadisin tahririni yaparken şu sonuca varmıştır. 81 hadis içerisinde zayıf olan 7 hadis mevcuttur. Bunların 2'sinin takviyesi mevcut değildir. Geriye kalan 5 hadis sahih ile hasen arası hükmündedir⁴³⁶.

Son olarak Şeyh el-Elbânî'nin 4 Sünen⁴³⁷ üzerine yapmış olduğu bir çalışmada, sözkonusu sünenlerin sahih ve zayıf rivâyetlerini ayırmıştır. Sünen-i Nesâî'nin 5314 hadisi olup⁴³⁸ diğer sünenlerden daha fazla rivâyeti olmasına rağmen, diğerlerine nisbeten en az zayıf hadisin Sünen-i Nesâî'de olduğunu ortaya koymuştur.⁴³⁹

Bu çalışmalar, İmam Nesâî'nin, cerh ve ta'dîl kâidelerini Süneninde genel olarak uyguladığını göstermektedir. Dolayısıyla eserinde bu uygulamanın uyumluluğu hakimdir.

B- Sünen-i Nesâî'nin Diğer Sünenler Arasındaki Yeri

Sünen-i Nesâî'nin diğer sünenler arasındaki yerini daha iyi anlamamız için hadis âlimlerin bu esere vermiş oldukları değeri belirten beyanlarını gözden geçirmemiz yerinde olacaktır.

İbn Rüseyd (ö.721/1321), "Nesâî'nin kitabı tasnif ve güzel niteliği yönünden sünen konusunda tasnif edilen kitapların içinde en güzel olanıdır. Ayrıntılı bir şekilde illetleri beyan etmesi yanında, sanki Buharî ve Müslim'in metodunu birleştirmiştir".⁴⁴⁰ ifadeleriyle onu över

⁴³⁵ Vasiyyullah, *Du'afa*, s. 515-516.

⁴³⁶ Bkz. el-Huveynî, Ebu İshâk Hicâzî b. Muhammed, *Bezu'l-İhsân bi Takrîbi Süneni Ebû Abdîrrahman*, I, 304, 315, 321, 324, 376, 391, 393, II, 389.

⁴³⁷ Bunlar, Nesâî, Ebû Davûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünenleridir*.

⁴³⁸ Muhammed Nâsırü'd-Dîn el-Elbânî, *Sahihu'n-Nesâî*, III, 1159 .

⁴³⁹ Kütüb-i Sitte Sünenleri üzerine yapılan bu çalışma bunun böyle olduğunu göstermektedir.

⁴⁴⁰ İbn Hacer, *Nüket*, I, 484, 485; es-Sehâvî, *Muğîs*, I, 84; es-Suyûtî, *Zehru'r-Rubâ*, I, 4.

Tarihçi Abdülkerim er-Râfi'î (ö.623/1225) ise, şu ifadeleri kullanır: “Nesâî, marûf olan Sünen kitabının sahibidir. Kitabında, ilminin genişliği, tertib ve telhîs güzelliği, bab başlıklarında arzedilen manaları istinbat etme yeteneği bulunmaktadır.”⁴⁴¹

İbnü'l-Ahmer (ö358/968)'in bazı şeyhlerinden olan Mekkeliler onun Süneni hakkında şöyle demişlerdir: “O, eserlerin en değerlisidir. İslâmda onun gibisi te'lif edilmedi.”⁴⁴²

Birinci derecede bu söz, ferdî kanaat ve zevke dayansa bile ilmî açıdan zikredilecek olan bazı gerekçelerden dolayı doğru görünmektedir:

- 1- Sünenler arasında en az zayıf hadisin bu Sünen'de olması.
- 2- En az zayıf ve mecrûh râvinin bulunması.
- 3- Yukarıda zikredildiği gibi, Buharî ve Müslim'in metodunu birleştirmiş olması

Şimdi ise bu gerekçeleri paylaşan hadis âlimlerinin beyanlarını görelim. Ebu'l-Hasan el-Mu'afirî şöyle der:

“Hadis alimlerinin eserlerine aldıkları hadisler incelendiğinde, Nesâî'nin *el-Müctebâ*'sına aldığı hadislerin, diğerlerinin rivayetlerinden daha sahih olduğunu görürsün”.⁴⁴³

Hâfız İbn Hacer ise, şu ifadeleriyle Sünen hakkındaki kanaatini ortaya koyar:

“Genel olarak Nesâî'nin Sünen'i, Buharî ve Müslim'in Sahih'lerinden sonra içerisinde cerh edilen râvi ve zayıf hadisin daha az olduğu bir eserdir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin Nesâî'ye yakındır. İbn Mâce'nin ise, yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham edilmiş râvilerden hadis rivayet etme konusunda Nesâî'den ayrılarak tek başına hareket etmiştir. Hadisleri de ancak söz konusu senetlerle bilinmektedir”.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Abdülkerim er-Rafi'î, *et-Tedvîn fî Zikri Ehli 'l-İlmi bi-Kazvîn*, II, 197.

⁴⁴² es-Sehâvî, *Muğîs*, I, 84; İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, s. 117.

⁴⁴³ İbn Hacer, *Nüket*, I, 484.

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *Nüket*, I, 485.

Bu nedenle daha öncede belirtildiği gibi bazı âlimler onun Sünen'ine *es-Sahîh* adını vermişlerdir.⁴⁴⁵ Dolayısıyla Sünen-i Nesâî, mertebe olarak diğer sünenlerin yanında birinci, Kütüb-i Sitte içerisinde ise üçüncü mertebeyi hak etmiştir. Bir çok kimsenin onu Ebû Dâvûd ve Tirmîzî'den sonraki mertebeye koyması, herhalde onlardan sonra vefat etmesi yönüyledir. Çünkü Nesâî, Kütüb-i Sitte ashabının sonuncusu ve en yaşlısıdır.⁴⁴⁶

C- Sünen'inde Takip Ettiği Tahric Metodu

Nesâî, Sünen'inde hadisleri tahrîc ederken belli bir metod takip etmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi eserindeki bu metodu, yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konulmuştur. Bu itibarla İbn Tâhir el-Makdisî (ö.507/1115) , Sünen'de tahrir edilen hadisleri üç kısma ayırır.

1- Buharî ve Müslim'de tahrîc edilmiş sahih hadisler, Sünen'deki hadislerin çoğu bu türdendir.

2- Sahihayn'ın şartına uygun hadisler

3- Ma'rifet ehlinin anlayacağı şekilde illetlerini beyan ettiği hadisler⁴⁴⁷.

Buna ek olarak Nesâî', illetlerin beyanı hususunda daha da ileri giderek sahih isnadlarda bulunan dakik illetleri, hadisin sıhhatına zarar vermese bile açıklama lüzumunu duymuştur. Bu metodu Sünen kitabına yeni bir şekil vermiştir.⁴⁴⁸ Sünen'i incelediğimizde bab başlığı altında onunla ilgili en kuvvetli olan hadisleri tercih ederek tahrîc eder. Hadisin tarîklerini cem ettikten sonra hatalı olan rivâyetleri serdetmeğe başlar. Ondan sonra doğru ve diğerine muhalif olan hadisi zikreder.⁴⁴⁹

Râvinin, bidatına davetçi olmaması şartıyla onun itikadî ve mezhebî görüşünü nazarı itibara almadan, hadisteki adâlet ve zabtına itimat eder. Örneğin; Vesk Esed b. Vedâ Nâsibî olduğu halde hadisini tahrir etmiştir. Şîlikte ileri giden Ecleh b. Abdullah Ebû Hacciyete'l-Kûfî ve Hz Osman taraftarı olan Şemr b. Atiyye el-Esedî'den rivâyette bulunmuştur.

⁴⁴⁵ İbn Hacer, *Nüket*, I, 482.

⁴⁴⁶ Bkz. es-Sehâvî, *Buğye*, 90.

⁴⁴⁷ el-Makdisî, *Şurût*, s. 19, es-Suyûtî, *Zehru'r-Rubâ*, I, 3.

⁴⁴⁸ Bkz. Nesâî, *Amel* (*Mukaddime*, s. 45).

⁴⁴⁹ el-Hâzîmî, *Şurût*, s. 58.

Üçüncü kısımda tahrir ettiği hadislerin zayıf olanlarını, başka kuvvetli hadis bulamadığı⁴⁵⁰ veya sahih hadislerle bir ziyadelik olsun diye zikrettiğini görürüz.⁴⁵¹ Sünen’inde buna benzer örnekler göze çarpmaktadır. Genelde zayıf hadislerin illetlerini beyan eder ve hadis hâfızlarının bazı râvi değerlendirmelerine de karşı çıkar. Onun Sünen’inde bu yönüyle başka eserlerde bulamadığımızı bulabiliriz. Bunun yanında hiçbir âlimden, onun Sünen’inde uydurma hadis zikrettiği nakledilmemiştir. Ancak İbnü’l-Cevzî’nin, (ö.597/1215) diğer Sünenlerde birkaç uydurma hadis olduğunu zikrederken, Nesâî’nin Sünen’inde bir uydurma hadis zikrettiği kaydedilir.⁴⁵² Yalnız bu iddia *es-Sünenü’-Kübrâ* için geçerlidir,⁴⁵³ hatta bu eserinde birden fazla uydurma hadis vardır.⁴⁵⁴ *el-Müctebâ* için ise, bu böyle değildir.⁴⁵⁵

Nesâî’nin Sünen’inde takip ettiği tahrir metodunu altı maddede toplayabiliriz.

1- Hadisleri serdederken isnad ve metinlerde görülen çok küçük farklılıkları bile göstermeyi ihmal etmez. Ne gariptir ki, onun bu hassasiyeti oryantalist Goldziher tarafından “küçük işlerle uğraşma” olarak tenkîd edilmiştir.⁴⁵⁶ Nesâî, birbirine zıt olan rivâyetler arasında tercih yaparken râvilerin hıfzı daha kuvvetli olanı ve daha fazla râviler tarafından rivâyet edileni esas alır. Nitekim, onun bu konudaki söz ve tercihlerinden anlaşılan budur. İbn Hacer’in tespiti de böyledir.⁴⁵⁷

2- Görünürde sahih olan hadis metinlerini illetlendirip tenkîd etmesi.

3- Hadislerin isnadında karışıklığa sebep olan isim ve künyeleri çokça beyan etmesi

4- Hadisleri serdederken ısrarla isnada riâyet etmesi, ki onun Sünen’inde iki hadisten başka muallak hadis bulmak mümkün değildir. Kaldı ki muallak suretinde olan bu iki hadisin muttasıl oluşuna hamletmek mümkündür.

⁴⁵⁰ es-Suyûtî, *Zehru’r-Rubâ*, I, 3

⁴⁵¹ Bkz. Nesâî, Sünen, (*Müctebâ*), *İstiâze*, 9.

⁴⁵² Bkz. es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 280.

⁴⁵³ İbnü’l-Cevzî, *es-Sünenü’-Kübrâ*’da Nesâî’nin öğrencisi Hasan b. Reşîk yoluyla üç tane uydurma hadis kaydeder. Bkz. *el-Mevduât*, I, 341, 363, 365.

⁴⁵⁴ Zikredilen üç tane uydurma hadislerin yerleri için bkz. Nesâî, Sünen, (*Kübrâ*), *Hasâis*, 2, 15, 16.

⁴⁵⁵ İbnü’l-Cevzî’nin, üç ciltlik *el-Mevduât* kitabını taramamıza rağmen, *el-Müctebâ* için zikrettiği iddia edilen uydurma hadise rastlayamadık. Onun zikrettikleri *el-Kübrâ*’da yer almaktadır.

⁴⁵⁶ Bkz. Goldziher I. , *Müslim Studies*, II, 232; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 77.

⁴⁵⁷ Bkz. İbn Hacer, *Netâicu’l-Eşkâr fî Tahriri’l-Ezkâr*, s. 85.

5- İsnadların akabinde bazı râvilerin hallerini beyan ederken, cerh ve ta'dîl değerlendirmelerinde bulunması.⁴⁵⁸

6- Hadislerin akabinde kendi asrında geçerli olan hadis ıstılahlarını çokça kullanması. Bunlar çok önemli ve faydalı bilgilerdir. Çünkü o dönemde yaşayan muhaddislerin kullandıkları ıstılahlar konusunda bize fikir vermektedir. Kullandığı ıstılahların en önemli olanları şunlardır:

(Hadis münkerdir) ⁴⁵⁹	حديث منكر
(Sahîh hadistir) ⁴⁶⁰	حديث صحيح
(Mahfûzdur) ⁴⁶¹	محفوظ
(Fahiş bir hata) ⁴⁶²	خطأ فاحش
(Hadis mürseldir) ⁴⁶³	مرسل
(İsnadı hasendir) ⁴⁶⁴	إسناده حسن
(O münkerdir) ⁴⁶⁵	و هو منكر
(Hadis salihdir) ⁴⁶⁶	حديث صالح
(Hadis sâbit değildir) ⁴⁶⁷	ليس بثابت
vb. ıstılahlar.	

İşte bütün bu meziyetler, Sünen'in diğer Sünenler arasındaki değerini ortaya koymaktadır.

⁴⁵⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Nesâî, *Amel*, (*Mukaddime*, s. 56).

⁴⁵⁹ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Buyû*, 93

⁴⁶⁰ Nesâî, *Amel*, s. 241.

⁴⁶¹ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Tahâret*, 176.

⁴⁶² Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Salât*, 25.

⁴⁶³ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Salât*, 116.

⁴⁶⁴ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Salât*, 64, 80.

⁴⁶⁵ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Buyû*, 93.

⁴⁶⁶ Nesâî, *Sünen (Kübrâ)*, *Kadâ*, 32.

⁴⁶⁷ Nesâî, *Sünen (Müctebâ)*, *Kat'u's-Sârik*, 18

SONUÇ

İmam Nesâî, H. III. asırda Kütüb-i Sitte imamlarının son halkasını tamamlayan en büyük hadis tenkitçilerinden birisidir. Bütün hayatı boyunca hadis ilmine hizmet etmiş ve bunu gerçekleştirmek için İslâm dünyasında bulunan ilim merkezlerini dolaşarak pek çok zorluğa katlanmıştır.

Nesâî, kendi dönemindeki en meşhur hadis hocalarından ders almış, kendisinden sonra gelen çok önemli ve otoriter hadis şahsiyetlerine ve çok sayıda talebeye hocalık etmiştir. Hayatının sonunda Mısır'a yerleştiğinde çeşitli beldelerdeki ilim adamlarının ona yönelmeleri, onun hadis ilmindeki üstünlüğünü gösteren en açık delillerden birisidir.

Nesâî, itikad ve amelinde hayatının sonuna kadar Selef-i Salihin'in yolundan ayrılmamış ve arkasından gelenlere örnek olmuştur. İnandığı hak bir davayı bütün açıklık ve cesareti ile savunması, şehâdet şerbetini içmesine vesile olmuştur.

O, cerh ve ta'dîl başta olmak üzere hadis ilminin pek çok sahasında eser telif etmiştir. Bu eserleri öğrencileri tarafından nakledilerek bir kısmı tahkik edilmek suretiyle günümüze kadar ulaşmışsa da büyük bir kısmı ya el yazma halinde veya kaybolmuş durumdadır. Ne yazık ki kaybolan eserleri arasında, tezimizin temel konusunu teşkil eden ricâl tenkîdi ile ilgili el-*Cerhu ve't-Ta'dîl* eseride yer almaktadır. Çünkü sözünü ettiğimiz eserin herhangi bir el yazması bilinmemektedir. Dolayısıyla, müellifin cerh ve ta'dîl metodundan elde edilen sonuçlar, onun mevcut olan eserlerinden istifade edilerek çıkartılmıştır.

Nesâî, müteşeddîd bir hadis tenkitçisi olmasına rağmen râvilerin hadislerini tahriç ederken -bazı istisnaları çıkarırsak- göz önünde bulundurduğu şartlar müsbet

gözükmektedir. Yalnız râvinin rivâyetine yansıyabilecek en ayrıntılı kusurları bile dikkate alarak bilhassa bu yönüyle temâyüz etmiştir.

Nesâî'nin kullandığı cerh ve ta'dîl lafızları içerisinde, diğer hadisçilerinde kullandığı şartlı (nisbî) cerh ve ta'dîl lafızları yer almaktadır. Bunları uygulamadaki doğru tespitleri hem râvinin bütün rivâyetlerini gözardı etmeyip hakkını teslim etmek, hem de hadis tenkitçilerinin bazı râviler hakkında ileri sürdükleri çelişkili gibi görünen değerlendirmelerinin anlaşılabilmesi için önemlidir. Nesâî bu hususlara yeterli derecede itina göstermiştir.

Cerh ve ta'dîl eserlerinde yer alan Nesâî'nin değerlendirmeleriyle alâkalı bilgilerin, onun kendi eserlerindeki bilgilerle uyuşması dinimize ait kaynakların günümüze ne kadar sağlam ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Nesâî daha çok ricâl tenkîdî ve hadis tahrîci ile meşgul olmakla birlikte yeri geldiğinde hadis metnini incelemeyi de unutmamıştır.

En büyük eseri olan Sünen'inde Nesâî, önceki telif edilenlerin metodlarını birleştirmiş ve mümkün olduğu kadarıyla ümmete kendi şartlarına göre sahîh olan rivâyetleri miras bırakmıştır. Dolayısıyla Sünen-i, diğer Sünen kitapları yanında 'en sahîh' vâsfına lâayık görülmüştür.

KAYNAKLAR

Abdülvehhâb, Abdüllatîf,

-- *el-Muhtasar fi Ulum'i'l-Eser*, Kahire, ts. [Muhtasar]

Accâc, el-Hatîb Muhammed;

-- *el-Muhtasârü'l-Vecîz fî Ulûmi'l-Hadîs*, Beyrut, 1407/1987. [Muhtasar]

-- *es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Beyrut, 1400/1980. [Sünne]

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî;

-- *el-Müsned*, I-VI, Beyrut, ts.

Ahmed Emîn;

-- *Zuhru'l' İslâm*, I-IV, Beyrut, 1388/1969

Ahmed Muhammed, Şâkir;

-- *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. Ali Hasan el-Halebî), Riyad, 1415/1995. [Bâis]

Ahmed Naîm,

-- *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)*, Ankara, 1984. [Tecrîd-i Sarîh]

Âsım Efendi,

-- *Kâmûs Tercümesi*, I-III, İstanbul, 1305. [Kâmûs]

Aşıkkutlu, Emin;

-- *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1992. [Tenkîd]

Aydınlı, Abdullah;

-- *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987.

el-A'zamî, Muhammed Ziyâurrahman;

-- *Dirasâtun fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Hindistan, 1403/1983. [Dirâsat]

el-A'zamî, Mustafa;

-- *Menhecü 'n-Nakdi inde 'l-Muhaddisîn*, Riyad, 1410/1990. [Menhec]

el-Bağdâdî, İsmail Paşa;

-- *Hediyyetu 'l-Ârifîn Esmâu 'l-Müellifîn ve Âsâru 'l-Musannifîn*, I-II, Beyrut, 1339. [Hediyye]

el-Belâzûrî, Ebu'l-Abbâs Ya'kub b. Yahya;

-- *Fütûhu 'l-Buldân*, Mısır, ts. [Fütûh]

el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl;

-- *el-Câmiu 's-Sahîh*, I-VII, İstanbul, 1979. [Buhârî]

el-Bulkînî,

-- *Mehâsinu 'l-İstilâh*, (thk Bintü's-Şâtî, İbnu's-Salah'ın mukaddimesiyle beraber basılmıştır) Mısır, 1974. [Mehâsin]

Brockelmann, Carl;

-- *Târîh 'ul Edebi 'l-Arabî*, (Çev. Abdulhalim en-Neccâr), I-VI, Kahire, 1403/1983. [Edeb]

-- *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1943. [GAL]

Canan İbrahim;

-- "Kütüb-i Sitte İmamlarının Şartları", A.Ü.İ.İ.F.D., sy. 3, fs. 1-2'den Ayrı Basım, Ankara, 1979.

el-Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Muhammed;

-- *Tevcîhu 'n-Nazâr İlâ Usûli 'l-Eser*, Medine, ts. [Tevcîh]

el-Cezerî, Muhammed b. Muhammed;

-- *Ğâyetu 'n-Nihâye fî Tabakâti 'l-Kurrâ*, I-II, (thk. G. Bergstraesser) Kahire, 1351-1352/1932-1933. [Ğaye]

el-Cüzecânî, Ebû İshâk İbrahim b. Yakûb;

-- *Ahvâlü'r-Ricâl*, (Thk. Subhi es-Sâmerrâî), Beyrut, 1405/1985.

Çakan, İsmail Lütfî;

-- *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1985.

ed-Dehlevî, Abdülaziz. b. Şâh Veliyullah;

-- *Bustânu'l-Muhaddisîn*, (Çev. Ali Osman Koçkuzu), Ankara, 1986. [*Bustân*]

-- *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, I-II, Hindistan, ts

ed-Dûlâbî, Ebu Bişr Muhammed b. Ahmed;

-- *el-Kunâ ve'l-Esmâ*, Beyrut, 1403/1983.

Ebu Avâne, Yakûb b. İshâk el İsferâinî;

-- *es-Sahîh*, (*Müsned*), I-II, Beyrut, ts.

Ebu'l- Fidâ, İsmâil b. Ali. Mahmûd

-- *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I-IV, Beyrut, ts.

Ebu'l-Hasan, Mustafa b. İsmâil;

-- *Şifâu'l-Alîl bi Elfâzi ve Kavâidi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Kahire, 1411/1991.

[*Şifâu'l-Alîl*]

Ebu Lübâbe, Hüseyin;

-- *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, Riyad, 1979. [*Cerh*]

Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsilî;

-- *Kitabu'l-Mu'cem*, (Thk: İrşâdu'l-Hak el-Eserî), Lahor, ts.

Ebu Zehv, Muhammed Muhammed;

-- *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, Beyrut, 1404/1984

el-Elbânî, Muhammed b. Nasiruddîn;

-- *Fihrist Mahtûtâtî'd-Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*, Dimeşk, 1390/1970.

-- *Sahîhu'n-Nesâî*, I-III, Riyad, 1408/1988.

el-Esnevî, Cemâluddin Abdurrahîm b. el-Hasan;

-- *et-Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, I-II, (Thk. Abdullah el-Cebbûrî), Bağdâd, 1391/1971.
[*Tabakât*]

el-Fâsî, Muhammed b. Ahmed el-Hasenî el-Mekkî;

-- *el-İkdu's-Semîn fi Târihi'l-Beledi'l-Emîn*, Beyrut, ts.

el-Fîrûzâbâdî, Muhammed Mecduddîn;

-- *Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Beyrut, ts. [*Muhît*]

el-Fucânî, Muhammed Atâullah;

-- *et-Ta'likatu's-Selefiyye ala Süneni Nesâi*, Pakistan, ts.

Goldziher, İgnaz;

-- *Muslim Studies*, I-II, London, 1969.

Guillaud, Michel ;

-- *Introduction au hadith*, Roma, 1986

Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed en-Nisâbûrî

-- *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Beyrut, 1977. [*Marife*]

Halil Edhem;

-- *Duvel-i İslâmiyye*, İstanbul, 1345/1927.

Halîlî, Halil b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvinî;

-- *el-İrşâd fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, I-III, Riyad, 1409/1989. [*İrşâd*]

Hasan İbrahim Hasan;

-- *İslam Târihi*, (çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş) I-VI. İstanbul, 1985.
[*Târih*]

-- *ed-Devletü'l-Fâtîmiyye*. Kahire, ts

el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit;

-- *Târihu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut, ts. [*Bağdât*]

-- *Şerefu Ashâbi 'l-Hadîs*, (Thk: Muhammed Saîd Hatîboğlu), Ankara, 1991.
[*Şeref*]

-- *el-Kifâye fî İlmi 'r-Rivâye*, Beyrut, 1406/1986. [*Kifâye*]

-- *el-Câmiu li Ahlâki 'r-Râvî ve Âdâbi 's-Samî*, (Thk: Mahmud Tahhân), I-II, Riyad, 1403-1983. [*Ahlâku 'r-Râvî*]

-- *er-Rihletu fî Talebi 'l-Hadîs*, (thk: Nureddin İtr), Beyrut, 1985. [*Rihle*]

el-Hâzimî, Ebu Bekr Muhammed b. Mûsa;

-- *Şurûtu 'l-Eimmeti 'l-Hamse*, (Thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Beyrut, 1405/1984. [*Şurût*]

Hazrecî, Safiyyuddîn;

-- *el-Hulâsa fî Tezhîbi 't-Tehzîb*, Mısır, 1392/1972. [*Hulâsa*]

Horovitz, J.;

-- *el-Meğâzi 'l-Ûlâ ve Müellifûhâ*, (çev. Hüseyin Nassâr), Kahire 1369/1949.

el-Huvansârârî, el-Mirza Muhammed Bâkir el-Mûsevî;

-- *Ravdâtu 'l-Cinân fî ahvâli ulemâi ve 's-Sâdât*, I-VIII, Tahran, ts.

el-Huveynî, Ebu İshâk Hicâzî b. Muhammed,

-- *Bezlu 'l-İhsân bi Takrîb-i Süneni-Nesâi Ebî Abdîrrahman*, I-II, Mısır, 1990.
[*Bezlu 'l-İhsân*]

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf en-Numeyrî el-Kurtûbî;

-- *el-İntikâ fî Fedâili Eimmeti 's-Selâse*, Beyrut, ts.

İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî;

-- *el-Kâmil fî Du'afai 'r-Ricâl*, (thk: Süheyl Zekkar) I-VII, Beyrut, 1408/1988.
[*Kâmil*]

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali;

-- *el-Muntazam fî Târîhi 'l-Umem ve 'l-Mulûk*, Beyrut, 1412/1992. [*Muntazam*]

-- *el-Mevdûât*, I-III, Kahire, 1407/1987.

İbn Ebî Hâtîm, Ebu Muhammed Abdurrahman er-Râzî;

-- *el-Cerh ve 't-Ta'dil*, I-IX, Beyrut, 1952. [*Cerh*]

İbnü'l-Esîr, Mecduddîn Ebu's-Seâdât el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî;

-- *Câmi 'ul-Usûl fî Ehâdîsi 'r-Rasûl*, I-XII, Beyrut, 1400/1980. [*Câmi*]

-- *en-Nihâye fî Garîbi 'l-Hadîs ve 'l-Eser*, I-V, Beyrut, ts. [*Nihâye*]

İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Kerem el-Cezerî;

-- *el-Lübâb fî Tehzîbi 'l-Ensâb*, I-III, Mısır, 1357/1937. [*Lübâb*]

-- *el-Kâmil fî 't-Târih*, I-XII, Beyrut, 1965. [*Kâmil*]

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî;

-- *Hedyu 's-Sârî*, Mısır, 1380/1960. [*Hedy*]

-- *Lîsânu 'l-Mîzân*, I-VII, Haydarabâd, 1329. [*Lisân*]

-- *en-Nüketü 'z'-Zirâf alel' Etrâf (Tuhfetu 'l-Eşrâf ile birlikte basılmıştır)*, I-XIV, Bombay, 1403/1983

-- *Takrîbu 't-Tehzîb*, (Thk. Muhammed Avvâme), Halep, 1408/1988. [*Takrîb*].

-- *Tehzîbu 't-Tehzîb*, I-XII, (Haydarabâd baskısından ofset) Beyrut, 1968.

[*Tehzîb*]

-- *Telhîsu 'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi Râfi 'iyyi 'l-Kebîr*, I-II, Medine, 1384/1964.

-- *Fethu 'l-Bâri*, I-XII, Mısır, 1380/1960. [*Feth*]

-- *en-Nüket ala Nüzheti 'n-Nazar*, (Thk: Ali b. Hasan el-Halebî, S. Arabistan, 1413/1992. [*Nüzhe*]

-- *en-Nüket alâ Kitabi İbnu 's-Salâh*, (Thk.Rabî b. Hâdî), I-II, Medine, 1404/1984

-- *Ta'rîfu Ehli 't-Takdîs Bimerâtibi 'l-Mevsûfine bi 't-Tedlîs*, Kahire, ts.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed;

-- *Vefeyâtu 'l-A'yân ve Ebnâi Embâi 'z-Zemân*, I-VIII, Beyrut, 1398, 1978.

[*Vefeyât*]

İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebu Hâtîm el-Bustî

-- *Kitabu 's-Sikât*, I-IX, Haydarabâd, 1393/1973. [*Sikât*]

-- *Kitabu 'l-Mecrûhîn mine 'l-Muhaddisîn*, I-III, Beyrut, 1412/1992. [*Mecrûhîn*]

İbnü'l-İmâd, Ebul Felâh Abdülhay el-Hanbelî

-- *Şezerâtü 'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-IV, Beyrut, ts. [*Şezerât*]

el-İrâkî, Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin;

-- *et-Takyîd ve 'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbn Salah*, Beyrut, 1401/1981.

[*Takyîd*]

el-İsmailî, Ebu Bekr Ahmed b. İbrahim;

-- *Kitabu 'l-Mu'cem*, (Thk: Ziyâd Muhammed Mansûr), Lahor, ts.

el-İşbîlî, Muhammed b. Ömer Halife İbn Hayr;

-- *Fehrese ma Revahu an Şuyûhihi mine 'd-Devâvîni 'l-Musannefâti fî Durûbi 'l-Meârif*, Bağdâd, 1382/1963. [*Fehrese*]

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer;

-- *el-Bidâyetü ve 'n-Nihâye*, Beyrut, 1415/1994. [*Bidâye*]

-- *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, I-IV, Beyrut, 1407/1987.

İbn Keyyâl eş-Şâfiî;

-- *el-Kevâkibu 'n-Nirât fî Marifeti men İhtalata mine 'r-Ruvâti 's-Sikât*, Mekke, 1401/1981,

İbn Maîn, Yahya b. Avn el-Ğatfânî;

-- *Kitabu 't-Târih*, I-IV, (Thk. Ahmed Nûr Seyf), Mekke, 1399/1979. [*Târih*]

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni

-- *es-Sünen*, I-II, (Thk. Muhammed Fuad Abdu'l- Bâkî) Mısır, 1972. [*İbn Mâce*]

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mûkerrem el-Efrikî el-Mısırî;

-- *Lisânu 'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1410/1990. [*Lisân*]

İbn Nukta, Muhammed b. Abdulganî b. Ebî Bekir el-Hanbelî

-- *et-Takyîd li-Ma'rifeti'r-Ruvât ve's-Süneni ve'l-Mesânid*,
Hayarabâd, 1403/1983. [Takyîd]

İbn Receb, Zeynuddîn Abdurrahman b. el Hüseyin b. Muhammed el-Hanbelî;

-- *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I-II, (Thk. Hemmâm Abdurrahman Saîd), Ürdün,
1407/1987. [Şerh]

İbn Ruşeyd, Muhammed b. Ömer b. Muhammed Ebu Abdillâh el-Fehrî es-Sebtî;

-- *es-Sünenü'l-Ebyen fî Muhakemeti beyne'l-Buharî ve Müslim*, Tunus, ts.

İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrûzî

-- *el-Mukaddimetu fî Ulûmi'l-Hadîs*, (Thk. Bintu's-Şatiî), Mısır, 1974.
[Mukaddime]

İbn Teymiye, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm;

-- *Minhâcu's-Sünne fî Nakdi Kelâmi's-Şi'ati ve'l-Kaderiyye*, I-IX, (Thk.
Muhammed Reşâd Sâlim), Riyâd, 1409/1989.

el-Kannûcî, Muhammed b. Sıddîk Hasan Hân;

-- *el-Hitta fî Zikri's-Sihhahi's-Sitte*, Lahor, ts. [Hitta]

Kâsım Ali Sa'd;

-- *Mebâhisu fî ilmi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Beyrut, 1408/1988. [Mebâhis]

-- *Menhecü'n-Nesâi fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Cem'i Akvâlihi fî'r-Ricâl*, I-II,
(Basılmamış Doktora Tezi), Riyad, 1411/1991.

Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdillâh;

-- *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, İstanbul, 1971. [Keşfu'z-Zünûn]

el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer;

-- *er-Risâletu'l-Mustatrafe li Beyânî Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe*,
Beyrut, 1406/1486. [Mustatrafe]

Kırbaçoğlu, M. Hayri;

-- *Ehlü's-Sünne Kavramı Üzerine yeni bazı Mülâhazalar*, İ.A.D., sy. I, s. 79, Ankara, 1986.

-- *Ashâbu'l-Hadisın Akaid Edebiyatı*, İ.A.D., sy. V, s. 80, Ankara, 1987.

-- *Hadis ilminde metodoloji sorunu*, s.403.(Tartışmalı ilmî toplantılar dizisi; Sünnetin dindeki yeri), İstanbul, 1997.

Koçyiğit, Talat;

-- *Hadis Tarihi*, Ankara, 1981. [*Hadis*]

-- *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1995. [*Terimler*]

-- *Hadis Usûlü*, Ankara, ts. [*Usûl*]

el-Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay;

-- *er-Ref'u ve 't-Tekmîl fî'l-Cerhi ve 't-Ta'dîl* (thk. Ebu Gudde Abdu'l-Fettâh), Beyrut, 1407/1987.

el-Makdisî, Muhammad b. Tâhir;

-- *Şurûtu Eimmeti's-Sitte*, Thk. Muammed Zâhid el-Kevserî) Beyrut, 1405/1984. [*Şurût*]

Mâlik b. Enes, Ebu Abdillâh;

-- *el-Muvatta*, (Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki), Kahire, ts. [*Muvatta*]

el-Mizzî, Cemâluddîn Ebu'l-Haccâc Yusuf

-- *et-Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ-i'r-Ricâl*, I-XXXV, Thk. Muhammed Beşşâr Avvâd), Beyrut, 1413/1983, [*Kemâl*]

-- *et-Tuhfetu'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, I-XXIV, (Thk. Şerefuddîn Abdüssamed), Bombay, 1403/1983. [*Tuhfe*]

el-Muallimî, Abdurrahman b. Yahya;

-- *et-Tenkîl bimâ fî Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-Ebâtîl*, I-II, (Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Faysalabâd, 1401/1981.

el-Mukrî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyûmî;

-- *el-Misbâhu 'l-Munîr*, Mısır, ts. [*Misbâh*]

el-Münzirî, Zekiyyuddîn Ebu Muhammed Abdülazîm b. Abdilkavî;

-- *Terğîb ve 't-Terhîb*, I-V, (Thk. Mustafa Ammâre), Beyrut, ts.

Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî;

-- *el-Câmiu 's-Sahîh*, I-V, (Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Kahire, 1412/1991. [*Müslim*]

en-Nesâî, Ebu Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Bahr;

-- *Amelu 'l-Yevmi ve 'l-Leyle*, (Thk. Fârûk Hammâde), Fas, 1406/1985. [*Amel*]

-- *ed-Duafâ ve 'l-Metrûkûn*, Beyrut, 1405/1985. [*Duafâ*]

-- *Fedâilu 'l Kur 'ân*, (Thk. Faruk Hammâde), Fas, 1400/1980.

-- *Fedâilu 's-Sahabe*, (Thk. Faruk Hammade), Fas, 1404/1984.

-- *Hasâisu Emiri 'l-Mumin Ali b. Ebî Tâlib* (r.a.), (Thk. Ahmed Mirîn el-Beluşî), Kuveyt, 1406/1986. [*Hasâis*]

-- *Hasâisu Ali b. Ebî Tâlib* (r.a.), (Thk. Ebu İshâk Hicazî b. Muhammed el-Huveynî), Beyrut, 1407/1987. [*Hasâisu Ali*]

-- *Kitabu İsrati 'n-Nisâ*, (Thk. Ömer Ali Rıza), Kahire, 1408/1988.

-- *Kitabu 'l-Cuma*, (Thk. Ebu Hâcir, Muhammed Saîd Zuğlûl), Kahire ts.

-- *es-Sünenü 'l-Kübrâ*, I-VI, (Thk. Abdu'l-Gifâr Süleyman el-Bundârî-Seyyid Kesrâvî Hasan), Beyrut, 1412/1992. [*Kübrâ*]

-- *Kitabu 'l-İmâmeti ve 'l-Cemâ'a*, (Thk. Alâuddîn Ali Rizâ), Riyad, 1415/1995.

-- *Kitabu 't-Tahâra*, (Thk. Abdüssamed Şerefuddîn), Hindistan, 1391/1972.

-- *Mecmûat 'u'r-Resâil fî Ulûmi 'l-Hadîs*, Beyrut, 1405/1985. [*Mecmûa*]

-- *es-Sünen*, I-VIII, Mısır, 1383. [*Müctebâ*]

-- *Tefsîru 'n-Nesâî*, I-II, (Thk. Sabri Abdulhâlık eş-Şâfîî, Seyyid b. Abbas el-Celimî), Kahire, 1410/1990. [*Tefsîr*]

-- *Vefâtu 'n-Nebî*, (Thk. Ebu Hâcir Muhammed Saîd Zuğlûl) Kahire, ts.

-- *el-İstiâze*, (Thr. Ukâşe Abdülmennân et-Tîbî), Kahire, 1413/1993.

-- *el-İlm*, (Thk. Fârûk Hammâde), A.B.D., 1413/1993.

en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn b. Şeref;

-- *el-Ezkâr min Ehâdîsi's-Seyyidi'l'Ebrâr*, Beyrut, ts.

er-Râfî'î, Abdülkerîm;

-- *et-Tedvîn fî Zikri Ehli'l-İlmi bi-Kazvîn*, Beyrut, ts.

er-Râinî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali;

-- *Bernâmec Şuyûhu'r-Râinî*, (Thk. İbrahim Şebbûh), Suriye, 1962.

er-Râmehürmüzî, Hasan b. Abdirrahman;

-- *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Va'î*, (Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb), 1404/1984. [*Muhaddis*]

Robson, James, *The İsnad in Muslim Tradition*, Glasgouv. Univ. Or. Soc. Trans, 15.(153-154, pp. 15-26) . [*İsnad*]

es-Sanânî, Muhammed b. İsmail el-Kahlânî;

-- *Tevdîhu'l-Efkâr*, (thk. Muhyiddin Abdulhamîd), I-II, Beyrut, ts

Schact, Joseph;

-- *The Origins of Muhammedan Jurisprudence*, Oxford, 1950. [*Origins*]

es-Se'âlibî,

-- *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsni Ehli'l-Asr*, I-V, Beyrut, 1983

es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman;

-- *Buğyetu'r-Râğib el-Mütenemmi fî Hitmi'n-Nesâî*, (Thk. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim), Riyad, 1414/1993. [*Buğye*]

-- *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, I-III, Kahire, 1404/1984. [*Muğîs*]

-- *el-Mütekellimûn fî'r-Ricâl*, Beyrut, 1404/1984. [*Mütekellimûn*]

-- *el-İ'lân bi't-Tevbîh li men Zemme Ehle't-Târîh*, Beyrut, 1407/1986.

es-Sehmî, Hamza b. Yusuf;

-- *Suâlâtü's-Sehmî li'd-Dârekutnî*, Riyad, 1404/1984.

-- *Târihu Curcân*, Beyrut, 1401/0981

es-Sem'anî, Ebu Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr;

-- *el-Ensâb*, Beyrut, 1988. [*Ensâb*]

Sezgin, Fuat;

-- *Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1956.

-- *Târihu't-Turâsi'l Arabî*, I-X, (çev. Mahmud Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebu'l-Fadl), Riyad, 1403/1983. [*Turâs*]

-- *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, I-VIII, Leiden E.J. Brill, 1967. [*GAS*]

es-Sibâî, Mustafa;

-- *es-Sünnetü ve Mekanetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*, Beyrut, 1405/1985. [*Sünne*]

es-Subkî, Tâcuddîn Ebu Nasr Takiyyuddîn;

-- *et-Tabakâtu's-Şâfi'iyetu'l-Kübrâ*, I-X, (Thk: Abdulfettâh Muhammed et-Tanahî, Kahire, ts. [*Tabakât*]

es-Suyutî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr;

-- *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I-II, Beyrut, ts.

-- *Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbâri Misra ve'l-Kâhira*, Kahire, ts. [*Muhâdara*]

-- *Tabakâtu'l-Huffâz*, Beyrut, ts.

-- *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi't-Takrîbi'n-Nevevî*, (Thk. Abdulvahhâb Abdullatîf), Mısır, 1385/1966. [*Tedrib*]

-- *Zehru'r-Rubâ alel Müctebâ*, I-VIII, (Sünen-i Nesâî ile birlikte basılmıştır.), Mısır, ts. [*Zehru'r-Rubâ*]

Şeşen, Ramazan;

-- *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, I-III, İstanbul, 1406/1986.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb

-- *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, (Thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Bağdad, ts.

-- *el-Mu'cemu's-Sağır*, I-II, Mısır, ts.

-- *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-XI, (Thk. Mahmud Tahhan), Riyad, 1405/1985.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr;

-- *Târîhu'l-Umemi ve'l-Mülûk*, I-VI, Beyrut, 1411/1991.

et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Selâme;

-- *Müşkilu'l-Âsâr*, I-IV, Beyrut, ts.

et-Tehanevî, Ahmed Zafer;

-- *Kavâidun Fî Ulûmi'l-Hadis*, (thk. Abdulfettah Ebu Gudde), Halep, ts.

[*Kavâid*]

et-Tıbî, Hüseyin b. Abdillâh;

-- *el-Hulâsâ fî Usûli'l-Hadis*, (Thk. Subhî es-Semerrâî), Beyrut, 1405/1985.

et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa;

-- *es-Sünen*, I-V, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut, ts. [*Tirmizî*]

Uğur, Müctebâ;

-- *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992. [*Ansiklopedik*]

el-Umerî, Ekrem Ziya;

-- *Bühûsun fî Târîhi's-Sünneti'l-Müşerreffe*, Beyrut, 1404/1984. [*Buhûs*]

Vâdî Âşî, Şemsüddin Muhammed b. Câbir

-- *Bernâmec*, (Thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle), Tûnus, 1401/1981.

Vasiyyullah, Muhammed b. Abbâs,

-- *ed-Du'afâ ve'l-Mechûlûne ve'l-Metrûkûne fî Müctebe'n-Nesâî*, (Basılmamış

Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 1977. [*Duafâ*]

Yâkût, b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdadî el-Hamevî;

-- *Mu'cemu'l-Buldân*, I-IV, Beyrut, 1397/1977. [*Buldân*]

Yusuf Muhammed Sıddîk,

-- *eş-Şerhu ve't-Ta'lîl li -Elfâzi'l-Cerhi ve'ta'dîl*, Küveyt, 1410/1990.

ez-Zehabî, Ebu Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymaz et-Türkmanî,

-- *Mîzânu 'l-İ'tidâl fî Nakdi 'r-Ricâl*, I-IV, (Thk. Ali b. Muhammed el-Becâvî),
Beyrut, ts. [*Mîzân*]

-- *el-Mu'în fî Tabakati 'l-Muhaddisîn*, Beyrut, 1404/1984. [*Muîn*]

-- *el-Mûkîza fî Mustalahi 'l-Hadîs*, (Thk. Abdulfettah Ebu Gudde), Halep,
1405/1985. [*Mûkîza*]

-- *el-Muntekâ min Menheci 'l-İ'tidâl*, Beyrut, 1374/1955.

-- *Siyeru A 'lami 'n-Nübelâ*, I-XXV, (Thk. Muhammed Beşşâr Avvâd), Beyrut,
1412/1992. [*A 'lâm*]

-- *Târihu 'l-İslâm*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmûrî), I-XXV, Beyrut, 1413/1992.

-- *Tezkiratu 'l-Huffâz*, I-IV, (Tsh. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî),
Haydarabâd, 1375-1377/1955/1958. [*Tezkira*]

-- *Zikru men Yu'temedu Kavluhu fî 'l-Cerhi ve 't-Ta'dîl*, (Thk. Abdulfettâh Ebu
Gudde), Kahire, 1404/1984. [*Zikru men Yutemed*]

ez-Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer;

-- *el-Fâiku fî Garîbi 'l-Hadis*, I-IV, Kahire, ts.

-- *Esâsu 'l-Belâğa*, Beyrut, ts.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh

-- *el-Burhân fî Ulûmi 'l-Kur'an*, I-IV, (Thk. Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut, ts.

ez-Zeylâî, Cemaluddin Abdullah b. Yusuf;

-- *Nasbur-Râye fî Tahrîci Ehâdîsi 'l-Hidâye*, I-IV, (Hindistan baskısından ofset)
Kahire, ts. [*Nasbu 'r-Râye*]